

T.C

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU POLİTİKASI VE İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI

**ORTA ASYA'DA SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASI KURULAN
DÜZENDE BÖLGESEL ÖRGÜTLERİN ROLÜ: ŞANGHAY
İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Şule DEVECİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ

Nevşehir

EYLÜL, 2021

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kurallara uygun davranışlarımı gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Şule DEVECİ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Orta Asya’da Sovyetler Birliği Sonrası Kurulan Düzende Bölgesel Örgütlerin Rolü: Şanghai İşbirliği Örgütü Örneği” adlı Yüksek Lisans Tezini Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Şule DEVECİ

Danışman

Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ

Kamu Politikası ve İşletmeciliği Ana Bilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. Mustafa ARSLAN

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. İlhan Güllü danışmanlığında Şule Deveci tarafından hazırlanan “Orta Asya’da Sovyetler Birliği Sonrası Kurulan Düzendeki Bölgesel Örgütlerin Rolü: Şanghay İşbirliği Örgütü Örneği” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Politikası ve İşletmeciliği Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

24 /09 / 2021

JÜRİ

Danışman : Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ

Üye : Prof. Dr. M. Serkan TAFLIOĞLU

Üye : Doç. Dr. Abdullah ÖZDAĞ

İMZA

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun /..... / 2021 tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... / 2021

Doç. Dr. Lokman TANRIKUL

Enstitü Müdürü

ORTA ASYA'DA SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASI KURULAN DÜZENDE BÖLGESEL ÖRGÜTLERİN ROLÜ: ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÖRNEĞİ

Şule DEVECİ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu
Politikası ve İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Eylül,2021

Danışman: Doç. Dr. İlhan Güllü

ÖZET

20.yy sonu itibariyle dünya siyasetinde Sovyetler Birliğinin dağılması ile alt üst olan dengeler küresel ve bölgesel anlamda geniş etkilere sebep olmuştur. Bu bağlamda dünya siyasetine hazırlıksız şekilde çıkan Orta Asya devletleri küresel ve bölgesel anlamda yoğun dikkatleri üzerine toplayanların başını çekmişlerdir. Bölgede var olan güvenlik endişeleri komşu olan devletleri bir araya gelerek sorunları çözme fikrinin doğmasına vesile olmuştur. Böylece daha önce amacı doğrultusunda benzeri görülmemiş bir güvenlik topluluğu olan Şanghay İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Orta Asya istikrarı için önem teşkil eden bu örgüt kapsamı genişleyerek tüm Asya adına güvenlik sağlayıcı bir role bürünmüştür. Bölgesel bir örgüt olarak değerlendirilmesi yanı sıra küresel boyutlarda ses getiren Şanghay İşbirliği Örgütü savunduğu ilkeleri ve içerisinde barındırdığı Çin, Rusya, Hindistan gibi önemli güçler sayesinde “Yeni Asya Bloğu” olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda astronomik ölçülerde sahip olduğu sınır genişliği, nüfusu ve ekonomik büyüklüğü olan Şanghay İşbirliği Örgütü küre üzerindeki yenedünya düzeninin kurmaylarından biri olmaya aday bir topluluk olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında yeni küresel güçler arasında bulunan Çin ve Rusya tarafından bölgeselleşme hareketlerine ağırlık verilerek Avrasya Ekonomi Birliği, Bağımsız Devletler Topluluğu gibi çeşitli örgütlenmeler sağlanmıştır. Söz konusu çalışmanın kapsamı bağımsızlık sonrası bölgeselleşme çalışmalarının odağı olan Orta Asya'dan yola çıkılarak bir Şanghay İşbirliği Örgütü üyelerinden oluşmaktadır. Temel amaç bölgeselleşme çalışmalarının küresel dünya üzerinde yarattığı yankıların anlaşılması ve bu düzene getirdiği faydalar ve zararların anlaşılmasıdır. Söz konusu bölge üzerinde yazılmış binlerce bilimsel yazının incelenmesi sonucunda Orta Asya'nın dünyanın mihveri olma iddiasını sürdürdüğü anlaşılmalı ancak bölgenin şu anki en büyük gücü Çin'in yakın gelecekte hakimiyet kazanacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgeselleşme, Çin, Güney Asya, Orta Asya, Rusya, Sovyetler Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü

**THE ROLE OF REGIONAL ORGANIZATIONS IN THE ORDER
ESTABLISHED AFTER SOVIET UNION IN CENTRAL ASIA:
THE CASE OF THE SHANGHAI COOPERATION
ORGANIZATION**

Şule DEVECİ

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences Department of
Public Policy and Management, Master's Thesis, September,2021**

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İlhan Güllü

ABSTRACT

As of the end of the 20th century, the balances in world politics, which were turned upside down with the disintegration of the Soviet Union, have caused wide effects in the global and regional sense. In this context, the Central Asian states, which emerged unprepared for world politics, took the lead among those who attracted intense global and regional attention. The security concerns in the region led to the idea of coming together with neighboring states to solve the problems. Thus, the Shanghai Cooperation Organization, an unprecedented security community, was established in line with its purpose. This organization, which is important for the stability of Central Asia, expanded its scope and assumed a security role for the whole of Asia. Besides being evaluated as a regional organization, the Shanghai Cooperation Organization, which has made a global impact, has been evaluated as the "New Asian Bloc" thanks to the principles it advocates and the important powers such as China, Russia and India. In this sense, the Shanghai Cooperation Organization, with its astronomical border width, population and economic size, is considered as a candidate to be one of the staff of the new world order on the globe. In addition to this, various organizations such as the Eurasian Economic Union and the Commonwealth of Independent States have been established by focusing on regionalization movements by China and Russia, which are among the new global powers. The scope of the said study consists of Shanghai Cooperation Organization members, which is based on Central Asia, which is the focus of post-independence regionalization studies. The main purpose is to understand the repercussions of regionalization studies on the global world and to understand the benefits and harms it brings to this order. As a result of the examination of thousands of scientific articles written on the region in question, it has been understood that Central Asia continues to claim to be the axis of the world, but it has been determined that China, the current biggest power of the region, will gain dominance in the near future.

Keywords: Central Asia, China, Regionalization, Russia, Shanghai Cooperation Organization, South Asia, Soviet Union

TEŞEKKÜR

Tez alıŐma sűresince derin bilgi birikimi ve tecrűbesiyle bana yol gűsteren, desteęini esirgemeyen, her zaman vakit ayırabilen ve sorularıma sabırla karŐılık veren çok deęerli danıŐmanım Doç. Dr. İlhan Gűllű hocama sonsuz teŐekkűr ve saygılarımı sunarım. Bu sűrete bana kattıkları bir műr yol haritam olarak yanımda kalacaktır. Ayrıca hayatım boyunca hep arkamda duran, maddi ve manevi olarak desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen anne ve babama sonsuz teŐekkűrű borç bilirim.

Nevşehir 2021

Şule DEVECİ

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA SOVYET DÖNEMİ GENEL DURUM

1.Sovyet Sonrası Bölgeselleşme Hareketleri.....	6
1.1.Avrasya Ekonomi Topluluğu(AET)	10
1.2. Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT)	12
1.3.Şanghay İşbirliği Örgütü(ŞİÖ)	15

İKİNCİ BÖLÜM

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

2. Şanghay İşbirliği Örgütü Düşüncesinin Gelişimi.....	19
2.1. Köken ve Kapsam Faktörü	22
2.2.Çin Faktörü	23
3. Orta Asya Açısından Şanghay İşbirliği Örgütü Düşüncesi	26
3.1. Orta Asya İçin Ortak Fayda Temelinde Şanghay İşbirliği Örgütü	28
3.2. Orta Asya Ülkelerinin İyimserlik Ve Çekimsizlik Temelinde Şanghay İşbirliği Örgütü	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ DÜNYA DÜZENİNDE ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ

4.Bölge Dışı Güçlerin Orta Asya Jeopolitiğine Etkisi.....	33
---	----

4.1.ABD'nin Orta Asya'ya Bakışı.....	33
4.2.AB'nin Orta Asya'ya Bakışı.....	38
5.Bölgesel Büyük Güçlerin Yeni Jeopolitikte Konumlanmaları.....	42
5.1.Çin.....	43
5.2.Rusya	46
6.Diğer Aktörlerin Yeni Jeopolitikte Konumlanmaları.....	49
6.1.Türkiye.....	50
6.2.İran	53
6.3.Hindistan.....	57
6.4.Pakistan.....	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİNDE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

7.Bölgesel Dinamikler ve Riskler Bağlamında Şanghay İşbirliği Örgütü	65
7.1.Bölgesel Güvenlik.....	65
7.2.Bölgesel Ekonomi.....	70
7.3.Bölgesel Siyaset.....	73
8. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Genişleme Alanı ve Kısıtlayıcıları	76
8.1.Türkiye'nin Büyük Güçlerle İlişkilerine Etkisi	78
8.2.Türkiye'nin Uzak Aktörlerle İlişkilerine Etkisi.....	81
8.3.Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle İlişkilerine Etkisi	82
8.4.Bölgesel Örgütlere Etkisi.....	84
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	94
EKLER.....	107
ÖZGEÇMİŞ.....	111

KISALTMALAR LİSTESİ

AAVB: Asya Altyapı Yatırım Bankası

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AEB: Avrasya Ekonomi Birliği

AET: Avrasya Ekonomi Topluluğu

AfB: Afrika Birliği

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AİB: Akdeniz için Birlik

AL: Arap Devletleri Ligi

APEC: Asia Pacific Economic Cooperation /Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği

ASEAN: Association of Southeast Asian Nations/ Güneydoğu Asya Uluslar Birliği

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BİO: Barış İçin Ortaklık

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu

BOMCA: Border Management in Central Asia Programme/ Orta Asya'da Sınır Yönetimi Programı

BRICS: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti Topluluğu

CADAP: Central Asia Drug Action Programme/ Orta Asya Uyuşturucu Eylem Programı

CIA: Central Intelligence Agency/ Merkezi İstihbarat Teşkilatı

ÇHC: Çin Halk Cumhuriyeti

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

ENP: European Neighbourhood Policy/ Avrupa Komşuluk Politikası

GDP: Gross Domestic Product / Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

GUUAM: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova

IFCA: Investment Facility for Central Asia/ Orta Asya için Yatırım Tesisi

IMF: İnternational Monetary Fund/ Uluslararası Para Fonu

INOGATE: Interstate Oil and Gas Transport to Europe/ Avrupa'ya Eyaletler Arası Petrol ve Gaz Taşımacılığı

İİT: İslami İşbirliği Teşkilatı

JAI: Japonya-ABD-Hindistan

KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

KOEP: Kapsamlı Ortak Eylem Planı

NABUCCO: Gas Connection Pipeline/ Gaz Bağlantı Boru Hattı

NATO: North Atlantic Treaty Organization/ Kuzey Atlantik Anlaşması

OEC: Observatory of Economic Complexity/ Ekonomik Karmaşıklık Gözlemevi

OGA: Ortak Güvenlik Anlaşması

RATS: Regional Anti Terrorism Structure/ Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı

RF: Rusya Federasyonu

RIC: Rusya, Hindistan, Çin

SAARC: Güney Asya Birliği

SIPRI: Stockholm International Peace Research Institute/ Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK: Sivil Toplum Kuruluşları

ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü

TACIS: Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States/ Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım

TRACECA: Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia/ Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru

TÜRKSOY: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı

UNODC: BM Uluslararası Uyuşturucu ve Suç Ofisi

USAID: United States Agency for International Development/ ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: ŞİÖ Ülkeleri Yıllık Ekonomik Görümleri	70
Tablo 2: ŞİÖ Ülkeleri En Çok İthalat-İhracat Yapılanlar	71
Tablo 3: ŞİÖ Ülkeleri Genel Görünüm	74
Tablo 4: ŞİÖ Ülkeleri Siyasi Görünüm.....	75

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz yüzyıl itibariyle Asya'nın yeniden doğuşu gerçekleşmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)'nin parçalanarak Rusya Federasyonu'nun kurulması, Orta Asya, Kafkaslar ve Baltıklarda yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkışı, Çin ve Hindistan'ın ekonomik anlamda devleşmesi söz konusu bölgenin yeniden doğuşunu özetlemektedir. Tüm bu olayların ışığında duyulan güvenlik ihtiyacı sonucu "biz bilincinin" gelişmesiyle birlikteliğin çatışmasız ortamda sürekli olacağı savunulmuştur. Nitekim bu doğrultuda soğuk savaş dönemi ve sonrası dönemlerde bölgesel ve küresel örgütler kurularak biz bilinci gelişimine hizmet edilmiştir.

Sovyetler sonrası yeni dönemde biz bilincine en çok ihtiyaç duyan bölge Avrasya bölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok Batılı stratejist paralelinde Avrasya küresel üstünlük mücadelesinin sürdüğü bir satranç tahtasıdır ve bu oyunu kazanan küresel güç mücadelesinde de kazanmış sayılacaktır, nitekim Avrasya'yı kontrol eden dünyayı da kontrol etmiş bulunacaktır.

Sovyetler sonrası birlik olmadığı takdirde büyük siyasi, ekonomik ve güvenlik sorunları yaşayacak olan bağımsız devletler ancak işbirliği örgütleri sayesinde tüm bu krizlerden korunabilmişlerdir. Orta Asya bölgesi ise bağımsızlıkları ardından yalnızca bölgesel güçler tarafından değil küresel güçler tarafından da güvenliğin azami derecede sağlanması gereken bir bölge olarak görülmüştür. Bağımsızlık ardından Orta Asya ve Avrasya toplumlarının dâhil olduğu birçok işbirliği örgütü kurulurken, Şanghay İşbirliği Örgütü(ŞİÖ) bölge adına istikrar sağlayıcı bir role bürünmüştür. ŞİÖ üye devletlerin ihtiyaçlarına paralel olarak gelişmiştir. ŞİÖ'nün doğumu ile Yeni Asya'nın doğumu paralellik göstermesi tesadüfün ötesinde Yeni Asya'nın varlığının yeni entegrasyon çalışmaları ile bağlantısı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Zira bölge devletlerinin ŞİÖ öncesi sahip oldukları kaygıların ŞİÖ sonrası yok olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda örgüt kurucuları içerisinde başı çeken Rusya ve Çin'in varlığı küresel anlamda ses getiren bir etki yaratmıştır.

Batının 16.yy'dan buyana gerçekleşen sanayi devrimi ile gelişen dünya üzerindeki ticari ağırlığı karşısında 21.yy'a gelindiğinde Asya'nın ticari öncüsü ve dünyada ses getiren gücü Çin, oluşan bu ağırlığın dengelerini değiştirerek ithal edici doğu rolünden

çıkıp ihraç edici Asya rolüne bürünmüştür. ŞİÖ içerisinde güvenlik endişeleri temelinde kurucu üyelerin başında ticari ağırlığı ile Çin örgütün ekonomik anlamda eğilimler göstermesinde etkinlik sağlayan; ihtiyaç giderici sanayici rolünde topluluğun mali anlamdaki gereksinimlerine cevap verir nitelikleri taşımaktadır. Ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarındaki rolü geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde ciddi değişimleri de beraberinde getirmiştir.

Geçtiğimiz yüzyılın en ağır darbesiyle ortaya çıkan Rusya Federasyonu ise sahip olduğu yenilginin yasını tutmaktan ziyade sahip olduğu zenginliklerin farkındalığıyla hareket ederek içinde bulunduğumuz yüzyıldaki küresel karizmasını sürdürmeyi başarmış bir devlettir. Dünden bugüne dek sahiplendiği radikal sosyalist politik gelenekleriyle soğuk savaş döneminin iki süper gücünden biri olmayı başarmış olmasının ardından küresel anlamda birçok gerginliğin belirgin tarafı olmuştur. Bugün halen Rusya'nın içinde bulunmadığı bir küresel meselenin azlığı dikkat konusudur. Rusya yüzyıllar boyunca bünyesinde barındırdığı siyasi etkinliğin küresel mihverlerinden biri olmayı başarabilmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde Rusya ve Çin Amerika Birleşik Devletleri(ABD) hegemonyasına karşın tek başına meydan okuyamadıkları için birlik olma düşüncesine sıcak yaklaşmışlardır. Günümüz Çin ve Rusya dünya düzeninde tek başlarına süper güç olmamakla birlikte ŞİÖ sayesinde, yanlarında bulunmayı tercih etmiş devletlere küresel güç olduklarını kabul ettirmişlerdir.

Çalışmanın birinci bölümünde Orta Asya bölgesinin Sovyet dönemi ve sonrası açıklanarak bölgeselleşme hareketlerine örnekler sunulmuş olup; Orta Asya ile ilişkili olan bölgesel örgütlerden Avrasya Ekonomi Topluluğu, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Şanghay İşbirliği Örgütü anlatılmıştır. İkinci bölümde çalışmanın ana eksenini olan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün derinlerine inilerek söz konusu örgüte kaynaklık eden düşünce açıklanarak Çin faktörü irdelenmiştir. Aynı zamanda örgütün Orta Asya açısından ortak fayda temeli üzerinde durularak söz konusu ülkelerin iyimserlik ve çekimserlik alanları açılmıştır. Üçüncü bölümde dünya düzeninde Orta Asya jeopolitiği üzerinde durularak Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği devletlerinin bölgeye bakış açısı değerlendirilmiştir. Ardından Çin, Rusya gibi bölgesel güçlerin ve Türkiye, İran, Hindistan ve Pakistan gibi diğer aktörlerin yeni jeopolitikte ortaya çıkan konumlanmaları değerlendirilmiştir. Son bölümde ise

günümüz Orta Asya jeopolitiğinde ŞİÖ değerlendirilerek bölgesel dinamikler ve riskler gözler önüne serilmiş olup bölgesel güvenlik, ekonomi ve siyaset açıklanmıştır. Ardından örgütün genişleme alanları ve kısıtlayıcıları belirlenerek Türkiye'nin örgüte muhtemel tam üyeliği sonrasında oluşacak küresel, bölgesel güçlerle, uzak aktörlerle ve Orta Asya cumhuriyetleriyle ve son olarak bölgesel örgütlerle ilişkilerine etkisi senaryoları çizilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA SOVYET DÖNEMİ GENEL DURUM

Lacoste'a göre Orta Asya, Asya'nın Hazar denizinden Çin'e kadar uzanan kısmıdır zaman zaman Afganistan ve Moğolistan da bu çevreye dâhil edilir.¹ Dugin bakış açısına göre Orta Asya Rusya jeopolitiği incelenirken merkeze göre doğuda kalan coğrafi bölgeyi iç doğu olarak nitelendirmiş, Kafkasya ve Orta Asya Güney kategorisine girmiş Pakistan'a kadar olan bölgedir.² Makinder'e göre ise Orta Asya bölgede bulunan beş devlet(Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan) olarak doğunun kalbi (Heartland) ve "dünyanın miğferi" niteliğini taşımaktadır.³ Arı Orta Asya'nın tarihi ipek yolu olma özelliğine vurgu yaparak Avrupa ve pasifik arasında ticari bağlantı sağlarken diğer taraftan Arap, Asya ve Avrupa ülkeleri arasındaki etkileşimi kuran Hint yolu üzerinde bulunan bölge⁴ olarak tanımlamıştır. Tarafımızca Orta Asya bölgede bulunan 4 Türk devleti Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Fars kökenli Tacikistan topraklarını temsil etmektedir.

1860'lı Çarlık Rusya'sından birinci dünya savaşı sonrası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği halini alan Rusya 1991'e kadar Orta Asya cumhuriyetlerinde asimilasyon politikalarını sürdürmüştür. Başkenti Moskova olan Birlik çok çeşitli etnik köken ve ayrıca kendi kolları içinde ayrılan klan yelpazesine sahipti. Avrupa'nın doğusu ve Asya'nın kuzey doğusunda etkin olan SSCB sosyalist, ateist, eşitlikçi ideolojiye sahip federal cumhuriyeti nitelendirmekteydi. Oluşumundan yıkılışına dek baskıcı, otoriter, asimilasyon yanlısı liderler tarafından yönetilerek odak noktası olan Orta Asya milletlerine birçok "sovyetleştirme politikaları" uygulanarak sosyalizm anlayışı yayılmıştır. SSCB tüm özerk cumhuriyetleri ideolojik anlamda(Marksist) etkisi altına alarak devlet politikaları bu amaca hizmet edecek şekilde planlamıştır.

¹ Yves Lacoste, **Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi**, NTV yayınları, İstanbul 2008, 266

² Aleksandır Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, Küre Yayınları, İstanbul 2014, 155

³ Sir H. J. Mackinder, **Tarihin Coğrafi Kalbi**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, Ankara 2014, 55

⁴ Tayyar Arı, **Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine**, MKM Yayıncılık, Bursa 2008, 68

Kilit nokta Stalin döneminde uygulamaya konulmuş kolektif iktidar modelini merkezi otorite üstünlüğü altında birleştirmektedir. SSCB döneminde Ruslaştırma siyasetine “Sovyetizasyon” ismi verilmiş olup, komünizm ideolojisi ile birleşen Ruslaştırma yeni siyaset özelinde şiddetli bir biçimde diğer uluslar üzerinde uygulanmıştır.⁵ Özerk cumhuriyetler planlı ve öngörülü bir şekilde merkeze ve birbirlerine bağımlı kılınarak sistemleştirilmiştir. Ekonomik anlamda kolektif model esas alınarak tarımda, sanayide, enerjide ve mülkiyette bağımlı birbiri ardınca bağlanmış yeni kolektif modele uygun kapsamlı ve risk taşıyan sosyalist prototip kurulmuştur.

Uygulanan diğer sovyetizasyon politikası dil ve kültür anlamında oluşmuştur. Bolşevikler Rus dilini özerk uluslara zorunlu kılarak Marksist ideolojiye hizmet etmeyi amaçlamıştır. Hedeflenen misyon tek tip ulus yaratılarak kimlik farklılıklarını ortadan kaldırmak ve sovyetizasyon gayesine ulaşmaktır. Din faktörü ise fazlaca önemsenmiş belki de en katı uygulamalar bu alanda yapılmış ateist görüşe hizmet edilerek diğer uluslar dinsizleştirilmek istenmiştir. Sovyet bünyesinde bulunan Katolik, Protestan, Ortodoks, Müslüman ve Musevi milletlere asimilasyon çalışmaları empoze edilmiştir. Siyasi anlamda ise özerk uluslara her milletin kendi kültüründen gelen komünist genel sekreteri atanarak tek partili sosyalist federal sisteme hizmet etmeleri amaçlanmıştır.

Sosyalist Sovyet dönemi boyunca milli ayaklanmaların engellenmesi motivasyonuyla birçok etnik grup göçe zorlanmış her etnik sınırın içine Rus ulusu yerleştirilmiş o bölgenin yerlisi haline getirilmiştir. Kırım ve Ahıska⁶ sürgünleri/göçleri birçok zulme şahitlik ederek insanlık adına büyük çıkarımlar sağlamıştır. Uygulanan strateji sonucu birçok aile evlerinden ve vatanlarından uzaklaştırılarak zorunlu göçe maruz bırakılmış ve bu şekilde asimilasyon politikalarına katkı sağlanmıştır.

⁵ Selim Öztürk. Çarlıkta Ruslaştırma Siyaseti Ve Sovyet Sonrası Dönemde Ruslaştırmadan Geriye Dönüş Politikaları, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 16, 2019, 1105

⁶ Aslı Şirin, Stalin'in Milliyetler Politikasının Bedeli Olarak Ahıska Sürgünü Ve Ahıskalıların Sürgündeki Yaşamları, **Avrasya Etüdleri**, Cilt.56, Sayı.2, 2019 / Seçil Öraz, Stalin Dönemi Sürgün Politikası Sonrası Bir Mücadele ve Tepki Örneği: Kırım Tatarları, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2006

Çok uluslu cumhuriyetler birliğinden meydana gelen SSCB tehdit olarak algıladığı etnik köken ve kültürel yapıyı asimile etme yozlaştırma (dejenerasyon) çalışmalarıyla karşı koymayı hedeflemiştir. Genel kabul gören koyu sosyalist liderlerin(Stalin, Lenin, Kruşçev, Gabroçav) farklı kültürler üzerinde kurdukları baskılar sonucu ortaya çıkan isyanların doğuşu Orta Asya üzerinde de patlak vermiştir. Dünya üzerinde hızlı bir ivme kazanan o zaman ki konjüktör sonucu “Renkli Devrim”⁷ hareketleri başlayarak bağımsızlaşma dalgaları yayılarak ilerlemiştir. SSCB isyanların nedenlerini araştırarak çözüm üretmek yerine isyanları baskılama yoluna giderek kendi sonunu hızlandırmıştır. Almatı’da meydana gelen, dikta politikalara karşı direnme gösterileri zor kullanılarak bastırma yönteminin tipik bir örneği olarak bu durum yüzünden milli sorunlar SSCB’nin yıkılışında kilit rol olmuştur.⁸

Sonuç olarak SSCB’nin sonunu hazırlayan durumlar hükümetin yürütmüş olduğu baskı politikalarından güç alarak süre gelen soğuk savaş döneminde hükümetin tüm kaynaklarını mücadele uğruna harcaması sonucu ortaya çıkan ekonomik problemler ve bununda beraberinde getirdiği özerk toplumların milliyet özlemi ardından gelişen ayaklanmalar sonucunda gerçekleşmiştir. Uzun süre asimile olan Orta Asya milletleri de bağımsızlıkları ardından millileşme ve demokratikleşme süreçleri başlamış, içerde ve dışarda akıllıca pragmatik politikalar sürdürerek kendi hükümet hedeflerini başarmayı amaçlamışlardır.

1.Sovyet Sonrası Bölgeselleşme Hareketleri

Bağımsızlığa hazırlıksız yakalanan Orta Asya devletleri, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Orta Asya Bölgesi’nin o dönemde kendi iç mimarisini oluşturma ve genel küresel mimari kompozisyon içindeki yerini arama sürecini yaşadığını görmek zor olmasa

⁷ Renkli Devrimler/ Kadife Devrimler, 1980’li soğuk savaş dönemlerinde sivil ayaklanmaların başladığı dönemleri nitelendirmektedir. Şiddete başvurmeyen ama yönetimlere itaat etmeyerek isyan eden “sivil itaatsizlik” eylemlerinin bir sonucu olarak değerlendirilmiş ve sloganları, sembolleri ve bayrakları ile oldukça popüler hale gelmişlerdir. Sokaklar eylemin renkleri ile süslenmiş; bayram havası içindeki eylemciler, planlı bir şekilde resmî binaları kuşatmış ve yönetimleri işlemez hale getirmişlerdi. Bknz: Saynur Bozkurt, Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, 2006

⁸ Nursultan Nazarbayev, **Yüzyılların Kavşağında/ Gazsırlar Toğusunda**, Bilig Yayınları Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı, Ankara, 1997, 35

gerektir. Bölge kendi kendine yetememektedir ve bir jeopolitik oluşum olarak tam gelişimini tamamlayamamıştır.⁹ Ekonomik anlamda birbirine oldukça bağımlı olan tüm bu devletler beraberinde çözüm yolları bulmak zorunda kalmışlardır. Kaynaklanan sorunlar şu şekilde sıralanabilir;

- Devletlerarası güvenlik ve sınır sorunları
- Siyasi otorite kurma kaygısı ve demokratikleşme
- Sosyalist ekonomik gelenekten serbest piyasa ekonomisine geçiş
- Enerji ve hammadde alış-veriş sorunları
- Bölgenin yıllardır süregelen su sorunları
- Bağımsızlıkla gelen yeni sınırların ayrıştırıldığı etnik grupların dengesizliği ve bununla süregelen etnik çatışma kaygıları
- Otorite kurma amaçlı radikal İslamcı gruplar ve köktencilik hareketleri sonucu ortaya çıkan terör sorunu
- Bölgede dünya uyuşturucu ticaretini bulunduran (taşıyan) ve bununla beraber süregelen uyuşturucu trafik sorunu
- Küreselleşen dünyaya ayak uydurma çabaları
- Bölgenin küresel ve bölgesel güçler tarafından dikkat çekmesi sonucu dengeli ve etkin dış politika geliştirme zorunluluğu

Tüm bu sorunlar doğrultusunda SSCB'nin dağılması ardından bağımsızlığına kavuşmuş ve birçok açıdan hazırlıksız ve yetersiz olan yeni cumhuriyetler ekonomik ve güvenlik anlamında bölgesel işbirliklerine ihtiyaç duymuşlardır.

⁹ Nursultan Nazarbayev, **Kritik On Yıl**, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları:56, Türkistan Araştırma Dizisi:7, Ankara, 2003, 125

Küreselleşen dünyada bütünleşme bir açıdan iktisadi (ekonomik ve siyasi) diğer açıdan ise kültürel kenetlenmeyi ifade etmektedir. Dünyanın sınırlarının kalktığı çağımızda ülkeler yenedünya düzenine ayak uydurabilmek için bölgesel işbirliği örgütleri aracılığıyla bütünleşme yolunda ilerleme çalışmaları yapmaktadır. Orta Asya bölgelerinde kurulan birçok işbirliği örgütünün kurulma sebepleri arasında da küreselleşmenin etkileri inkâr edilmemelidir.

Bağımsızlığın ardından Orta Asya cumhuriyetleri küresel ve bölgesel güçlerce çıkarların güdüldüğü topraklar olarak belirmiştir. Bu anlamda Rusya yeni Avrasyacılık ¹⁰ fikri, Avrupa Birliği(AB), ABD ve Çin'in bölgedeki enerji kaynaklarından yararlanma fikri ortaya çıkmıştır.

Avrasya kıtasında kurulan işbirliği örgütleri ve yapılan ortak çalışmalar Rusya, Çin ve zaman zaman Kazakistan liderliğinde hızını kesmeden devam etmiştir. Bölge devletleri, Rusya ile stratejik, Çin ile iyi komşuluk ve karşılıklı çıkara dayalı, ABD ile taktiksel anlamda işbirliği içerisinde olmayı tercih etmişlerdir.¹¹ Sonuç olarak, yeni Türk cumhuriyetleri, bağımsızları ardından tüm diplomatik deneyimsizlikler ve siyasi güçsüzlüklerine rağmen çok yönlü, çeşitlenmiş, realist ve pragmatik bir dış politika izlemeyi başararak yeni katıldıkları uluslararası sistemin temel kurallarına uygun davranmakta ve dış politikalarını ulusal çıkarları doğrultusunda biçimlendirmektedir.¹²

Dugin ve Brizenski gibi bazı araştırmacılar, Mackinder'in sıfır toplamlı oyun¹³ mantığı tezine uygun olarak bölgeyi değerlendirmişlerdir. Bu mantığa göre, bölge

¹⁰ Aleksandr Dugin, **İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017/ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği ve Avrasyacı Yaklaşım**, Küre Yayınları, İstanbul, 2007

¹¹ Ertan Efeğil, **Orta Asya ve Kafkasya: Rekabette İşbirliğine**, Tayyar Arı(drl.), Marmara Kitap Merkezi, Bursa,2010, 49/ Bknz: David Lewis, **Resources and Rivalry in the Stans/ Paul Kubieck, Regionalism, Nationalism and Realpolitik in Central Asia**, Europe Asia Studies, Cilt 49, Sayı 4

¹² Kut Şule, Büşra Eranlı Behar, Günay Göksü Özdoğan, Nihal İncioğlu, Gün Kut, Nesrin Sungur, **Bağımsızlığın İlk Yılları; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**, Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1994, 280

¹³ Birinci dünya savaşı ardından önem kazanmış olan oyun teorileri uluslararası düzende yerini alarak coğrafyacı ve siyasetçi olan Mackinder aracılığı ile belki de en önemlilerinden birisi olan "sıfır(sabit) toplamlı oyun" teorisi geliştirilmiştir. Sıfır toplamlı oyun teorisi tam rekabet ortamında gelişmektedir.

devletlerinin bağımsızlık sonrası belirleyecekleri dış politika yöntemleri, mevcut uluslararası sistemin yapısının belirlenmesinde önemli rol oynayacaktır.¹⁴ Karşılıklı bağımlılık teorisinin fikir babaları olan Keohane ve Nye, günümüzde askeri ve güvenlik temelli konulara ek olarak pek çok konu başlığının uluslararası ilişkilerin kapsamı içine girdiği ve bu sürecin devletleri uluslararası örgütlenmeler aracılığıyla işbirliği ve dayanışma içerisinde hareket etmeye yönelttiği görüşündedirler.¹⁵

Orta Asya devletleri küreselleşen dünyada gelişen yeni uluslararası sisteme uyum sağlayabilmek ve kendi devlet otoriterine sağlamlaştırabilmek umuduyla entegrasyon sistemlerine büyük önem vererek pragmatik bir yol izlemektedirler. Oluşturulan bölgesel işbirlikleri örgütleri sistemsizlik ve geleneksizliklerine rağmen önemli işler başarmış bölgedeki ekonomik dengeyi ve güvenliği sorunsuz düzene oturtarak kendilerinden beklenilmeyen ulaşılması mümkün görülmeyen hedeflere ulaşarak çok önemli uluslararası mesajlar vermişlerdir. Güçlünün güçsüzle işbirliğini her devletin eşit söz hakkına sahip olduğu iyi niyet göstergesi Orta Asya devletlerine dayanak sağlarken bölgenin iki önemli gücü Rusya ve Çin içinde dünya kamuoyunda saygınlığın artması bağlamında etkili olmuştur. Orta Asya önemsenmesi gereken bir coğrafyadır ve küresel büyük güçler de sürdürdükleri dış politik tutumları aracılığıyla bu vurguyu desteklemektedirler. Bölgede süregelen birçok sorun ve eksikliğin karşılığı izlenen sağduyulu dış politikalar sonucunda hem hükümet geçmişi yüzyıllara dayanmayan devletlerin yararına olmuş hem de bölgede bulunan küresel güçlerin prestijini artırmayı başarmıştır. Bunun sonucunda büyük sorunların daha büyük hale gelmesini engelleyerek diplomasinin gücünü artırmış ve her iki tarafın da kazançlı çıkmasını sağlamıştır Ayrıca silahların yerini diplomasinin alması gerektiğine dair dünya politikasına umut vermeyi başarmış ve işbirliğinin önemini göstererek

Bir tarafın kazancı diğerinin kaybı anlamına gelmektedir. Ülkelerde taraflardan birisinin kazancı diğer tarafın kaybına eşit olmalıdır. Bknz: Mackinder, 2014

¹⁴ Efeğil ve Arı, 41

¹⁵ Hulusi Ekber Kaya, **Karşılıklı Bağımlılık ve Asimetrik Bağımlılık Kapsamında Avrasya Ekonomik Birliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Doktora Tezi Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2019, 39

birlik olmanın hep birlikte büyümeye, gelişmeye, güçlenmeye verdiği desteği gözler önüne sermiştir.

1.1.Avrasya Ekonomi Topluluğu(AET)

Yaklaşık 70 yıl süren bir SSCB döneminin ardından bağımsızlığına yeni kavuşmuş on beş devlet ve mağlup olmuş Rusya Federasyonu(RF) dengeleri sağlamak adına yeni arayışlar içine girmişlerdir. Bağımsızlığın önemli etkileri arasında birbirine derinden bağlı olan eski Sovyet cumhuriyetlerinde ekonomik yapı ve devletlerarası ticaret sistemi sorunlarının açığa çıkmıştır. Böylece devletler işbirliği yapma yoluna girerek bağımlı ekonomileri düzeltme ve bölge içi dayanışma faaliyetleri önem kazanmıştır. Tüm bu çabalar sonucu uluslararası bölgesel işbirlikleri ülkeler için bir çıkar yolu olmuştur.

Avrasya Ekonomi Topluluğu bölge devletleri için ekonomik anlamda işbirliği kurmak ve özellikle enerji akışını sağlayabilmek adına kurulmuş bir işbirliği örgütüdür. Örgüt fikri ilk olarak ilk Kazakistan Başkanı N. Nazarbayev 1994 yılında katıldığı bir üniversite programında yaptığı konuşmada Bağımsız Devletler Topluluğu'nun geleceği açısından "Avrasya Birliği" fikri ortaya atılmıştır.¹⁶1995 yılında, Belarus, Kazakistan ve Rusya tarafların ekonomileri arasında serbest ekonomik işbirliği önündeki her türlü engeli ortadan kaldırmayı, serbest ticaret ve adil rekabeti sağlamayı ve nihayetinde sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı garanti etmeyi amaçlayan Gümrük Birliği Antlaşması'nı imzalamışlardır. Ancak bu çerçevede birlik üyeleri, serbest rekabet ortamında, eşit koşullarda üretim ve ticaret yapabilme imkanına kavuşmuşlardır. Rusya ve Kazakistan uyumu ile SSCB'nin dağılması ardından Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT) katılımcısı üyelerini tek bir Gümrük Birliği'ne dâhil etmeye çalışmışlardır. Böylece topluluk çevresi boyunca öbür yabancı ülkelerin(uzak yabancı ülkeler) ihracatlarına karşı birleşik gümrük engeli koyarak BDT içinde serbest ticaretin korunması amaçlanmıştır.

Tacikistan Cumhuriyeti 1998 yılında Antlaşmaya katıldığı Ekonomik ve İnsani Bütünleşmenin Derinleştirilmesi Anlaşmasını 1996'da Belarus Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu

¹⁶ AET Web Sitesi: <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-history> (18 Ocak 2020)

cumhurbaşkanları imzalamışlardır.¹⁷ 2000 yılı itibariyle aynı devletler Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan kurmayı başardılar ve böylece Avrasya Ekonomi Topluluğu resmen kurulmuştur. Gümrük Birliği adı ile başlayan topluluk bu tarihten sonra yerini Avrasya Ekonomi Topluluğuna bırakmış ve bölge ülkeleri katılımlarıyla büyüyen uluslararası tüzel kişiliğe sahip olan bir kuruluş haline gelmiştir.

2002 yılında Moldova ve Ukrayna, 2003 yılında da Ermenistan gözlemci olarak örgüte katılmışlardır. Ayrıca AET yukarıda da belirtildiği gibi Aralık 2003'te Birleşmiş Milletler(BM) Genel Kurulunda gözlemci statüsü kazanmıştır. Böylece bu entegrasyon derneği dünya topluluğu tarafından tanınmıştır. 6 Ekim 2005'te Orta Asya İşbirliği devlet başkanlarının zirvesinde bu örgütün Avrasya Ekonomi Topluluğu ile birleştirilmesine karar verilmiştir. Böylece, Topluluk içinde Özbekistan gibi başka bir üye devlet ortaya çıkmıştır.¹⁸ 2007 yılında Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında gümrük birliği oluşturulması planmış olup 2010'a gelindiğinde üç ülke arasında Avrasya Gümrük Birliği kurulmuştur. Gümrük Birliği'ne üye ülkelerin devlet başkanları 2011 yılında, Avrasya Ekonomik Komisyonu'nu oluşturan anlaşmayı imzalamışlardır ve bir yıl sonra da ortak ekonomik bölgeye geçilmiştir.

2014'de Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi oturumunda Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) Antlaşması'nı imzaladılar¹⁹ böylece Avrasya ekonomik projesi yeni, daha yüksek bir entegrasyon düzeyine geçişinde bir dönüm noktası haline geldi. Aynı yıl içinde Kırgızistan ve Ermenistan da gümrük birliği anlaşmasına katılarak resmi üyeliklerini oluşturmuşlardır. 2017 yılında serbest ticaret anlaşması imzalayan Vietnam sonrası yıllar aynı anlaşmalar Singapur, Sırbistan ile imzalanmıştır.

Kısacası AEB Rusya, Belarus, Kazakistan, tarafından kurulan sonrasında Tacikistan'ın ve ardından Kırgızistan ve Ermenistan'ın katılımlarıyla büyüyen, ilk etapta Gümrük Birliği adıyla kurulmuş, üye devletlerin ortak kararı olarak ekonomik dayanışmayı sürdürülebilir hale getirmek amacıyla 2000 yılında Nazarbayev başkanlığında AEB'ye evrilmiş ve daha sistemli daha kurumsal bir yapı almış ekonomik işbirliği örneğidir. Amacı, üye devletlerin dinamik gelişmelerini sağlamak,

¹⁷ <http://www.eaunion.org/?lang=en#about-history> (18 Ocak 2020)

¹⁸ Fakat 2008 yılında yapılan bir konsey toplantısında Özbekistan Cumhuriyeti'nin Topluluğa üyeliğini sonlandıran bir karar kabul edilmiştir.

¹⁹ Anlaşma metni için: http://www.eaunion.org/upload/iblock/725/2014_1.pdf (18 Ocak 2020)

sosyoekonomik değişimlerin uyumlaştırılmasını, halkların yaşam seviyesini yükseltmek üzere bu ülkelerin ekonomik potansiyellerinin etkin şekilde kullanılmasını, ayrıca ulaştırma, enerji, işgücü göçü, tarım ve tarıma dayalı sanayi alanlarında işbirliği sağlamaktır.

AEB mevcut ekonomi gücü dünya GDP'sinin %3,2'sini oluşturan birlik halen istenilen seviyelerde genişleme yaşayamamıştır. Dünya toplam petrol rezervlerinin %14,4 ve gaz rezervlerinin %19,5'ini oluşturan 187 milyonluk nüfus bölge adına önem teşkil etmektedir. Sahip olduğu enerji kaynağı büyüklüğüyle öne çıkan birlik Rusya'nın ekonomik ve siyasi statükoyu korumak amacıyla önemsedığı anlaşılmalıdır. AEB uluslararası çevreler tarafından Rusya etkinliğini artırmak amacıyla tarafından oluşturulduğu dillendirilmesine rağmen muazzam büyüklükte doğal kaynaklara ve jeopolitik olanaklara sahip bir bölgede oluşundan dolayı birlik üyesi ülkelere siyasi, ekonomik ve sosyal yönden çeşitli kazanımlar sağlayacağı açıktır.²⁰

1.2. Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT)

Gorbaçov SSCB'nin dağılması için özerk cumhuriyetlerle kurduğu bir birlik anlaşması imzalamak istiyordu. "12 Haziran 1990'da Baltık cumhuriyetleri hariç bütün birlik cumhuriyetleri liderlerinin katıldığı Federasyon Konseyi yeni Birlik Antlaşması taslağının hazırlanıp imzaya açılması ve akabinde SSCB'nin Egemen Devletler Birliği'ne²¹ dönüşmesi yönünde karar alınmıştır."²² Fakat bağımsızlığını dileyen milletler bu anlaşmayı dikkate almamış ve anlaşma başarılı bir sonuca ulaşmadan birlik yıkılmıştır. Bahsedildiği üzere Gorbaçov'un tercih ettiği batıcı politikalar sonucu Avrupa Birliği'nin başka bir örneğini kurmayı planlamış ve Asya'nın AB'sini oluşturmayı hedeflemiştir. SSCB'nin dağılması adına düşünülen yeni tip federatif devletler birliği fikirleri tasarlanmış olup verilen tüm çabalara rağmen oluşturulmak istenen Sosyalist Birlik kavramından ayrılarak başarısızlığa uğramıştır.

²⁰ Osman Ağır, Rusya-Ukrayna Krizinin Avrasya Ekonomik Birliği Bağlamında Değerlendirilmesi, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2016, 38

²¹ Nazarbayev,1997, 85-94

²² Hümbet Aslanov, , **Bağımsız Devletler Topluluğu Devletlerin Topluluğa Farklı Yaklaşımlarının Karşılaştırılması**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, 16

Baltık ülkelerinin ısrarcı bağımsızlık tutumları, peş peşe gelen milliyetçi ayaklanmalar, birlik içindeki devletlerin çatışmaları(Ermeni-Azeri) ve Ukrayna'da ve diğer özerk milletlerde yapılan referandumlar sonucu bağımsızlığın desteklenmesi Birliğin daha fazla ayakta kalabilmesine olanak sağlamamıştır. SSCB dağılmadan önce böyle bir birliği sağlayacak anlaşma imzalanamamış ancak SSCB dağılımı ardından 8 Aralık 1991'de Bolşevik Anlaşması imzalanarak BDT'nin temelleri atılmıştır.

21 Aralık 1991'de Alma-Ata'da on bir egemen devlet; Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna bu anlaşmayı bir protokol eşliğinde imzalamışlar ve burada tüm cumhuriyetlerin BDT'yi eşit haklar temelinde oluşturduklarını vurgulamışlardır. Alma Ata protokolünün imzalanmasıyla birlikte SSCB fiilen sona ermiş ve yıkılış süreci bitmiştir.

Gürcistan 1993'te BDT'ye katılmış fakat isteksiz tavırlarını sürdürerek 2009 tarihinde topluluktan ayrılmıştır.1994 yılında ise Moldova Birlik tüzüğünü kabul ederek BDT'nin on ikinci üyesi olarak birliğe katılmıştır. Türkmenistan ise tarafsızlık politikası nedeniyle 2005 yılında tam üyelikten ayrılmış katılımcı üye konumuna geçmiştir. 2014 yılında da topluluğun kurucu üyelerinden olan Ukrayna BDT ile ekonomi, güvenlik, sosyal ve insani konuları içeren anlaşmalara imzalamış olmasına rağmen Petro Proşonke hükümetinin Rusya baskı politikalarına(Kırımın İlhakı) karşı Batı cephesinde bulunması nedeniyle BDT'nin ortak savunma ve bilgilendirme projelerine katılmamasıyla birlikte üyelikten ayrılmıştır. BDT dokuz asil üye; Rusya, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan sahipken, iki katılımcı devlet Moldova ve Türkmenistan üyeliğine sahip son durumda bulunmaktadır.

BDT uluslararası arenaya “Demokratik hukuk devletlerini kurmaya çalışarak, devlet egemenliğinin karşılıklı olarak tanınması ve buna saygı duyulması; kendi kaderini belirleme konusunda ayrılmaz hak, eşitlik ve içişlerine karışmama ilkeleri; kuvvet kullanma veya diğer her türlü baskı yöntemlerinden vazgeçme, uyuşmazlıkların barışçı yollarla halli; uluslararası hukukun diğer genel ilke ve normları temelinde ilişkilerimizi geliştirmeyi amaçlayarak, ülkeler arasında dostluğun, iyi komşuluk ilişkilerinin ve karşılıklı olarak yararlı işbirliğinin bundan sonraki gelişiminin ve

güçlendirilmesinin, insan ve halkların haklarına dair genel kabul gören uluslararası ilkelere uyma yükümlülüğünü üstlenerek mutabık kaldık.”²³ açıklaması temellerinde yükselmiştir.

BDT bölge devletleri tarafından oluşan yeni hükümetlerde demokratik zeminli hukukun üstünlüğü temeline dayanan ve tüm üye devletlerin eşit egemenliğe sahip olduğu, çizilen sınırlara saygı duyulması gereken bir ihtiyaca karşılık varlığını duyurmuştur. Ayrıca ekonomik anlamda monopol ekonomik sistem sonrası serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini kolaylaştırıcı önlemler alınması işbirliği alanında kolaylaştırıcı ortaklıklar kurulması motivasyonunu gütmektedir. Devamında ise bölgede bulunan terör sorununa karşı devletlerin sınır çizgilerinin korunması, iç ve dış güvenliğin sağlanarak devletler istikrarı oluşturulması amaçlanmıştır. Üye olan her devlet eşit haklara sahiptirler ve sorunların barışçıl yollarla çözülmesi konusunda hemfikir olmuşlardır. En önemli kapsamı olan konu ise BDT ülkelerinin eski Sovyet sahasında kurulan işbirliğinin yalnız tek bir şeklinin olmayacağı sebebiyle ülkeler arası ve coğrafi işbirlikleri oluşumları yaratmak gerektiğidir.²⁴ Bu söylemin kanıtı niteliğinde geliştirilen bazı projelerden, işbirliklerinden ve anlaşmalardan söz etmek mümkündür. Örneğin, Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında serbest ticaret bölgesi yaratılması amacıyla imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ve bu sayede devamı gelen Orta Asya İşbirliği İttifakı'nı da kapsayan Avrasya Ekonomi Birliğinin yapıtaşları ve dayanağı oluşturulmuştur denilebilir. Ayrıca 1992'de imzalanan Ortak Güvenlik Anlaşması(OGA) fikrinin öncülük etmesiyle kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün öncesinde 1991'de Minsk'te “Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Ortak Silahlı Kuvvetler ve Sınır Güçleri Anlaşması”²⁵ imzalanarak OGA'nın askeri yapısı ortaya çıkarılmıştır.

1991 Alma Ata zirvesinde kararlaştırılan ve imzalan tüzük gereğince ve 1993'te tekrarlanan hükümet başkanları zirvesi sonucunda: ”Bağımsız Devletler Topluluğu bir devlet değildir ve uluslar üstü güçlere sahip değildir; tüm üyelerin egemen eşitliğine dayanır ve 22 Ocak 1993 tarihli tüzüğe dayanarak hareket eder, bağımsız devletler

²³ Fuad Hüseyinov, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları, **Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt.52, Sayı.4, Ankara 2003,388-401

²⁴ Nazarbayev, 1997, 101

²⁵ Nazarbayev, 2003, 119

Topluluğu Üyesi milletler uluslararası hukukun özerk ve eşit haklarına sahiptir” vurgusu yapılmıştır.²⁶ BDT 1994 yılı BM genel kurulu tarafından BDT statüsü tanınarak resmen tüzel kişilik özelliğine kavuşturulmuştur. BDT her yıl düzenli olarak oluşturulan bir resmi Devlet Başkanları toplantıları düzenlerken, yılda iki kez Hükümet Başkanları toplantısı ve Hükümet Dışişleri Bakanları konseyi yapılmaktadır.

BDT sivil, sosyal, ekonomi, hudut, savunma, hukuk ve benzeri birçok alanda her yıl düzenlenen faaliyetlerini sürdürmüş bu alanlar kapsamında anlaşmalar, tüzükler ve hatta işbirliği kuruluşları gerçekleştirmişlerdir. En önemli kurumsal kimliği ise devamında kurulan entegrasyon çalışmalarının ve örgütlerinin zeminini oluşturarak Orta Asya, Kafkasya ve bölgede sözü geçen devletlerin(Rusya-Çin) iyi komşuluk ilişkilerinde bulunarak her devletin ulusal çıkarlarına hizmet etmesine olanak sağlayacak demokratik, saygılı ve birlik kavramlarının değerlerini artıran yeni bir Asya şablonu sergilemiş olmasıdır.

1.3.Şanghay İşbirliği Örgütü(ŞİÖ)

ŞİÖ'nün tarihsel gelişimi SSCB ve Çin hükümetinin yıllardan beri süre gelen sınır sorunları anlaşmazlıklarına dayanmaktadır. Çok uzun yıllar uluslararası sistemde çözümlenmesi en zor sorunlardan birisi olan hatta bazı durumlarda savaş çıkmasına sebep olan sınır sorunu anlaşmazlıkları SSCB dağılımı sonrasında ortaya çıkan yeni bağımsız devletlerin varlığıyla iyice katmerlenmiş ve çözülmesi daha karmaşık bir hal almıştır. 1990'ların başlarındaki jeopolitik ortam; iki bölgesel güç arasında acil bir “tampon bölge” ihtiyacına, yeni devlet birimlerinin kurulmasına ve ulusal sınırların yeniden çizilmesine sebep olmuştur.²⁷

SSCB dağılımı sonrası ortaya çıkan belirsiz sınırlar bağımsız devletlerin otorite güçlüklerini artırmış ayrıca bölge büyük devletleri Çin ve Rusya tarafından da çözümlenememiş ve artık bir sonuca bağlanması istenen sınır çizgileri²⁸ ve bölgede

²⁶ Commonwealth of Independent States, <http://mfa.gov.kz/en/content-view/sng> (2 Mart 2020)

²⁷ Nailya Mineyeva, **Şanghay İşbirliği Örgütü: Genel Görünüm ve Orta Asya**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010, 43

²⁸ Şangay Beşlisi amaçları üye ülkeler arasında güvenin artırılması, sınır bölgelerinin silahsızlandırılması ve bölgesel işbirliğinin teşvik edilmesi olarak özetlenebilir. Şanghay Beşlisi'nin bölgesel ve hukuki yönünün de katkısıyla uluslararası ilişkiler tarihinde ender görülür bir şekilde Çin

süre gelen sınır güvenliği ihtiyacı ŞİÖ' nün kurulmasının temel sebebi olmuştur. Ayrıca ortak bölgesel sorunların varlığının yanında, uluslararası güç dengesinde gerek duyulan güç arayışları, Rusya ve Çin'i Orta Asya devletleri ile birlikte ortak faaliyetlere sevk ederek Şanghay Beşlisi işbirliğini ortaya çıkarmıştır.²⁹ SSCB'nin dağılmasından sonra jeopolitik açıdan biçim alamamışlık, Orta Asya ülkeleri arasında entegrasyon ivmesindeki potansiyelin düşük olması aktif bir şekilde harekete geçen jeopolitik coğrafyayı istikrara kavuşturmayı hedefleyen bölgesel askeri-politik yapıların (OGA ve ŞİÖ) oluşumuna sebep olmuştur.³⁰

ŞİÖ'nün doğuşunu Çin ve Rusya tarafından değerlendirmekte olduğu gibi Orta Asya devletleri ihtiyaçlarını da katarak özetlemek gerekirse;

- Bölgede süregelen ve bölgesel şiddetin arttığı güvenlik sorunu
- Devletlerin sınır belirsizliği ve sınır çatışmaları
- Bölgenin jeopolitik konumu dolayısıyla dünya kamuoyunun dikkatini çekmesi
- Radikal İslamcı gruplar ve terör örgütleri tehditleri
- İstikrarsızlık yayı olarak bilinen uyuşturucu madde kaçakçılığı ve silah kaçakçılığının yaygın oluşu
- Etnik ve ekonomik sorunlar dolayısıyla gelişen yasadışı göç hareketleri
- Büyüyen ekonomi ve enerji ihtiyacı
- Dünya stratejik dengelerinin değişmesi sonucu batıya karşı güç dengeleme politikası sonucudur.

Örgüt ilk olarak 1996 yılında Çin Halk Cumhuriyeti(ÇHC), Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu(RF) ve Tacikistan tarafından sınır sorunları çözümleri amacıyla Şanghay Beşlisi adı altında kurulmuştur. Birliğin temelleri Çin ve Rusya tarafından yapılan ikili anlaşmalar aracılığıyla atılmıştır. 1996 ve 1997 yıllarında anılan beş ülkenin devlet başkanları sırasıyla Şanghay ve Moskova'da bir araya gelerek "Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Arttırılması" ve "Sınır Bölgelerinde Askeri Güçlerin

ve komşuları ortalama sekiz yıl gibi kısa bir sürede tüm sınır sorunlarını çözmeyi başarmışlardır. Mineyeva, 26

²⁹ Cihangir G. Şen, Rus – Çin- Türkistan İlişkilerinde Yeni Dönem mi? : Şanghay Beşlisi, **Stratejik Analiz**, Cilt.1, Sayı.1, Ankara 2000, 16

³⁰ Nazarbayev, 2003, 127

Azaltılması” Anlaşmalarını imzalamışlardır.³¹ Rus-Çin ortak bildirisinde ikili ilişkiler “21. Yüzyıla yönelik yapıcı ortaklık” olarak tarif edilmiştir.³² 2001 yılında Çin’in ev sahipliği yaptığı devlet başkanları zirve toplantısında Özbekistan’ın üye olarak kabul edilişi sonrası Şanghay Beşlisi, Şanghay İşbirliği Örgütü(ŞİÖ) adını almıştır. Birinci büyüme dalgası sonucunda toplamda altı üyeye yükselmiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü Sözleşmesi, Haziran 2002’de St. Petersburg ŞİÖ Devlet Başkanları toplantısında imzalanmış ve 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kurumun amaçlarını ve ilkelerini, yapısını ve çekirdek aktivitelerini deklare etmiştir.³³

2017 yılında örgüt ikinci büyüme dalgasını gerçekleştirerek Kazakistan’ın ev sahipliği yaptığı Danıştay Başkanları toplantısında tarihi bir karar alınarak yıllardır süre gelen düşmanlıkları dillere destan iki devletin Hindistan ve Pakistan’ın örgüte tam üyeliği onaylanmıştır. Tam üye ülkeler: Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Hindistan, Pakistan. Gözlemci ülkeler: Afganistan, Moğolistan, İran, Belarus. Diyalog ortağı ülkeler: Türkiye, Azerbaycan, Sri Lanka, Ermenistan, Kamboçya, Nepal.

ŞİÖ’nün temel hedefleri³⁴ üye devletler arasında karşılıklı güvenin ve komşuluğun güçlendirilmesi; siyaset, ticaret, ekonomi, araştırma, teknoloji ve kültürün yanı sıra eğitim, enerji, ulaşım, turizm, çevre koruma ve diğer alanlarda etkin işbirliklerinin teşvik edilmesi; bölgede barış, güvenlik ve istikrarın sağlanması; demokratik, adil ve rasyonel bir yeni uluslararası siyasi ve ekonomik düzenin kurulmasıdır. Başlangıçta, sınır bölgelerinde güvenliği artırmak ve kuvvet indirimi hususlarını düzenlemek amacıyla gerçekleştirilen görüşmeler, zamanla çok yönlü politika, güvenlik, diplomasi, ticarî-ekonomik, kültürel ve diğer başka alanlarda da karşılıklı işbirliğine genişletilmiştir.³⁵

³¹ T.C Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa> (29 Ocak 2020)

³² Medgat Olzhayev, **Şanghay İşbirliği Örgütü: Yapısal ve İşlevsel Bir Değerlendirme**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara2005, 5

³³ ŞİÖ Resmi Sitesi: http://eng.sectsco.org/about_sco/ (31 Ocak 2020)

³⁴ ŞİÖ Resmi Sitesi: http://eng.sectsco.org/about_sco/ (31 Ocak 2020)

³⁵ Zehra Altundağ, Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü, **Avrasya Etüdlere**, Cilt. 49, Sayı.1, 2016, 99-124

Örgütün kurumsal yapısı her yıl düzenlenen Rus alfabesine göre sıralanan konseylerden 2003 Moskova zirvesinde kararlaştırılarak oluşturulmuştur. Bu konseye göre ŞİÖ'nün:

Beş temel organ

- Danıştay Başkanları Konseyi
- Hükümet Başkanları Konseyi
- Meclis Başkanları Konseyi
- Güvenlik Konseyleri Sekreteryası
- Üye Devletlerinin Ulusal Koordinatörleri Konseyi

İki daimi organ

- ŞİÖ Genel Sekreteryası
- Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı (RATS) İcra Komitesi vardır.

1992'den buyana yaklaşık otuz yıllık bir tarihi olan kuruluş nedeni itibariyle Avrupa menşeli örgütlerden ayrışan ŞİÖ kat ettiği yollar itibari ile Orta Asya için değişim olanakları sağlamıştır. ŞİÖ, uluslararası düzeyde terörizme darbe vurmaya teklif eden ilk somut ve öncü örgüt olmuştur.³⁶ Burada öncü rol alan Asya'nın iki güçlü devleti ve Avrupa'da söz ağırlığı olan iki devleti Çin ve Rusya'dır. Bu iki devletin öncülüğü ile uluslararası arenada kendine karakter bulmaya çalışan Orta Asya devletleri ŞİÖ sayesinde yeni bir kimlik kazanmışlardır. Dünya üzerinde 90'lı yıllarda değişen iki kutuplu sistem sonrası tek kutuplu sistemin kabullenilmemesi adına kurulmak istenen çok kutuplu sistem için uluslararası işbirliği örgütleri ve çalışmalarını söz konusu amaca hizmet etmek için en önemli motivasyonlardan birisi olmuştur. ŞİÖ soğuk savaş dönemi sonrası ülkelerin savaşlara karşı olan isteksizlikleri güçlü olmanın savaş yolu ile değil işbirliği yolu ile sağlanmasının kanıtlarındandır. Bölgesel ihtiyaçların ve diyalogların sonucunda önemli ve daha önce benzeri görülmemiş bir amaca hizmet etmek adına oluşturulan Şanghay Beşlisi Çin'in sağlam temellerine ve Rusya'nın uluslararası karizmasına dayanarak kurulmuş olup sonrasında Şanghay İşbirliği Örgütü adıyla yeni kurumsal kimliğiyle gelişerek ve büyüyerek yoluna devam etmiştir.

³⁶ Olzhayev, 9

İKİNCİ BÖLÜM

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

2. Şanghay İşbirliği Örgütü Düşüncesinin Gelişimi

ŞİÖ düşüncesinin gelişimi temelde bölgenin sınır sorunları ve güvenlik ihtiyacı temeline dayanırken tüm üye devletler açısından farklı gereksinimlere ve ihtiyaçlara cevap vermektedir. ŞİÖ bölgedeki ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla 2017 yılı öncesinde sahip olduğu 6 üyesiyle(Kazakistan-Kırgızistan-Özbekistan-Rusya-Çin-Tacikistan) kurulan bir bölgesel örgüttür. Fakat mevcut üyelerin ihtiyaç duyduğu gereksinimler benzerlik gösterirken aynı zamanda farklılıklarda barındırmaktadır. Bu açıdan bölge bazında ihtiyaçları belirlemek önem taşımaktadır.

Öncelikle Rusya-Çin için Çarlık döneminden bu yana süre gelen sınır sorunları devam etmiştir. Devamında SSCB yönetimi ile de süregelen bu sorunlar, SSCB yıkımı sonrası bağımsız birçok devletin ortaya çıkışı ardından sınır sorunlarının çözülmesi gerekliliğini artırmıştır. Çin'in; Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile olan sınırlarının uzunluğu 7000 km olduğu düşünüldüğünde, bu önemin daha iyi anlaşılması mümkündür.³⁷ Ayrıca 1991 yılı itibari ile son bulan soğuk savaşın yaratmış olduğu küresel güvensiz siyasi ortamda mevcut savaşı kazanmış olarak bulunan tek hegemonya gücü ABD'nin üstünlüğüne karşı Rus ve Çin tarafları ortak endişelere sahiplerdi. Bu düşüncenin güçlenmesindeki en önemli etkenlerden birisi de 11 Eylül olayları sonrası bölgede ABD varlığının güçlenmesinden Çin ve Rusya taraflarınca duyulan rahatsızlıktır. Sahip olunan tek kutup endişesi vasıtasıyla güçleri birleştirerek var olan gücü artırma yöntemine girişmek ŞİÖ düşüncesi oluşumunun yapıtaşları arasındadır. Bu yakınlaşmanın temelinde iki yardımcı güç bulunmaktadır. Birincisi dağılmasının ardından Rusya herkesle savaşı dış politika tutumlarını değiştirmekte karar kılarak dünyanın her kıtası ile yakın dostluk ilişkileri kurma hedefine odaklanmış ve bunun sonucunda Avrupa ve Asya kanatlarında dışlanmaktan

³⁷ Halil Akman, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri (Russia-China Relations in the Establishment Process of Shanghai Cooperation Organization and Problematical Areas). *The Journal of International Social Research*, 2015, Cilt.8, Sayı.37, 314

kurtulmayı hedeflemiştir. Çin tarafından bakıldığında ise 20.yy sonlarına dek sürdürdüğü içe kapanık devlet sıfatını değiştirme kararı aldığı ve Orta Asya bölgesine belirli alanlarda ihtiyaç duymasının etkisiyle dünya üzerinde daha aktif ve girişimci bir tutum sergilemeye karar verdiği gözlemlenmiştir.

Dış politika tutumlarının etkisinin yanı sıra ikinci yardımcı güç Rusya-Çin'in sahip olduğu sınırları içerisindeki bölgelerden kaynaklanan ayrılıkçı hareketlerin yaratmış olduğu bağımsızlık endişeleri bulunmaktadır. Rusya tarafında Çeçenistan sorunu Çin tarafında Sincan-Uygur bölgesi her iki devlet içinde söz konusu bölgeler stratejik önem taşımaktadır; fakat İslamcı hareketlerin tehdidi altında parçalanma endişelerini de beraberinde bulundurmaktadır. Bu tehditlerin ışığında Rusya ve Çin için bölge güvenliğini sağlamak sınır güvenliğini sağlamak kadar önem taşımaktaydı. Aynı zamanda Rusya ve Çin için süregelen ticari ilişkilerin artışı; Çin'in Rusya'nın en kuvvetli savunma sanayi ithalatçısı olması ve Rusya'nın ihtiyaç duyduğu ticari malları Çin'den kolayca temin edebilmesi ikili ilişkileri güçlendirmeye aracılık etmiştir. Çin ve Rusya arasında gelişen ilişkiler 1994'te 'yapıcı ortaklığa' 1996'da 'stratejik ortaklığa' dönüşmüştür.³⁸ Tüm bu yakınlaşmaların sonucunda bölgesel bir işbirliği oluşumuna zemin hazırlanmıştır. Rusya'dan harici olarak Çin'in ekonomik gereksinimleri; ihtiyaç duyduğu hammadde olanakları, ticari yolları ve yeni pazar potansiyeli bağlamında bölge devletleri ile işbirliği gereksinimini güçlendirmekteydi. Bölge devletleri için gereklilik olan serbest ticaret bölgeleri ve yeni ticari yolları temsil edecek olan “Çağdaş İpek Yolu” projeleri Çin'in uluslararası ekonomik çıkarlarına hizmet edecek bir oluşumu geliştirmekteydi.

Orta Asya devletleri açısından ŞİÖ'ne oluşan gereksinimler Çin ve Rusya taraflarınca paylaşılan endişelere güvenlik ve sınır endişeleri kapsamında benzerlik göstermektedir. Zira Orta Asya devletlerinin(Özbekistan hariç) Çin ile sahip olduğu uzun sınırlar mevcut topraklarını koruma endişeleriyle birleşerek sınır çizgilerinin belirlenmesini gerekli kılmıştır. Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetlerinin istikrarsız ve dış etkilere açık konumu işbirliğini gerekli kılarken, söz konusu dış etkiler

³⁸ Selçuk Çolakoğlu, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin. **Uluslararası İlişkiler/International Relations**, 2004, 175

sadece komşulardan veya ABD gibi bölge dışı güçlerden değil, radikal dini akımlar gibi devlet dışı oyuncuların da gelmekteydi.³⁹ Özbekistan'ın ve Tacikistan'ın Afganistan'a komşu konumunda olması, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Sincan-Uygur bölgesine sınır bulundurması potansiyel İslamcı hareketleri güçlendirebilirdi. Bölge ülkeleri birbirleriyle etkileşimde olduklarından ve heterojen yapılarından dolayı, bir ülkede meydana gelecek terör ve ayrılıkçılık hareketleri aynı anda diğer ülkelere de yansıma ve tehdit oluşturma potansiyeline sahipti.⁴⁰ SSCB sonrası hem coğrafi olarak hem de jeopolitik olarak parçalanmış Orta Asya bölgesinde aşırı ayaklanmalara karşı askeri koordinasyonu sağlayamamak bağımsız devletleri oldukça zorlayan bir etken olmuştur. Askeri yetersizlik nedeniyle yakından ilişkili olan, uluslararası uyuşturucu ticareti, dini aşırı hareketleri ve terörizm gibi etkenlerin önemli tehditleri bulunmaktaydı. Bunun sonucunda komşu güçlerden (Rusya-Çin) yardım almaları bölge güvenliğini sağlamak açısından zaruriyet olmuştur.

Orta Asya devletleri açısından ŞİÖ'ne duyulan ihtiyacı tetikleyen bir diğer faktör ise; bölgenin bağımsızlık sonrası dünya kamuoyunda dikkat çekmesi sonucu büyük güçler tarafından jeopolitik menfaatlerin ortaya çıkması ve küresel güçlerin çıkarlarının çarpışmasıdır. Bu durum Orta Asya devletlerini tehditlere ve çıkar savaşlarına açık hale getirerek hassas dış politika tutumları geliştirmeye mecbur kılmaktadır. Bunu başarabilmenin kolaylaştırıcı yönünü de entegrasyon fikri oluştururken, ŞİÖ Orta Asya cumhuriyetleri için Çin ve Rusya arasında dengeli ilişkiler geliştirmeyi sağlamış, hem her iki güçle olan sorunlarını çok uluslu bir platformda gidermeyi hem de Pekin ve Moskova'yı birbirine karşı kullanma fırsatıyla güzel bir zemin hazırlamıştır.⁴¹ ŞİÖ fikrinin gelişimi sınır sorunları ve güvenlik bağlamında tüm üye devletler tarafından paylaşılan ortak bir kaygı sonucu olarak görülürken devletler için zaruriyet açısından ufak bir nüans farkı vardır. Rusya-Çin için sınır sorunları ve güvenlik sahip oldukları mevcut sınırlarını korumayı hedeflerken; Orta Asya devletleri açısından sınır ve güvenlik devlet içi istikrar açısından oldukça zaruri bir önem taşımaktaydı. ŞİÖ fikri özellikle çok kutupluluk politikası sonucunda Rusya ve Çin için küresel sistemde Asya

³⁹ Çolakoğlu, 180

⁴⁰ Akman, 314

⁴¹ Çolakoğlu, 189

Bloğu oluşturma temeline dayanmaktadır. Orta Asya devletleri içinse bağımsızlık sonrası dünya kamuoyu tarafından yansıtılan yoğun uluslararası ilgiyle başa çıkma yoluydu. Zira Orta Asya için devlet otoritesini sağlamlaştırmak amacıyla eskiden olduğu gibi tek bir devlete belli başlı bağımlılıkları düğümlemek mantık dışı görünmekte, kendi kendine yetebilme yolunu tercih etmesi nedeniyle çok taraflı dış politika açılımlarını sürdürmeyi sağlamanın yoluydu. Orta Asya-Çin-Rusya devletleri karşılıklı ekonomik ihtiyaçları cevaplayabilecek bir potansiyele sahipken bunu resmiyete dökerek ŞİÖ bünyesi çerçevesinde yürütmek mantıklı yolu var kılacaktı.

2.1. Köken ve Kapsam Faktörü

Şanghay İşbirliği Örgütü adını aldığı Çin'in Şanghay kentine paralel olarak Çin'in bölgesel ve küresel çıkarlarına hizmet etmesi kökenine dayanmaktadır. Pekin yönetimi Orta Asya devletlerinin stratejik öneminin bilincine vararak bölgenin 21.yy itibariyle jeopolitik öneminin artacağına farkındalığıyla; ŞİÖ'yü Orta Asya bölge devletlerinin askeri, ekonomik ve sosyal kaygılarına⁴² fırsat sağlama kapısı olma temeline dayandırarak tasarlamıştır. ŞİÖ kapsamı Rusya, Orta Asya ve Çin dâhilinde güvenlik temelli kurulmuş ancak doğru yol izlenmesiyle ekonomik ve sosyal problemlere de yardımcı olma potansiyele sahip bölgesel bir kuruluştur. Ancak bölge kuruluşu son yıllarda artırdığı potansiyel üye ve gözlemci üye sayılarına artırarak uluslararası kamuoyunda üzerine çektiği ilgi sonucu ve sahip olduğu üyelerin mevcut ekonomik ve nüfuz gücünün küresel boyutlarda önem taşımasından dolayı batının dikkatlerini üzerine çekmesiyle küresel boyutlara ulaşan bir örgüt olarak değerlendirilmelidir.

ŞİÖ'nün uluslararası öneme sahip bir kuruluş olması ardından örgüt yeni bir kimliğe bürünmüştür. Dünya çapında 20. Yüzyılın sonlarından bu yana kurumsallaşmış örgüt kimlikleri devlet üstü kimliklerin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Asya'nın ise henüz sahip olmadığı devletler üstü kimlik taşıyan örgüt eksikliği ŞİÖ'nün izlediği yollar ve attığı kurumsal adımlar sayesinde tamamlanacak gibi görünmektedir. Asya'nın tarih boyunca sahip olmadığı bu kimlik küre üzerinde 'Yeni Asya' görünümü

⁴² Gökçen Oğan, *Şanghay İşbirliği Örgütü, Türkiye İçin Bir Seçenek mi? Zorunluluk mu?*, Aygün Yayıncılık, İstanbul 2017, 69

yaratarak mevcut normlara ve değerlere yön verir nitelikleri taşıyacaktır.⁴³ Bu bağlamda ŞİÖ'nün kökenini ve kimliğini benzer varsaymak yanıltıcı olacaktır, zira 'ŞİÖ bölgesi' ve 'ŞİÖ kimliği' birbirinden farklı kavramlardır.⁴⁴ ŞİÖ bölgesi içine kattığı mevcut üyeler, potansiyel yeler ve gözlemci üyeler vasıtasıyla dünya nüfusunun neredeyse 3'te 2'sinin oluşturmaktayken, ŞİÖ kimliği mevcut üyelerin işbirliği çalışmalarına verdikleri destekler ve her anlamda uyumu gerektiren ortak hareket etme ruhuna dayanmaktadır.

2.2.Çin Faktörü

Çin 20.yy'ın sonlarından beri yürüttüğü uluslararası politikalarla ve kurduğu bölgesel ve küresel işbirlikleri sayesinde küre üzerindeki rolünü değiştirmiştir. Çin'in bölgesel güç kavramından uzaklaşarak küresel güç kavramına yaklaşmasının vermiş olduğu etkiyle mevcut uluslararası sistem kurallarına karşı tutumu önem arz etmektedir. Bu bağlamda Çin varsayılan bölgesel ve global meseller üzerinde büyüyerek artan liderlik hareketlerinden sorumlu tutulmuştur.⁴⁵

Çin 1991 Orta Asya devletlerinin bağımsızlığına kadar yürüttüğü içe kapanık dış politikası yerini, bağımsızlığına kavuşmuş yeni komşularının etkisiyle dışa dönük çok taraflı iyi ilişkiler kurmaya yönelik dış politika kavramına bırakmıştır. Sahip olduğu yeni komşuları ile 1994 yılında açıklanan yürütmek istenilen dört prensip bulunmaktadır;⁴⁶ (1)barış içinde işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri, (2)ortak fayda bağlamında işbirliği oluşumları, (3)ülke içi olaylara müdahil olmama, (4)diğer ülkelerin bağımsızlığına ve egemenliğine saygı duyma.

Çin'i bu politikalara iten sebepler temel bağlamda pasifik komşuları, egemenlik iddia edilen belirsiz bölgeler, tarih boyunca süregelen sınır çizgilerinin belirlenememesi ve Çin'in en hassas damarı olan "Uygur-Özerk Bölgesi" olarak dört ana nedenle

⁴³ Thomas Ambrosio, Catching the 'Shanghai spirit': how the Shanghai Cooperation Organization promotes authoritarian norms in Central Asia. **Europe-Asia Studies**, 2008, Cilt.60, Sayı.8: 1321-1344.

⁴⁴ Timur Dadabaev, Shanghai Cooperation Organization (SCO) regional identity formation from the perspective of the Central Asia States. **Journal of Contemporary China**, 2014, Cilt.23, Sayı.85: 102-118.

⁴⁵ Jing-Dong Yuan, China's role in establishing and building the Shanghai Cooperation Organization, **Journal of Contemporary China**, Cilt.19, Sayı.67, 2010, 856

⁴⁶ Yuan, 857

sıralanabilir. İlk olarak Çin 1950'lerden sonra değiştirdiği komünist rejimi nedeniyle liberal Asya-Pasifik komşuları ile sürdürölen zorlu ve kindar ilişkilerin etkisiyle başka müttefik arayışları içerisinde bulunmaktadır. Diğer bir neden Hon-Kong ve Tayvan üzerinde sürdürdüğü egemenlik iddiası sebebiyle bölgesel ve uluslararası arenada topladığı tepkiler ve bir türlü açığa kavuşmamış kafa karıştııcı özerk bölgelerin vermiş olduğu endişelerdir. 1991 yılı sonrası sahip olduğu yeni kuzeyli Orta Asya komşuları ile süregelen sınır çizgilerinin belirlemek istemesi de sebepler arasındadır. Bu duruma ek olarak batılı sınır komşuları Hindistan ve Pakistan'ın da dâhil olduğu "Keşmir bölgesi" sınırlarının talihsizce belirlenememesi ve nadiren de olsa söz konusu bölgede askeri çatışmaların yaşanması Çin'i güvenlik bağlamında rahatsız eden etkenlerden birisidir. Son olarak Çin'in en hassas damarı olan "Uygur-Özerk bölgesi" ülkenin kuzeybatısında Orta Asya komşuları ile sınır bulunan, zengin yeraltı kaynaklarına ve sahip olduğu stratejik konumu dolayısıyla(ticaret yolları ve mevcut boru hatları için) kritik bir önem taşımaktadır. Çin sahip olduğu kuzeyli Orta Asya komşuları ile yürütmek istediği iyi komşuluk ilişkilerini Uygur-Özerk bölgesi karışıklıklarından duyduğu endişeler bağlamında geliştirmeyi planlamıştır. Orta Asya devletleri ile dinsel ve ırksal bağı olan Uygur Türklerinin muhtemel bağımsızlık hedeflerini gerçekleştirmesini engellemek adına; Çin mevcut egemenliklerini yeni kazanmış dış politik müdahalelere karışmayı tercih etmeyerek Orta Asya devletleriyle kuracağı iyi ilişkiler muhtemel ayrışma tehdidine karşı alınan bir önlem olmuştur. Güvenlik endişelerinin yanı sıra Çin'in yürüttüğü ulusal ve uluslararası politika bağları, uluslararası ekonomi politikaları ve ulusal güvenlik politikalarının birleşimi sonucunda Çin'in sahip olduğu çok taraflı dış politikasının yapı taşlarını oluşturmaktadır.⁴⁷ Bu bağlamda incelendiğinde Çin hükümetinin Orta Asya ile yakın ilişkilerin bir diğer penceresinde ekonomik kaygıların varlığı bulunmaktadır. Çin 21.yy'ın başından buyana ekonomik anlamda büyük atılımlar yaparak dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmayı başarmıştır. Çin hükümeti sahip olduğu ekonomik gücü dolayısıyla yeni yeni kurumsallaşan Orta Asya devletlerinin mali anlamda büyük destekçisi olmuştur. Fakat Çin'in büyüyen ekonomisi hammadde kanallarına ulaşım

⁴⁷ Eric Hyer. **New Frontiers in China's Foreign Relations= Zhongguo Waijiao De Xin Bianjiang**, Book Review, 2013, 129

gereksinimini beraberinde getirmiştir. Çin sahip olduğu hammadde kaynakları ile mevcut sanayi üretimini karşılayamazken, Orta Asya devletlerinin sahip olduğu zengin hammadde kaynaklarına kurulan iyi ilişkiler sayesinde ulaşmayı hedeflemektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile oluşturduğu demir yolu ve boru hatları ile ihtiyaç duyduğu hammadde ihtiyacını büyük ölçüde karşılayabilecektir. Orta Asya ve Çin arasında sadece askeri ve politik işbirlikleri görülmezken aynı zamanda hızlı bir şekilde artan ticari ve yatırım ilişkileri gözlemlenmektedir.⁴⁸ Ayrıca Çin 2013 yılı itibariyle başlattığı “İpek-Yolu projesini” kurduğu yakın ekonomik ve siyasi ilişkileri sayesinde mümkün kılacaktır.

Tüm bu sebeplerin yanında batılı⁴⁹ düşüncenin bir kaynağı olarak Çin hükümeti tüm ulusal çıkarların yanı sıra; bölgesel güç olmayı hedeflemenin aksine küresel boyutlarda mevcut kutup gücünün yani ABD'nin gücüne karşı sahip olduğu ‘tek hegemon gücün karşısına çok kutuplu sistem’ kurma düşüncesiyle hareket etmektedir. Çin'in ‘barışçıl yükseliş’ olarak adlandırdığı ekonomik, politik ve askeri alanda çalışmalar başlattığı uluslararası projelerle, sahip olduğu dış ticaret ilişkileriyle ve dünya çapında yayılan askeri üsleriyle mevcut küresel varlığını sağlamlaştırmaktadır. Gözlemlenen sebeplerin tamamı 1995'te temelleri atılan ŞİÖ için bir yol haritası olma niteliğini taşımaktadır. ŞİÖ Çin'in ulusal emellerine ulaşabileceği kaynağı Çin hükümeti çıkarlarında doğan fakat diğer yandan barındırdığı üyeleri açısından da ulusal çıkarlara hizmet edebilen uluslararası bölgesel bir örgüttür.

Çin'in Orta Asya'ya yaptığı cömert mali yatırımlarıyla bölge devletlerini pozitif yönden etkilerken, diğer taraftan da dış ticaret rakamları izinde Orta Asya devletlerini neredeyse her birinin ticaretinde ilk sıralarda yer alarak, ekonomik anlamda kendine bağımlı hale getirmektedir.⁵⁰ Çin ekonomik gereksinimler sonucunda Orta Asya devletleri üzerinde ki yumuşak güç oluşumlarını sağlamlaştırma yolunda ilerlemektedir.⁵¹ Orta Asya ve Çin arasında kurulan ortak birlik bağı dostluk veya

⁴⁸ Eric Hyer, 130

⁴⁹ Zbigniew Brzezinski. **Büyük satranç tahtası: Amerika'nın önceliği ve bunun jeostratejik gerekleri.** Sabah Kitapları, 1998, 153/ Samuel P.Huntington, et al. **Medeniyetler Çatışması Ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Turhan M.Soydemir C. Eradam Y.(çev.)Okuyan Us Yayın, 2008.

⁵⁰ Bknz: İfade edilen sayısal veriler için; <https://oec.world/en/profile/country/chn> (16 Aralık2020)

⁵¹ M. Turgut Demırtepe, Hasan Selim Özerterem. Yükselen Tehdit Algisi Karsısında Çin'in Yumusak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sinirlilikleri. **Bilgi**, 2013, Cilt.65,Sayı.95.

düşmanlık kapsamında değerlendirilmemeli, ulusal çıkar bağlamında değerlendirilmelidir. Çin'in yürüttüğü saldırgan olmayan dış politika adımları sayesinde yaptığı yatırımlar, sağladığı güvenlik ve sabit iyimser politik tutumları; yaptığı güçlü askeri ve ekonomik yatırımların göze çarpmasını engellemektedir.⁵²

3. Orta Asya Açısından Şanghay İşbirliği Örgütü Düşüncesi

ŞİÖ içerisinde bulunan 8 üye ülkeyi Güney Asyalılar, Orta Asyalılar, Rusya ve Çin olarak 4 ana kolda değerlendirmek mümkündür. Örgüt içi dengeler göz önüne alındığında en başta Çin örgütün lideri olarak değerlendirilirken, örgütün diğer önemli parçası olan Rusya topluluğun Orta Asya devletleri açısından Çin'in ağırlığını dengeleyen en önemli üyesi olarak değerlendirilmelidir.

Güney Asyalı üyeler incelendiğinde ise ortaya iki düşman devletin (Hindistan-Pakistan) yürüttüğü uluslararası politikalar sayesinde kendilerine müttefik arayışında oldukları ve ŞİÖ yoluyla bu amaca hizmet ettikleri şeklinde yorumlanmaktadır. Bu bağlamda Güney Asyalı üyeler kapsamlı pencereden bakıldığında Çin ve Rusya ile zıt özellikler taşıyan müttefiklikleri sayesinde örgüt içi stabilizasyonlarını sağlamada yardımcıken; daha dar olan Orta Asya devletleri penceresinden bakıldığında güneyli ortakların örgüt içi denge bağlamında herhangi bir önemi bulunmamaktadır.

Orta Asya devletleri Çin veya Rusya ile kurdukları müttefiklikleri sayesinde birliğin hassas kantarıdır. Fakat bu hassasiyetin farkında olan iki motor gücü ulusal çıkarları doğrultusunda Orta Asya komşularıyla kurdukları yakın ilişkiler sayesinde terazi kefelerini ağırlaştırma yarışındalardır. Orta Asya açısından ŞİÖ'nün üzerlerine yüklediği en büyük sorumluluk var olan bu hassasiyetin farkında olarak stratejik adımlarını belirleme mecburiyetidir. Aksi takdirde terazi kefelerinden birinin Rusya veya Çin lehine ağırlaşması Orta Asyalı devletlerin seçtikleri tarafça otokritik hamlelere maruz kalmalarına sebep olacaktır. ŞİÖ Orta Asya açısından değerlendirilirken 4 madde altında incelemek mümkündür;

1. Ulusal ve uluslararası çıkarlar
2. Ülke içi güvenlik ve ekonomik koşullar
3. Örgüt içi dengenin sağlanmasındaki rolü

⁵² Niklas Swanström, China and Central Asia: a new great game or traditional vassal relations?. **Journal of contemporary China**, Cilt.14, Sayı.45, 2005, 584.

4. Rusya ve Çin dâhilinde sahip olunan tarihsel birikim

Orta Asya cumhuriyetlerinin ekonomik ve güvenlik bağlamında çözülmesi gereken ortak sorunları vardı. Bağımsızlığına yeni kavuşmuş zayıf devletlerin ilk tercih edeceği barış ortamının sağlanmasındaki en kolay yönetimlerden olan organize işbirliği olma fikri tüm cazibesıyla belirmiştir. Güvenlik açısından bakıldığında yıllardır süre gelen sınır çizgileri belirlenmesinde yaşanan sorunlar çözülmeliydi. Bölgede süre gelen aşırı dini hareketler, terör sorunları, yasa dışı ticaretler gibi ülkelerin güvenliğini tehlikeye sokan sorunlar çözülmeliydi. Ayrıca henüz ekonomik yapısını sağlamlaştırılmayan Orta Asya devletlerinin ihtiyaç duyduğu para desteği ve dış ticarete pazar ilişkileri kurma olanakları ŞİÖ sayesinde kolaylıkla karşılanacaktı. Çin'in sahip olduğu ekonomik olanaklar ve gösterdiği iyi niyet bu noktada Orta Asya devletleri için kaçırılmayacak bir fırsat niteliğindedir. Çin Orta Asya ülkeleri ile ticari demir ağları oluşturma ve boru hatları oluşturma konusunda epeyce cömert davranarak bağlantılarını geliştirmektedir. Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji bağımlılığı ve Orta Asya devletlerinin ihtiyaç duyduğu uluslararası ticari yolların gerekliliği her iki taraf içinde cevap verilebilir niteliktedir. Çin'in Orta Asya devletleri ile geliştirdiği ikili ekonomik bağlar, Çin'in hızla büyüyen ekonomik sistemine bağlı olarak Orta Asya ülkelerinin ekonomik kalkınmasını canlandırmaktadır.⁵³

Orta Asya devletlerinin sahip olduğu dış politika faktörü ulusal ve uluslararası çıkarlarına hizmet etmelidir. 2001 yılı itibari ile bölgede gerçekleşen terör operasyonları, bölgenin savunmasızlığını gözler önüne sermiş ve her türlü eyleme karşı açık hale gelmiştir. Ayrıca bölge uyuşturucu, insan kaçakçılığı ve radikal İslami hareketlerin kol gezdiği şiddet dolu atmosfere sahiptir. Orta Asya cumhuriyetleri güvenlik endişeleri varken, bölgedeki terör sorunu Orta Asya devletlerini yanı sıra Çin ve Rusya gibi güçlü devletleri dahi endişelendirmekteydi. Böylece her bir taraf için atılması gerekli en mantıklı adım ortak işbirliği sağlayıcı dış politikalar geliştirmek olmuştur.

Orta Asya devletlerinin dışsal faktörler nedeniyle sürdürdüğü dış politika ajandalarının temelinde ise bağımsızlık sonrası kanıtlamak istediği kendi kaderini kendi tayin etme(self determination) modeli yatmaktadır. Bağımsızlıkları sonrası Orta Asya

⁵³ Ekrem, 36

devletleri birçok kere büyük devletlerin “elulağı” olarak sıfatlandırılırken söz konusu devletler kendi kaderini tayin etme tarafını seçmişlerdir. Kimilerince bağımsızlığı ardından Rusya’nın da etkisiyle “Rusya’nın arka bahçesi” olarak anılırken, diğerlerince Çin’in bölgedeki ekonomik mevcudiyeti bağlamında “Çin’in Latin Amerikası” olarak suçlanmış, ABD’nin ise 11 Eylül saldırıları nedeniyle bölgedeki mevcudiyetine karşılık aldığı Orta Asya devletlerinin desteği sonucunda “Batı meraklısı” olarak çeşitli ithamlarda bulunulmuştur. Sürdürülen ŞİÖ’nün ilkelerinden birisi olan “ülke içi sorunlara müdahale engeli” Orta Asya devletleri adına self determinationa hizmet etmekte ve Orta Asya devletlerinin bu iddiasını güçlendirmektedir.

ŞİÖ’nün temel amaçlarından birisi olan ortak çıkar ve ortak barışı sağlama ilkesi de uygulanan iyimser politikalar ile mümkün kılınarak taraflar lehine fayda sağlamaktadır. ŞİÖ sadece bir konuşma birliği değil aynı zamanda Orta Asya geleceği için kuralları belirleyen, yeni değerleri somutlaştıran, ortak çok taraflı fayda sağlayan ve küresel ekonomik eğilimlere karşı otokritik faydacısı anlamına gelmektedir.⁵⁴

3.1. Orta Asya İçin Ortak Fayda Temelinde Şanghay İşbirliği Örgütü

Orta Asya; güneyi ve kuzeyi, doğuyu ve batıyı birbirine bağlayan dünyanın önemli bir kavşak noktalarından biridir. Yüzyıllar boyunca özel ticaret yollarına ev sahipliği yapmış çok derin siyasi ve kültürel oluşumlar biriktirmiştir. Bağımsızlıkları ardından Orta Asya devletleri geliştirdikleri bütünleşme çalışmaları ile gündeme gelmektedir. Güvenlik temelli ŞİÖ Orta Asya devletleri için ortak fayda temelleri barındırmaktadır. Orta Asya devletleri için ŞİÖ’nün sağladığı ortak fayda temelleri şu şekilde sıralanabilir;

1. Güvenlik ve sınır sorunlarının çözümü
2. Mevcut ülke içi karışıklıkların çözümü
3. Bölge devletleri arasında süregelen etnik çatışmaların çözümü
4. Bağımsızlık sonrası değişen ekonomik yapının güçlendirilmesi
5. Bölgesel ve küresel anlamda statüko kazanımları

⁵⁴ Ambrosio, 13221

6. Yeni devlet olmanın ardından karakter kazanımları
7. Ticaret yolları ve boru hatları güzergâhlarına ev sahipliği yaparak stratejik önemini güçlendirmeleri
8. Devletlerin uluslararası popülaritesinin artması
9. Enerji kaynaklarını pazarlama yöntemleri geliştirilmesi
10. Bölgesel devletlerle kurulan gelişmiş ticari ilişkiler kurulması
11. Kendi kendine yetebilen devlet olma yolunda ilerleme fırsatı
12. Çok taraflı dış politika adımları kullanılarak bölge devletlerinin varlığını güçlendirmesi

Yukarıda sayılan tüm bu sebepler ve dahası Orta Asya devletleri için ortak fayda temelini oluşturmaktadır. Sağlanan faydalar sonucu Orta Asya devletleri için ŞİÖ'ne karşı iyimserlik ve çekimserlik açısından tutum sergilemeye neden olmuştur. Genel manada iyimserlik tutumları sadece Orta Asya devletlerinin sağladığı çıkarlara oranla değil tüm üyelerin sağladığı çıkarlara hizmet eden tarafları oluştururken, çekimserlik tutumları Orta Asya devletlerinin karşından örgüt içi büyük güçlerin kazanımları ve uluslararası çevrelerce Orta Asya devletlerine yöneltilen yorumlar vasıtasıyla oluşturulmaktadır.

3.2. Orta Asya Ülkelerinin İyimserlik Ve Çekimserlik Temelinde Şanghay İşbirliği Örgütü

Bölge ülkeleri üye oldukları birliğe dahil olmanın belli başlı sorumluluklarını üstelenmek mecburiyetindedir. Bu sorumluluklar bölge devletleri açısından ulusal ve uluslararası alanda iyimserlik ve çekimserlik oluşturmaktadır. Zira dahil olunan birlik Orta Asya için bir çok pozitif taraflar taşırken negatif yönden etkilemesi olası tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Orta Asya devletleri için öncelikle iyimserlik taraflarını açıklamakta fayda vardır.

ŞİÖ kurulduğu dönemden bu yana birçok mevcut sorunun çözümünü kolaylaştırarak ülkelerin sınır ve güvenlik sorunlarını çözüme kavuşturmuştur. Bu gelişim en çok Orta Asya devletlerinin işini kolaylaştırmıştır. Çünkü çözümlenememiş sınır sorunları bölgenin uyuşturucu trafiği, kaçakçılık ve radikalizm gibi temel güvenlik sorunlarında

kilit rol oynamaktaydı.⁵⁵ İç savaş ve tehdidiyle karşı karşıya olan Kırgızistan⁵⁶ ve Tacikistan⁵⁷ hükümetleri var olan bir devlet otoritesi kurmadan İslamcı ayaklanmalarla karşı karşıya kalmış fakat bu durumu dış güçlerden yardım almadan çözememişlerdir. Söz konusu devletlerin iç karışıkları Rus askeri otoritesi ile sağlama alınmış ve Birleşmiş Milletlerin dahil olduğu komisyon çalışmaları aracılığıyla çözüme kavuşturulmuştur. ŞİÖ'nün temel hedefleri arasında ki sınır ve güvenlik sorunları çözümüne yönelik sürdürdüğü askeri ve siyasi politikalar sayesinde; çözülmemesi durumunda en zararlı çıkacak Orta Asya devletleri için bir can suyu olmuş ve pozitif anlamda etkisi sağlanmıştır.

2019 verileri Orta Asya devletleri ithalat-ihracat rakamları incelendiğinde çoğunluk devletlerce Çin ile yapılan dış ticaret rakamları sayesinde Çin Orta Asya devletlerinin dış ticaret tablolarında ilk sırayı tutmaktadır.⁵⁸ Çin tekelinde bağlanmış görünen enerji ticareti ve pazar ticaretini sergilenen rakamlar dahilinde Rusya takip etmektedir.⁵⁹ ŞİÖ bağlamında gelişen ekonomik ilişkiler Orta Asya devletleri açısından Çin ve Rusya tekelinde bulunması koşulunda tek taraflı bir ticari bağımlılık doğurmaktadır. Orta Asya devletleri açısından ŞİÖ çerçevesinde geliştirilen yakın ekonomik ilişkiler tek taraflı bağımlılık sebebiyle çekimserlik taraflarını beslemektedir. Ekonomik ilişkiler ŞİÖ bünyesinde Orta Asya açısından sahip olduğu kaynakları pazarlayabilme

⁵⁵ Fikret Birdişi, Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı. **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt.15, Sayı.30, 2017,130

⁵⁶ Kırgızistan'da yaşanan iç sorunlar bölgenin sahip olduğu Fergana Vadisi'nin Özbekistan ve Tacikistan'a da sınırının bulunması nedeniyle kaynaklanmıştır. Fergana İslami radikal örgütlere ev sahipliği yapması dolayısıyla taraf devletleri tehdit niteliğindedir. Özbekistan ve Kırgızistan etnik yapısı iç içe geçmiş, hükümetlerin büyük yüzdelerini(%15 Özbek nüfusu Kırgızistan'da) oluşturmaları nedeniyle taraf devletlerde iç karışıklıklar çıkmış birçok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

⁵⁷ Tacikistan İç savaşı bağımsızlık sonrası 1992 yılında ortaya çıkmıştır. Bölge devleti Tacikistan sürdürdüğü geleneksel yaşantısı ile 21.yy'a doğru girerken; yeni yüzyılın gerektirmiş olduğu modernleşme sancıları çekmiştir. Bağımsızlık sonrası uygulanmak istenen modernleşme çalışmalarına karşın devletin İslami kesimi eğitimsiz halkı galeyana getirerek hükümete karşı ayaklanmaları sağlanmıştır. Hükümetin bağımsızlık sonrası uygulamak istediği kültürel ve ekonomik hızlı modernleşme çalışmaları, dini entelektüellerin nüfuzuyla iç savaş halini almıştır. Serkan Taflıoğlu. Tacikistan İç Savaşı. **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.13,Sayı.1: 107-115

⁵⁸ Bknz: Sayısal veriler için, <https://oec.world/en/profile/country/chn> (2 Ocak 2021)

⁵⁹ Bknz: Sayısal veriler için, <https://oec.world/en/profile/country/rus> (2 Ocak 2021)

açısından iyimserlikleri barındırırken çekimserlikleri de barındırarak ikiyüzlü bir karakter taşımaktadır.

Orta Asya'nın ŞİÖ içerisinde bir diğer ikiyüzlü temeli küresel arenada sahip olduğu stratejik önemin vermiş olduğu sorumluluklardır. Orta Asya tarihin hiçbir döneminde şuan var olan popülaritesini sürdürmemiş ve stratejik olarak uluslararası boyutta böylesine dikkat çekmemiştir. Bu söylev Orta Asya devletleri jeostrateji ve jeosiyasi rolünü üst noktalara çıkarması nedeniyle iyimserlik naraları atmaktadır. Fakat bu duruma bir diğer pencereden bakıldığında Orta Asya devletleri gerek bölgesel ve gerek küresel dış politika tutumlarını bölgenin istikrarı adına hassas bir dengede yürütmek mecburiyetindedir. Aksi takdirde küresel güçler açısından ABD ve Avrupa devletleri ile kuracakları her yakın ilişki bölge güçleri Çin ve Rusya için bir tehdit olarak algılanabilirken, bu durumun tam tersi de küresel güçler tarafından tehlikeli olarak değerlendirilebilir.⁶⁰ Bölgesel arenada Çin ve Rus dengesinin sağlanması da Orta Asya devletleri için bir diğer çekimserlik noktasıdır. Çekimserlik kaynağı ŞİÖ içerisinde mevcut iki büyük gücün Çin veya Rusya lehine çıkar dengelerinin sarsılması olanağının varoluşudur. Çin ekonomik anlamda ŞİÖ'nün bel kemiğini oluştururken Rusya siyasi ve askeri anlamda ağırlığını sürdürmektedir. Örgüte 2017 itibari ile dahil edilen Hindistan ve Pakistan'ın üyelikleri iki büyük güç arasında ki örgüt içi dengenin korunmasını Orta Asya için daha içinden çıkılmaz hale sokmuştur. Orta Asya için Çin veya Rusya lehine oluşabilecek herhangi bir denge sapması mevcut siyasi varlıklarını tehlikeye sokarak yumuşak güç kavramı dahilinde lehte tarafın uygulayacağı siyasi, ekonomik ve askeri yaptırımların uygulanması tehlikesi yaratacaktır.

Orta Asya batı toplumlarında belirli eleştirilere maruz kalarak uluslararası taraflarca belirli çekinceleri yaratılmaktadır. Orta Asya birçok batılı stratejist tarafından kazanılması gereken ve üstünlük kurma yeri olan bir oyun tahtası olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Orta Asya devletlerinin halen otorite kurmamış, kendisini başaramamış gelişmemiş dünya devletleri olmalarının etkisiyle kazanılması gereken bölgeler olarak görülmesine olanak sağlamaktadır. Dünya'nın enerji sağlayıcı önemli

⁶⁰ ŞİÖ yaklaşması Orta Asya devletleri açısından tam bu noktada batılı araştırmacılar tarafından otoriter ülkeler gurubu olarak tanımlanmakta ve bölgenin büyük devletlerinin küçük devletler üzerindeki çıkar savaşları olarak değerlendirilmektedir. ABD tarafından kendilerine karşı kurulmuş resmi bir güç odağı olarak algılanmıştır. Ambrosio, 1321-1344

üssü olan Orta Asya'nın kaderi dünyanın söz sahibi ülkeleri olan ABD, Çin, Rusya gibi devletlerin inisiyatifine ve rekabetine bırakılmıştır. Bu pragmatist olarak kabul gören yaygın anlayış Orta Asya devletlerinin öz çabalarını ve öz varlıklarını hiç sayarak işbirliği inisiyatiflerini mecbur kaldıkları için kullandıklarını kanıtlamaya örnek teşkil etmektedir. Kabul gören düşüncenin kısmen doğruluğu olsa da Orta Asya devletleri için varlığını korumakla benimsenen entegrasyon çalışmaları yönünü seçmeleriyle suçlanan ve aşağılanan devletleri; Rusya ve Çin için aynı ihtimali değerlendirmeden her ülkenin varlığını küresel boyutta korumak amacı taşıdığı unutulmamalı ve objektif bakış açısı taşıma gerekliliği önemsenmektedir. Zira Orta Asya devletlerinin varlıklarını korumak amacıyla yöneldikleri entegrasyon modeli inkar edilemez fakat örgütün Rusya ve Çin bazında da dolaylı ölçüde aynı küresel amacı güttükleri kabul edilmelidir.

Orta Asya devletleri için ŞİÖ içerisinde iyimserlik ve çekimserlik tutumları ekonomik ve stratejik konum itibarıyla ikiyüzlü bir karakter taşımaktadır. Güvenlik ve sınır sorunları söz konusu olduğunda ise ŞİÖ Orta Asya devletleri için bulunmaz bir nimettir. Örgüt içi dengenin sağlanmasında Orta Asya devletlerinin sırtına binen yük ise ŞİÖ'ne üyelikleri belirli ağır sorumlulukları beraberinde getirerek Orta Asya'nın rolünü kritiklemektedir. Son olarak küresel boyutta Batı tarafından Orta Asya devletlerine yöneltilen yorumlar devletlerin öz karakterlerini hiç sayarak vadedilen topraklar gibi değerlendirilmekte Orta Asyalı devletlerin mevcut ŞİÖ üyelikleri eleştirilerini güçlendirerek çekimserlik tarafına hizmet etmektedir. Fakat Orta Asyalı devletler attıkları çok taraflı dış politika adımları ile iletilen haksız eleştirilere cevap vermeyi başarmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ DÜNYA DÜZENİNDE ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ

4.Bölge Dışı Güçlerin Orta Asya Jeopolitiğine Etkisi

Orta Asya birçok küresel ve bölgesel güçlerin karşılaşmasının yanı sıra yeni jeopolitikte konuşlanan devletlerce de çıkarların ve ortaklıkların sürdürüldüğü bir bölgedir. Orta Asya üzerindeki güç yarışları sınırlandırıldığında; Çin, Rusya ve ABD Orta Asya’da birincil sırada söz sahibi olmak isteyen büyük güçlerdir buna karşın Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan, Japonya ve Avrupa ülkeleri ise Orta Asya’da rol almak isteyen ikincil sıradaki devletlerdir.⁶¹ Orta Asya bölgesinin sahip olduğu bölgesel güçler olan Çin ve Rusya’nın yanı sıra millerce metre uzaklıktaki bölge dışı güçler arasında AB ve ABD bulunmaktadır. AB ve ABD’nin bölge üzerinde ki çıkarları farklılık gösterse de milli çıkarları adına sürdürdükleri ve uyguladıkları politikalar benzerlik göstermektedir. AB genel anlamda Orta Asya üzerinden ihtiyaç duyduğu enerji güvenliği amacıyla çıkarlar yürütürken; ABD’nin bölge üzerindeki kaygıları çeşitli dönemlerde farklılıklar göstermektedir. ABD’nin Orta Asya üzerindeki öncelikli kaygısı küresel güç mücadelesinde yer tutma yarışıdır ve sonrasında dünya üzerinde terör eylemlerinin sonlandırılarak barış kalkının kurulmasıdır. Bölge devletlerinin sahip olduğu kurumsal örgütler nedeniyle bütünleştiği ortak endişeler ve amaçlar taşımasının yanı sıra ABD bölge üzerinde kurumsal devletler üstü bir yapı kurmaktan kaçınarak bölge devletleriyle sürdürdüğü uluslararası ikili anlaşmalar diplomasisini geliştirmiştir. AB’nin ise sürdürdüğü diplomasi benzerlik gösterirken, geliştirdiği uluslararası boru hatları ve yollar gibi çeşitli projeleriyle sistemi sürdürmektedir.

4.1.ABD’nin Orta Asya’ya Bakışı

Amerika Birleşik Devletleri soğuk savaş sonrası dünyanın tek süper gücü olarak 1990’dan 2000’li yılların ilk on senesine kadar kürenin tek süper gücü olma iddiasını sürdürmüştür fakat son yıllarda “Asya Bloğunun” ortaya çıkışıyla sürdürdüğü bu

⁶¹ Selçuk Çolakoğlu. 11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri. **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Sayı.2, 2006, 50

iddiası “küresel güçler” arasındaki varlığıyla devam etmeyi sürdürmüştür. Orta Asya jeostratejisi Amerika'nın bölgede egemen olması için fazla uzak fakat bölgeye müdahil olmaması için fazla güçlü olmasından⁶² ileri gelmektedir.

11 Eylül gibi dünya kamuoyuna mal olmuş bir terör olayı öncesi ve sonrası ardından savaşın etkilerinin geçmesiyle 2010 sonrası gelişen diplomatik ortaklıklar periyodlarında ABD'nin Orta Asya'ya olan ilgisi değerlendirilmelidir. ABD 11 Eylül olayları öncesi ve sonrasında Orta Asya üzerinde sergilediği politikalarda belirgin farklılıklar bulunmaktadır. 2010 sonrasında ise güvenlik temelli ekonomik ve siyasi diplomatik ilişkilerin geliştiği dönemdir. Askeri, mali ve siyasi çerçevede Amerika Orta Asya üzerinde angajmanlarını sürdürmektedir.

11 Eylül öncesi ABD'nin Orta Asya'ya bakışı; 2000li yıllara kadar Orta Asya Amerika için bölgenin Rus etkisinden arındırılması gereken kendi bağımsızlıklarını güçlendiren yeni cumhuriyetleri olma özelliğini taşımaktaydı. O dönemde ABD için eski Sovyet komünizminin izlerini tamamen yok etme gibi ideolojiler sürmekteydi. Bu sayede Orta Asya devletlerin iyi yönetimi, güçlü ekonomisi ve sürdürülebilir siyasi yapılanmaları desteklenmeliydi. Orta Asya ülkelerinin NATO'nun Barış İçin Ortaklık(BİO) programına dâhil edilmesinin ardından bölgede bulunan geniş hidrokarbon rezervlerinin dünya piyasalarına aktarılması için Chevron, Amaco, Arco, Exxon gibi büyük Amerikan firmalarının devreye girmeleri ve bölge ülkelerinde dinin egemen olmadığı rejimlerin devam etmesi çabaları, Sovyetler Birliği'nden arta kalan kitle imha silahlarının bu bölgeden ABD'nin "asi" olarak nitelendirdiği devletlere ve terör gruplarına aktarılmasının engellenmesi, bölgenin uyuşturucu ticareti için bir üs olmaktan çıkarılması ve bölge ülkelerinin serbest ekonomik modeli benimseyerek uluslararası ticarete entegre olması gibi hedefler ABD'nin bölgeyle ilişkilerinin temel parametrelerini oluşturuyordu.⁶³ ABD 21.yy başlarına dek bağımsız devletlere belirli mali yardımlarda bulunmuş, büyük Amerikan enerji şirketlerini kurarak yatırımlar yapmış ve ikili anlaşmalar yoluyla siyasi ilişkileri geliştirmiştir. Amerika Birleşik

⁶² Brzezinski, 134

⁶³ Çağrı Erhan, ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri, **Uluslararası İlişkiler/International Relations**, 2004, 132

Devletleri bölgedeki ülkelerle ilişkiler geliştirerek çeşitli sivil toplum kuruluşları(STK) faaliyetlerini aktif olarak desteklemiş ve USAID(ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı) gibi yardım kanalları aracılığıyla çeşitli projeleri sübvans etmiştir. Beş Orta Asya ülkesi için mali kapsamda 1999 sonu itibariyle harcanan para miktarı 632,03 milyon dolar civarlarını bulmuştur.⁶⁴ Kısacası, 11 Eylül'den önce, ABD bölge üzerinde herhangi baskıcı bir kontrol uygulamayı reddederek bunun çok büyük bir çaba gerektirecek ve çok fazla kaynağı tüketecek bir politika olduğunu savunan bir dış politika anlayışı sürdürerek Orta Asya bölgesine ikincil önem atfetmeye devam etmiştir.⁶⁵

11 Eylül sonrası ABD'nin Orta Asya'ya bakışı; 2001 yılına dek Amerika Orta Asya bölgesindeki varlığını uzaktan yardım eli uzatan hayırsever zengin devlet olarak sürdürürken, 2001'de tüm dünyanın şahitlik ettiği 11 Eylül terör saldırısına maruz kalması ardından Orta Asya bölgesinin terör devleti Afganistan'a olan sınır komşulukları nedeniyle ABD dış politikasında stratejik bir konuma yükselmiştir. 11 Eylül'de vuku bulan saldırının ardından ABD içerde⁶⁶ ve dışarda birçok politik yenilik yaparak önlem almıştır. NATO Şartı'nın bir üyeye yapılan bir saldırının tüm üyelere yapılmış olacağını belirten 5'inci maddesi ilk kez yürürlüğe koyulmuş ve uluslararası alarm verilmiştir. ABD NATO destekli hava uçuş koridoru oluşturmak için Kafkas cumhuriyetlerini kullanırken, her türlü askeri ve istihbarat desteğini Orta Asya cumhuriyetlerinden sağlamaktaydı. Böylece Afganistan operasyonu için temel askeri ihtiyaçlar, istihbarat ve insani işbirliği açısından kritik olan Orta Asya cumhuriyetleri Özbekistan'da biri Karşı-Kanabad'da diğeri Kokand'da iki üs; Tacikistan'da biri Duşanbe diğeri Kulyab'da iki üs; Kırgızistan'ın başkenti Bişkek yakınındaki Manas'ta bir üs ve Türkmenistan'ın Aşkabat kentinde bir hava ikmal istasyonu elde etmiş ve

⁶⁴ Erhan, 137

⁶⁵ Erhan, 130

⁶⁶ ABD "Vatan Severlik Kanunu"(PATRIOT) çıkarmıştır. Kanunun temel güdüsü Amerika'ya karşı içerden veya dışardan yapılacak olan terör saldırılarına karşı önlem almaktır. Bknz: Roger Dean Golden, Güvenliğin Maliyeti Nedir? ABD Vatanseverlik Kanunu Ve Amerika'nın Özgürlük Ve Güvenlik Arasındaki Dengesi, Çev. Muharrem Aksu, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt.3.Sayı.1, 109-134.

Kazak demir yolunun lojistik destek amaçlı kullanılması sağlanmıştır.⁶⁷ Bunun yanında Orta Asya devletlerince Amerikan askeri uçaklarına iniş ve kalkış izni, yakıt ikmal hakları verilmiştir. Pakistan ise İslamcı bir devlet olmasına rağmen operasyon sırasında ABD'ye Makran kıyılarına filolar yerleştirmesine olanak sağlamış ve aynı şekilde Amerikan askeri uçaklarına uçuş izni verilmiştir. ABD bu sayede Orta Asya bölgesinde askeri varlığını kurmuş ve askeri yardımlaşma temelinde Orta Asya bölge devletleri ile iyi ilişkiler kurmayı sürdürmüştür.

Bir süre sonra ŞİÖ üye devletlerine ABD üslerinin boşaltılması direktifi verilerek Çin ve Rus güdümüyle Amerika'ya karşı dışlayıcı bir politika desteklenmişti. Çünkü ABD'nin Orta Asya'ya yerleşmesinin radikal dini örgütleri sınırlamanın yanı sıra Rusya ve Çin'i Orta Asya üzerindeki gücünü dengeleme amacı taşıdığı hususunda yaygın bir kanaat bulunmaktadır.⁶⁸

2005 yılı itibari ile Kerimov yönetiminde yaşanan İslami ayaklanmaların hükümetçe sert güçle bastırılması sonucunda ABD ve Özbekistan arasında kriz yaşanmış ardından Özbek taraflarınca Amerika askeri gücünün ülkeyi terk etmesi talep edilmiştir ayrıca askeri üslerin kiralalarının aşırı derecede artırılması gibi caydırıcı politik tutumlar sergilenerek ABD'nin Orta Asya üzerinde kalıcı olma umutları kırılmıştır. Aynı yıl içerisinde Kırgızistan'da yaşanan darbe ile devrilen Akayev hükümeti eleştiri oklarının ABD'ye yönlendirilmesine sebep olmuştur. Bölge devletlerinde yaşanan iç karışıklıklar ABD'nin askeri ve siyasi varlığının bir etkisi olarak görülmüş ve bölgeyi birkaç yıl içinde terk etmeleri istenmiştir. Zaten Tacikistan'da bulunan Rus askeri gücü sınırlarının korunmasını sağlamak adına Tacik hükümeti taraflarınca Rus tarafını tercih sonucu Amerikan askeri varlığının son bulmasını doğurmuştur. Son olarak, Temmuz 2005'te Kazakistan'ın Astana şehrinde düzenlenen ŞİÖ zirvesinde üye ülkeler, niyetlerini netleştirmek ve askerlerini Orta Asya'dan geri çekmek için bir

⁶⁷ Ferhat Pirinççi, *Eylül'ün Gölgesinde Orta Asya'ya Yönelik Amerikan Politikası, Orta Asya ve Kafkasya*, Tayyar Arı(drl.), Mkm Yayıncılık, 2010, 302

⁶⁸ Selçuk. Çolakoğlu, 11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Sayı.2, 2006, 45

zaman çizelgesi belirlemek için ABD'ye bir çağrı yapmışlardır.⁶⁹ Bütün yaşananların ışığında ABD “terörle mücadele” kapsamında başlattığı Afganistan operasyonu sonrası Orta Asya’da kurduğu tüm askeri oluşumunu kaybetmiştir. Ancak ABD bölge devletlerine karşı zorlayıcı bir tutum sergilemekten kaçınmıştır çünkü radikal İslam'ın ve Amerikan karşıtlığının büyümesini engellemek, ABD'nin bölge devletlerinde daha kapsayıcı siyasi sistemleri ve daha iyi işleyen piyasa ekonomilerini teşvik etme çabalarını zorunlu kılmıştır.⁷⁰

2010 sonrası ABD'nin Orta Asya'ya bakışı; Orta Asya devletleri bölge güçlerine bağımlı olmaktan kaçınmaktaydılar böylece 2010 sonrası ABD ile yeniden ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmaya başlamışlardır. 21.yy'ın ilk çeyreğinde Amerika'nın Orta Asya üzerindeki çıkarları şu şekilde sıralanabilir;

- Bölgenin Afganistan ve Pakistan önceliğinde her türlü terörist oluşumdan temizlenmesi.
- Orta Asya devletlerinde demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi.
- Bölge devletlerinin ekonomik bağımsızlıklarının ve kalkınmalarının sağlanması.
- Orta Asya üzerinde çıkarları bulunan bölgesel güçlerin(Çin-Rusya) ve bölge dışı güçlerin(İran-Türkiye-Hindistan-Pakistan) bölgedeki etkinliğini azaltacak her türlü desteğin sağlanması.
- Bölge devletlerinin zengin enerji kaynaklarından yararlanılarak yeni enerji aktarım rotalarının geliştirilmesi.

ABD 2015 yılı içerisinde C5+1 adıyla yeni bir Orta Asya-Amerika diplomatik ilişkiler platformu oluşturmuştur. Bu sayede Orta Asya devletlerinin yabancı yatırımı artırma ve ABD iş dünyasını çekme çabaları, Orta Asya liderlerinin hukukun üstünlüğü reformlarını uygulama ve uluslararası normlara uyma istekliliğini artırdığı

⁶⁹ Eugene Rumer, The US interests and role in Central Asia after K2, **Washington Quarterly**, Cilt. 29,Sayı.3, 2006, 150

⁷⁰ Svante E Cornell, The United States and Central Asia: in the steppes to stay? **Cambridge Review of International Affairs**, Cilt.17, Sayı.2, 2004, 246

düşünülmektedir.⁷¹ Ayrıca ABD bölge devletleriyle sürdürdüğü İngilizce eğitim programları, Afganistan sınırların güvenliği adına sağladığı askeri destek ve bölge devletlerine yapılan teşvikler ve yatırımlar sebebiyle toplamda bölgeye 91 milyar doların⁷² üzerinde bir mali yardımda bulunduğunu açıkça belirtmektedir.

ABD'nin bu bölgedeki birincil stratejik çıkarı, çeşitli ortaklarla kendi şartlarına göre siyasi, ekonomik ve güvenlik çıkarlarını takip etmekte özgür olan daha istikrarlı ve müreffeh bir Orta Asya inşa etmektir; küresel pazarlara bağlı ve uluslararası yatırıma açık; güçlü, demokratik kurumlara, hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygılı olmalıdır. Zira istikrarlı ve güvenli bir Orta Asya, ABD'nin terörizme karşı koyma, bölgesel istikrarı destekleme, enerji güvenliğini geliştirme ve bölgede ve ötesinde ekonomik refahı artırma çabalarına doğrudan katkıda bulunacaktır.⁷³ Sonuç olarak Amerika'nın Orta Asya üzerindeki birincil çıkarı; tek başına hiçbir hegemonya gücün bu jeopolitik alanın kontrolünü ele geçirmemesi ve küresel topluluğunun bu bölgede engelsiz olarak mali ve ekonomik erişimine sahip olabilmesinin güvence altına alınması olmuştur.⁷⁴

4.2.AB'nin Orta Asya'ya Bakışı

21.yy'a gelindiğinde sanayi ülkelerine sahip AB ve sahip olmadığı enerji kaynakları nedeniyle çoğunlukla Rusya'dan ithal ettiği enerji kaynakları yelpazesi genişletme yolları denemiştir. Bu nedenle dünyada sanayisi gelişmiş diğer devletlerinde yaptığı gibi AB'de yeni enerji kaynağı araştırmalarını genişletmek istemektedir. Ayrıca AB'nin Kafkasya ile gelişen ilişkileri Orta Asya'nın önemini artırmıştır.

⁷¹United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity, <https://www.state.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/> (24 Ocak 2021)

⁷²United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity, <https://www.state.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/> (24 Ocak 2021)

⁷³United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity, <https://www.state.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/> (24 Ocak 2021)

⁷⁴ Brzezinski, 134

AB 1957 de enerji kaynakları ortaklığı amacıyla kurulmasından dolayı bilinirken Rusya'nın en büyük enerji ithalatçısı olması nedeniyle 2006 yılında Rusya ile aralarında yaşanan(Kırım ve Ukrayna)⁷⁵ sorunları itibariyle enerji tekercisi Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmanın yollarını aramışlardır. Orta Asya bölgesinde çatışma ve kriz önleyici programlarla istikrarın korunması için uzun vadeli planı olan uluslararası tek aktör AB gözükürken aslında AB stratejisi, çok kapsamlı bir state-building (ulus inşası) konsepti içermektedir.⁷⁶

AB'nin Orta Asya politikası hem ikili, hem bölgesel işbirlikleri aracılığı ile gerçekleştirilmekteyken, bugüne kadarki uygulamada daha fazla verim alınan ikili ilişkiler, "Ortaklık ve İşbirliği Antlaşmaları" ile sağlanmaktadır.⁷⁷ Bu bağlamda AB'nin Orta Asya bölgesiyle bağımsızlıklarından bu yana geliştirdikleri uluslararası projeleri ve politikaları incelemek faydalıdır;

1. TACIS(Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States); 1991'den 2001 yılına dek Avrupa Komisyonu tarafından oluşturulmuş piyasa ekonomilerine geçişi desteklemek ve Sovyet sonrası oluşan bağımsızlık bölgesinde demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmek amacıyla kurulmuş yardım projesidir. Proje eğitim, enerji, ulaştırma, uyuşturucu kaçakçılığının engellenmesi ve sınır kontrolleri amacıyla çok uluslu bir destek alanı oluşturarak AB komisyonu tarafından hibe yardımı yapmıştır.⁷⁸
2. ENP(European Neighbourhood Policy) ; Çalışmanın Orta Asya ile olan bağlantısı 2007 yılında ilk kez "güvenlik stratejisi ve kalkınma programları" paralelinde "AB ve Orta Asya: Yeni Bir Ortaklık İçin Strateji Belgesi" oluşturulmasından kaynaklanmaktadır. AB'nin Orta Asya ile kurduğu bu

⁷⁵ Mehmet S. Erol, et al. Ukrayna-Kırım Krizi Ya da İkinci Yalta Süreci, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı.41, 2014, 1-14.

⁷⁶ Osman N. Özalp, Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, **Civil Academy**, Kış, 2011, 33

⁷⁷ M. Murat Erdoğan, Murat Yılmaz, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. yılında Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikaları: rapor. **Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi**, 2011, 35

⁷⁸ Central Asia: What Role for the European Union?, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/central-asia-what-role-european-union> (3 Ocak 2021)

ortaklığı yansıtan hedefleri; iyi yönetim, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları; istikrar için ekonomik gelişme; güvenlik; göç ve hareketlilik.⁷⁹

3. BOMCA(Border Management in Central Asia Programme); 2003 itibariyle yürürlüğe sokulan BOMCA, 2007 sonrası stratejik ortaklık ilişkilerinin gelişmesi ardından AB tarafından sadece beş Orta Asya devletine yönelik geliştirilen *Orta Asya sınır yönetimi programıdır*. Bölgesel işbirliği ve sınır ötesi entegre çalışmaları ile AB bu projeye; sınır ötesi ticareti kolaylaştırmak, insan hareketliliğini kolaylaştırmak ve yoğunlaşan örgütlü suç ve kaçakçılık ile mücadele amaçlanmıştır.⁸⁰
4. CADAP(Central Asia Drug Action Programme); Bir önceki programın devamı niteliğinde olan CADAP, Orta Asya bölgesi uyuşturucu ticaretinin engellenmesi adına geliştirilmiştir. AB ayrıca uyuşturucu talebinin azaltılmasını, önlenmesini ve uyuşturucu kullanımının sağlık yönleri kontrol altında tutulması amaçlanmaktadır.⁸¹
5. TRACECA(Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia); AB Orta Asya bölgesinin istikrarsız ve güvensiz bölgelerine karşın güvenliği odak noktasına koyarak sivil havacılık eğitimleri ve sivil havacılık emniyet eğitimleri gerçekleştirmiştir.⁸² Günümüz İpek Yolu proje çerçevesinde kara ve demiryolu ağları, limanlar, boru hatları ve bir hava koridoru oluşturularak bölge devletlerine ulaşımın sağlanması Rusya ve İran kontrolü dışında gerçekleşecektir.⁸³
6. INOGATE(Interstate Oil and Gas Transport to Europe); Ülkeler arası gaz ve petrol taşınması programı AB tarafından finanse edilen en uzun soluklu enerji

⁷⁹Joint Report To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions Report On The Implementation Of The European Neighbourhood Policy Review, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2_en_act_part1_v9_3.pdf (3 Ocak 2021)

⁸⁰ Eu-Central Asia Relations, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eeas-ca_ministerial_factsheets-2020-regional-v5.pdf (3 Ocak 2021)

⁸¹Eu-Central Asia Relations, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eeas-ca_ministerial_factsheets-2020-regional-v5.pdf (3 Ocak 2021)

⁸² European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/enpi_2010_c2010_5018_rap_east_part_i_traceca_civilaviation.pdf (3 Ocak 2021)

⁸³ Erdoğan ve Yılmaz, 53

teknik yardım programlarından biridir. INOGATE, fosil yakıtlara ve ithalata bağımlılıklarının azalmasını desteklemek, enerji tedariklerinin güvenliğini artırmak ve genel iklim değişikliğini azaltmak için 11(Kafkasya-Orta Asya ve Ukrayna-Belarus-Moldova) ortak ülkeyle işbirliği yapmaktadır.⁸⁴

7. NABUCCO(Gas Connection Pipeline); Bu proje sayesinde AB Orta Asya'da veya Hazar havzasından gelen enerji kaynaklarının Rusya boru hatları transitine bağımlı olma durumunu çözmeyi hedeflemişlerdir. AB, 2007 tarihinde Nabucco ismi verilen ve Hazar Havzası'nda çıkarılan doğalgazı Avrupa'ya taşıyacak 3 bin 300 kilometrelik, 7.9 milyar Avro maliyeti olacağı açıklanan boru hattını hayata geçirmeyi onaylamıştır.⁸⁵
8. IFCA (Investment Facility for Central Asia); Orta Asya yatırım tesisi projesiyle, AB Orta Asya'da bölge içi ticareti desteklemek ve Orta Asya ekonomilerini küresel değer zincirine katmayı hedeflemiştir. 88 milyon Euro'nun üzerinde bir değere sahip bir dizi bölgesel program sayesinde, bölgedeki özel sektörü, ticareti ve yatırımı destekleyecek, ayrıca çevrenin korunmasına, iklim değişikliğiyle mücadeleye ve hukukun üstünlüğünü teşvik etmeye yardımcı olması amaçlanmıştır.⁸⁶

AB'nin Orta Asya politikaları üç temel kanaldan yürütülmektedir; a) Orta Asya devletleri ve toplumları ile ortaklık (insan hakları ve demokrasi, güvenlik, çevre sorunları), b) Refah için ortaklık (ekonomik çeşitliliği ve özel sektör gelişimini desteklemek, bölge içi ticareti ve sürdürülebilir bağlantıyı teşvik etmek), c) Orta Asya'da bölgesel işbirliğini desteklemek. Avrupa Komisyonu'nun Orta Asya'ya yardımı 2014-2020 döneminde 1,1 milyar Avroya ulaşmıştır. Orta Asya bölgesinde bulunan Çin ve Rusya gibi diğer bölgesel güçler ve küresel anlamda ABD'nin varlığı söz konusu bölge için AB'yi geri plana atmıştır. Çünkü AB'nin önceliği Orta Asya'yı geliştirmek değil ilk olarak kendi çıkarlarına hizmet sağlamaktır. Diğer taraftan AB'nin bölgede hedeflediği demokratik iyileşmeler ve ekonomik kalkınma Orta Asya

⁸⁴ Inogate, <http://www.inogate.org/pages/1?lang=en> (3 Ocak 2021)

⁸⁵ Erdoğan ve Yılmaz, 50

⁸⁶ EU To Promote Sustainable Development In Central Asia With €124 Million, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_18_6525 (3 Ocak 2021)

devletlerinin otoriter siyasi rejimleri ve ağırlıklı olarak bölgesel çevrelerce yürüttükleri dış ticaretleri dolayısıyla AB adına işleri zorlaştırmaktadır. AB'nin Orta Asya bölgesi üzerinde takındığı kurumsal ve resmi tutum bölge ülkelerinin yönetim kavramıyla uyuşmamakta ve AB'ye hayal kırıklıkları yaşatmaktadır. AB, değerlere dayalı politikaların ve davranış kalıplarının yerleştirilmesi konusunda Orta Asya ülkeleri otoriter yönetimlerini zorlayamamaktadır.⁸⁷ Farklı yönetim ve güvenlik kavramları nedeniyle, ortak tarafların benimsenen değerler ve normlara ilişkin anlaşmanın kolayca ortaya çıkması beklenmezken⁸⁸ AB'nin kısa vadede sonuç almayı beklemesi fazlaca iyimser bir yaklaşım olacaktır.

5.Bölgesel Büyük Güçlerin Yeni Jeopolitikte Konumlanmaları

Rusya ve Çin Asya'nın iki önemli siyasi ayağını oluşturmaktadır. Her iki güç için bölgede sürdürdüğü etkinlik alanları farklılık göstermektedir. Özellikle Orta Asya üzerinde sürdürülen üstünlük çalışmaları Çin için ekonomik üstünlük boyutundayken, Rusya için siyasi ve askeri nüfuz boyutundadır. Bölgesel güç olarak tanımlanan Rusya ve Çin'in aynı zamanda küresel boyutlardaki etkinlikleri önemsenmelidir. Zira bölge üzerinde üstünlük sağlayan taraf küresel anlamda da bu üstünlüğün sahibi sayılacaktır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Rusya ve Çin yalnızca bölgesel güçler olarak tanımlanmaktan ziyade içinde bulunduğumuz yüzyılın ikinci on yıllık döneminde kat ettikleri ekonomik, askeri ve siyasi ilerlemeler sonucu küresel güçler arasında değerlendirilmelidir. Rusya'nın iddiası sahip olduğu Avrasyacılık kuramı ile "Asya'nın Aslanı" olarak küresel anlamda süper güç olacağı beklentisindeyken, Çin'in hedefi ekonomik bağlamda Asya'dan Avrupa'ya uzanan bir ağ sayesinde kazanacağı tekeli ticari kimlik ile kuracağı "Sinocentric" etkinin küresel süper güç doğuracağı umududur.

Bölgesel güçlerin temel motivasyonu Anglosakson ülkelere karşı çok kutuplu dünya düzeninin kurulmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda Rusya ve Çin ortak çıkarları

⁸⁷ Hakan Samur, Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası: İdealist Söylemlerin Yetersiz Eylemlerle Yürütülme Çabası, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Sayı.13, 2012, 25

⁸⁸ Katharina Hoffmann, The EU in Central Asia: successful good governance promotion? **Third World Quarterly**, Cilt.31, Sayı.1, 2010, 101

doğrultusunda Orta Asya’da ŞİÖ, Asya-Pasifikte APEC, Afrika ve Latin Amerika devletlerinin bulunduğu BRICS, küresel anlamda BM daimi üyelikleri, ekonomik anlamda alt yapı ve enerji çalışmaları adına neredeyse tüm Asya’yı içine alan Asya Kalkınma Bankası, Güney Pasifik ortak Hindistan’la oluşturulmuş olan RIC topluluğu gibi çok çeşitli alanlarda ve bölgelerde entegrasyon çalışmalarının yardımıyla küresel devlet görünümü kazanmayı hedef alarak siyasi otorite koltuğunda oturmayı başarmaktadırlar.

5.1.Çin

Çin coğrafya, nüfus ve ekonominin devler ülkesi olarak; sahip olduğu 1.4 milyar nüfusu, 9.5 milyon km² toprak genişliği, 22 bin km² sınır uzunluğunun yanında, 14 ülkeye komşu olan bu ülke; ekonomik olarak dünyanın 6.1 büyüme oranıyla, 15.6 trilyon dolarlık ticari rakamlarıyla dünyanın ikinci büyük ekonomisidir.⁸⁹ ÇHC 1900’lı yıllarda 360 milyar dolarlık ekonomik varlığını günümüzde 15.6 trilyon dolara çıkarmayı başarmıştır. Mevcut küresel düzende sözü geçen güç ekonomik güç olduğundan dolayı 20.yy boyunca bölgesel bir güç ve içe kapanık bir devlet olarak tanımlanabilen Çin, günümüz siyasi portalında küresel bir güç olarak tanımlanmalıdır.

Çin’in ekonomik gücünün ardından geliştirdiği askeri gücünü vurgulamak gerekmektedir. Yıllık gelirinin neredeyse %14’ünü askeri harcamalara⁹⁰ yatıran Çin, mevcut ordunun modernleşmesi için en büyük savunma sanayi ithalatçısı Rusya’nın ürettiği modern silahlara talep göstermektedir. Ayrıca küre üzerindeki emellerine ulaşmanın bir ayağında askeri üslerin artırılması olarak görmektedir. Huntington’a göre sert güç yumuşak gücü şekillendirici bir kapasiteye sahiptir yani yumuşak güç ancak sert güce dayandığında bir anlam ifade etmektedir, bu nedenle sert gücün temel unsurları olan iktisadi ve askeri güçteki artış beraberinde kendine güven, azamet ve

⁸⁹ World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN>

CIA World FactBook, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/#people-and-society>(15 Aralık 2021)

⁹⁰ Stockholm International Peace Research Institute, <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-and-military-expenditure/military-expenditure> (03 Aralık 2021)

üstünlük duyguları getirerek diğer halklara çekici gelmesiyle yumuşak güç oluşturmayı başarır.⁹¹

Çin dünyada çoğaltmak istediği askeri üslerinin nedeni olarak büyüyen ekonomik ve küresel etkisinin dünyanın bolluğu ve barışı sağlamasından sorumluluğu olduğu gerekçesinin öne sürmektedir.⁹² Çin'in BM'ye olan daimi üyeliği sayesinde uluslararası ihtiyaç duyan bölgelere asker göndermesine ek olarak ŞİÖ vasıtasıyla ordusunun uluslararası askeri tatbikatlara katılımı mevcuttur. Çin'in dünya üzerinde mevcut 4 askeri üssü ve BM kapsamında askeri desteği bulunmaktadır bunlar; Arjantin Pentagona Uzay Araştırmaları üssü, Cibuti Kurtuluş Ordusu Destek üssü, Myanmar Coco Adası denizcilik tesisi ve Tacikistan'da bulunan Pakistan-Afganistan sınırı askeri üssüne ek BM kapsamında Lübnan, Sudan ve Güney Sudan'da da askeri kuvvetleri bulunmaktadır. Gelecek yıllarda özellikle Afrika ve Asya-Pasifik bölgelerindeki askeri varlığını artırmayı hedeflemektedir. Askeri üs inşası Çin'in gerçek küresel bir güç haline gelmesi için gerekli bir adım olarak görülmektedir.⁹³

Çin "Bir Kuşak Bir Yol" projesiyle ulaşmak istediği küresel stratejilerine yeni bir ayak ekleyerek çevre ve çevre ötesi ülkelerle ekonomik entegrasyonu geliştirerek ulaşım ve ticaret bağlarını genişletmek amacı gütmektedir.⁹⁴ Hava, deniz, kara yolları ve boru hatlarıyla dünyanın her bölgesine ulaşım ağları kurarak küresel varlığını kalıcı hale getirmeyi başaracaktır. Ayrıca planladığı İpek Yolu kara güzergâhında bulunan Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan için altyapı ve ulaşım ağlarının yapımı için toplam 48 milyar dolarlık anlaşmalar imzalanmıştır.⁹⁵ Çin İpek Yolu projesi gibi alt yapı projelerini desteklemek adına hali hazırda Amerikan ve Japon menşeli Asya Kalkınma Bankası'nın yetersiz kaldığını öne sürerek Asya Altyapı Yatırım

⁹¹ P.Samuel Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Okyanus Kitap, 2002, 151

⁹² Xue Guifang, Jie Zheng, China's Building of Overseas Military Bases: Rationale and Challenges, **China Quarterly of International Strategic Studies**, Cilt.5, Sayı.4, 2019, 495

⁹³ Guifang ve Zheng, 503

⁹⁴ 2020 China Military Power Report; <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF> s.161 (16 Aralık 2021)

⁹⁵ Mert Şaki, Çin'in Dünya Ekonomisindeki Yeni Yüzü: Kuşak ve Yol Projesi, **İktisat ve Toplum**, Sayı.114, 2020, 10

Bankasını(AAYB) kurmuş olup, planladığı projelerin mali ayağını da bu yöntemle sürdürmektedir. Üye devletlerin ihtiyaç duyduğu altyapı çalışmaları, teknolojik gelişim, teknik ve kapasite ihtiyacı ve temiz enerji gelişimi için sağlanan mali fon yardımlarıyla banka bünyesinde devletlerin gelişiminin artırılması planlanmaktadır. AAYB'nin 2030 yılına kadar finansmanını 14 milyar dolar tutarında bir yatırım hacmine çıkarması öngörülmektedir.⁹⁶

Çin'in küresel boyutlarda artırdığı etkisinin önemli ayaklarından birisi 2000'li yıllara gelindiğinde içe kapanıklıktan kurtulmak için "barış ve gelişim" diplomasisini geliştirerek, dünya kamuoyunda meydana gelebilecek herhangi bir gerilimin sebebi olmaktan kaçınmıştır. Büyüyen zenginliğini ve gücünü komşusunu tehdit etmek yerine güvence altına alma⁹⁷ yöntemini geliştirmenin yanında bölge üzerinde gelişen ABD baskınlığına karşın doğrudan ABD'yle yüzleşmeden bu etkinliğe sesiz sedasız politikalar geliştirerek baş etmeye çalışmaktadır.

Çin bölge üzerinde yalnızca Hard Powers(askeri-ekonomik) gücünü kullanmazken aynı zamanda Soft power⁹⁸ gücünü kullanmaktadır. Uluslararası kurumlar ve geliştirdiği ustalık eseri diplomatik ilişkiler sayesinde bölge devletlerinin takdirini kazanmaktadır. Aynı zamanda bölge devletleri üzerinde sürdürdüğü eğitim politikaları sayesinde kendi entelektüel, teknik ve politik zeminini geliştirmektedir. Ayrıca softpowerin bileşeni olan popüler kültür sayesinde Çin'in medya kaynakları, yönetim metotları ve hükümet formları bölgede yayılmaktadır. Çin yalnızca Orta Asya üzerinde birliktelik politikaları sürdürmemektedir, aynı zamanda Asya Pasifik, Afrika, Latin Amerika gibi dünyanın çok çeşitli kıtalarında ve bölgelerinde ortaklıklar kurmakta, ikili ve çoğulcu ilişkiler geliştirmektedir. Sanki Amerika'nın bugüne dek sürdürdüğü tehditkâr ve benmerkezci süper güç politikalarına meydan okurcasına dünyada barış ve yardımlaşma ile her tarafın karlı çıktığı iyimser politikalar sayesinde süper güç

⁹⁶ AAYB Resmi Sitesi; <https://www.aiib.org/en/index.html> (16 Aralık 2021)

⁹⁷ Bates Gill, Ed. David Shambaugh et al. China's Evolving Regional Security Strategy, Power Shift: China and Asia's New Dynamics, **University of California Press**, 2005, 247–265

⁹⁸ Devletlerin yumuşak güç istatistikleri için Bknz: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/publications/publications-index (22 Haziran 2021)

basamaklarının zirvelerine ulaşmanın mümkün olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Çin'in Asya'da ki büyüyen etkisi hissedilmektedir ancak bölge üzerinde "Sinosentrik"⁹⁹ bir yapıya ulaştığını söylemek için çok erkendir, ne var ki Çin'in artan gücü ve otoritesi bölgesel dinamikleri değiştirmekte ve 'Yeni Asya' düzenine şekil vermektedir.¹⁰⁰

5.2.Rusya

Rusya 17 milyon km² toprak genişliği ile dünyanın en büyük alanına sahip olmasıyla birlikte, dünyanın en zengin petrol, doğalgaz, kömür ve stratejik mineral rezervlerinin de ev sahipliğini yaparak; ekonomisinin büyüklüğünü yaptığı enerji ihracatına borçlu olan devlet, 1.6 trilyon dolarlık ekonomik büyüklüğü ve yıllık %3 gibi büyüme oranlarıyla dünyanın en büyük on birinci ekonomisidir.¹⁰¹

İlk kez 1993 yılında Yeltsin tarafından uygulamaya konulan yakın çevre doktrinine göre, Rusya eski Sovyetler Birliği topraklarındaki güvenlik ve istikrarın sağlanmasından sorumlu olduğunu iddia ederek askeri planlamada yakın çevreye öncelik vererek bu alanı "yaşamsal çıkar alanı" ilan etmiştir.¹⁰² Rusya Federasyonunu, batıda Avrupa Birliği devletleriyle, doğuda Çin ve Japonya ile, güneyinde de Türkiye ve İran devletleri ile direkt ya da yakın komşu konumundadır.¹⁰³ Diğer yakın komşuları ise Kafkasya ve Orta Asya olan Rusya için bu alanlar ayrıcalıklı bir önem taşımaktadır.

1999'da Putin'in devlet başkanı olarak göreve gelmesiyle birlikte Rus dış politikası gelecek yüzyılda "Pragmatist Avrasyacı" çerçeveye kaymıştır. Bu dönemde Ulusal

⁹⁹ Çin'nin tarihte kullandığı bu terim ekonomik, politik ve askeri olarak dünyanın merkezi olduğunu ifade etmektedir.

¹⁰⁰ Gill,29

¹⁰¹ Sayısal veriler CIA ve Dünya Bankası tarafından derlenmiştir. <https://data.worldbank.org/country/russian-federation>
<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/#economy> (8 Mart 2021)

¹⁰² Zeynep Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika; Rusya'nın Dönüşümü**, Boyut yayınları, 2002, 183

¹⁰³ Asem Nauşabayeva Hekimoğlu, Rusya'nın Yeni Jeopolitik Strateji Arayış Dönemi, **Birinci Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Sempozyumu: Türkiye-Rusya Arasında Bilimsel, Teknolojik ve Ekonomik İşbirliği**, Sayı.14,2019, 16

Güvenlik ve Dış Politika ¹⁰⁴ konseptini belirlediği iki önemli stratejik belge yayımlanmıştır. Yayımlanan belgeler ışında Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini doğrultusunda BDT ülkelerine yaptığı önem ve iş birliği vurgusu dikkat çekmiştir.¹⁰⁵ Putin'e göre "Dış politika-dış ticaret" bağı uluslararası diplomaside öncelikli konumdur böylece eski Sovyet Cumhuriyetlerine Moskova'nın liderliği altında Avrasya Birliği¹⁰⁶ içinde bütünleşmeleri çağrısında bulunmuştur.¹⁰⁷

Putin hükümetinin dış politika tutumları üç alanda ayrıştırılabilir. Bu alanlar coğrafyalar bazında sınıflandırılmalıdır, 1.Batı coğrafyasına karşı sürdürdüğü sert politika, 2.Asya coğrafyasına sürdürdüğü ılımlı yapıcı politika, 3.BDT ülkelerine karşı sürdürdüğü yakın çevre politikasından oluşmaktadır. Batı ile süregelen sorunların tırmandırıcı ayaklarını ABD'nin çifte standartlı işgalci politikaları ve süper güç vurgusu, AB'nin Doğu Avrupa ve Kafkasya toplumları ile ekonomik ve siyasi yaklaşma çabalarındaki Rusya'yı dışlayıcı siyasi güdümüne ek olarak Rusya'nın küresel ekonomik örgütler içerisinde(DTÖ) ¹⁰⁸ Batılılarca desteklenmeyerek yer bulamayışı gibi çeşitli siyasi sorunlardan oluşmaktadır. Ayrıca batılı toplumların desteklediği Rusya topraklarında yaşanan "Turuncu Devrimler" ülkenin yalnızlaşma hissini tetiklerken ülkeyi sert dış politika tutumlarına sürüklemiştir. Dahası 2006 dönemi sonrası Rusya batı düşmanlığını tırmandırarak Ukrayna, Azerbaycan,

¹⁰⁴Bu Doktrin BDT ülkelerinde var olan anlaşmazlıkları çözümlenmesi ve güvenlik konularında özellikle uluslararası terörizm ve küreselleşmeye karşı savaşta kuvvetlendirici askeri ve politik ortaklıkların önemini vurgulamaktadır. Pınar Cankara, Yavuz Özden, Vladimir Putin döneminde Rus dış politikasında yapılan değişiklikler, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.15, 2007, 198

¹⁰⁵ Belgeler için Bknz: <https://www.mid.ru/ru/> (22 Mart 2021)

¹⁰⁶ Avrasya Birliğinin yeni değerler, ekonomik ve siyasi temeller üzerinde kurulacağını, altyapı, ortak bir dil, bilim ve kültür alanı olarak tanımlanan Sovyetler Birliği'nin değerli mirasına sahip çıkacağını, modern dünyada kutuplardan biri olma kapasitesine sahip güçlü bir uluslar üstü birlik olacağını vurgulamıştır. A.Sait Sönmez, Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt.37,Sayı.1, 2010, 41

¹⁰⁷ Salih Yılmaz, Yeni Avrasyacılık Ve Rusya, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt.16, Sayı.34, 2015, 116

¹⁰⁸ Rusya 2012 yılında 156 ülkenin üyesi olduğu Dünya Ticaret Örgütüne gecikmeli olarak Cenevre'de imzalanan protokol sonucu resmi olarak katılmıştır.

Gürcistan¹⁰⁹ gibi batı sempatzanı ülkelerle çekişmeli “rest politikası”¹¹⁰ sürdürmüştür. Yeni Batıcılık, Aşırı Avrasyacılık ve Rus Milliyetçiliği gibi akımlardan daha farklı bir çizgi takip eden Putin hükümetinin dış politikası için ılımlı veya pragmatist Avrasyacılık, demokratik devletçilik (statizm) ve uzlaşmacı/uzlaştırıcı jeopolitik akım gibi tanımlamalar yapılmıştır.¹¹¹

Ekonomik anlamda Rusya küre üzerinde enerji ve silah sanayii gibi sektörlerde ağırlıklı bir nüfuz alanına sahiptir. Dünyanın en büyük enerji üreticileri arasında bulunan Rusya, yoğun olarak AB ve Asyalı sanayii toplumlarıyla ticari ilişkiler kurmaktadır. Yaklaşık olarak ekonomisinin %50’sini AB devletleri ile tesis ettiği enerji ihracatı yaparak, %40’ını ise Asyalı Çin-Hindistan-Güney Kore-Japonya ve Türkiye gibi toplumlardan oluşturmaktadır. Rusya’nın ihracat gelirlerinin %50’den fazlasını, tüm ihracat tutarının ve döviz gelirinin %70’ini ve Rezerv-Refah fonunun %100’ünü enerji sektörü karışılmaktadır.¹¹² Aynı zamanda dünya silah ihracatı oranının %21’ine sahip Rusya bölgenin önde gelen ülkeleri Çin-Hindistan-Güney Kore gibi ülkelere silah satışı gerçekleştirmektedir. Rusya’nın 2035’e kadar dünya enerji talebinin %4’ünü sağlayarak dünyanın en büyük enerji ihracatçısı olmaya devam edeceği tahmin edilirken,¹¹³ silah sanayiinde beklenen gelişmelerin aynı hızda olmayacağı tahmin edilmektedir.

Rusya’nın askeri varlığına gelindiğinde dünyanın en büyük ikinci ordusuna sahip, silah teknolojisinde ileri, uzay ve havacılık alanında gelişmiş ve nükleer güç sahibi bir devlet olduğu görülmektedir. Küre üzerinde bilinmeyen birçok askeri üssünün

¹⁰⁹ GUUAM: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova eski Sovyet yönetimi bağımsızlığı ardından Rusya’nın yakın çevre politikasını desteklemeyerek Atlantikçi bir siyasi tutum seçen ülkelerin oluşturduğu entegrasyon birliğidir. 2005’te Özbekistan bu örgütten ayrılmıştır.

¹¹⁰ 2006 yılında Rusya’dan Ukrayna’ya gelen doğalgaz hattının kesilmiş olması takındığı rest politikası tavrının en önemli örneklerinden birisidir.

¹¹¹ Yılmaz,113

¹¹² Yevgeni Primakov, **Rusyasız Dünya; Siyasi Öngörüsüzlüğün Sonuçları**, Aijan Esenkanova(çev.),Timaş Yayınları, 2010,116

¹¹³ Merve Aksoy, Dünyanın Enerji Görünümü, <https://insamer.com/tr/dunyanin-enerji-gorunumu-388.html> (22 Mart 2021)

olduğuna dair söylemlerin yanında bilinen Kafkasya, Ortadoğu, Orta Asya ve Karadeniz cumhuriyetlerinde askeri üsleri bulunmaktadır. Rusya askeri güce önem vermektedir ve dünya üzerinde askeri harcamalara ayırdığı %3.5 oranıyla en çok askeri bütçe ayıran devletlerin başında gelmektedir. Bilinen mevcut 9 bölgede bulunan askeri üsler; Kazakistan'da 1.Boykonur Uzay Üssü, 2.Sarı Şagan Rus Askeri Poligonu, 3.Balşah-9 Radyo Teknik Merkezi, 4.Rusya Hava Kuvvetleri Uçuş Test Merkezi; Kırgızistan'da 1.Kant Hava Üssü, 2.Denizaltı Savunma Silahı Deneme Üssü, 3.Rus Donanması Uzun Mesafe İletişim Merkezi, 4.Rus Savunma Bakanlığı Radyo Sismik Laboratuvarı; Tacikistan'da Askeri Üs; Suriye'de 1.Tarsus Deniz Üssü, 2.Hmeymim Hava Üssü; Transdinyester'de Rusya Barış Gücüne ait askeri birlikler; Ermenistan'da Gümrü Askeri Üssü; Abhazya'da Askeri Üs; Güney Osetya'da Askeri Üs; Beyaz Rusya'da 1.Rus Donanması iletişim merkezi, 2.Baranovichi Radar İstasyonu'dur.¹¹⁴

Rusya'nın siyasi anlamdaki küresel ayağını çok çeşitli işbirlikleri ve entegrasyon toplulukları güçlendirmektedir. Bölgesel ve küresel anlamda birçok ikili ve çoklu anlaşmalar, multinational ekonomik-siyasi ve askeri çalışmalar, dünyanın her kıtasında sürdürdüğü büyük devlet olma iddiasına hizmet edecek diplomatik ilişkiler ve süper güç karşıtlığı fikrini benimsemiş küre devletlerine verdiği güven sayesinde Rusya dünyadaki siyasetin başat rolleri arasında olmayı hak etmektedir. Batılı taraflarca eleştirilen Suriye-İran-Kuzey Kore gibi devletlerle sürdürdüğü sıkı siyasi politikaları sayesinde aynı taraflarca iğnelenen Rusya sahip olduğu sebatlı dik duruşu ile Asya'nın büyük devleti olduğu iddiasını sürdürmektedir.

6.Diğer Aktörlerin Yeni Jeopolitikte Konumlanmaları

Günümüz dünyasının yeni jeopolitiğinde ortaya çıkan başkaca aktörlerin varlığından söz etmek mümkündür. Bu bağlamda Asya kıtasının tampon devletlerinin varlığı sürerken bu devletler Ortadoğu'nun rakipleri Türkiye ve İran, Güney Asya'nın ezeli rakipleri Hindistan ve Pakistan olarak belirtilmektedir. Süregelen rakipliğe rağmen geliştirilen müttefiklik ilişkileri köy haline gelen dünyada küresel düzenin yarattığı birbirlerine olan muhtaçlığın izniyle komşuluk ilişkileri kurmanın zorunluluğunu

¹¹⁴ Rus Askeri Üsleri, https://insamer.com/tr/rus-askeri-usleri_2961.html (22 Mart 2021)

doğurmaktadır. Söz konusu düzende ebedi düşman veya dost kavramlarının modasının geçtiği ve rasyonel dış politika modelinden oldukça uzakta yer aldığı aşikar bir gerçektir. Ancak yeni jeopolitikte ortaya çıkan siyasi otoritelerin Batılı devletler ile sürdürdükleri diplomatik ilişkiler göze çarpmaktadır. Zira bu devletlerin temel amacı Batıya olan bağımlılığı azaltmak olurken Doğuyla(Asyalı toplumlar kastedilmekte) kurulan bağlarda ki kararlılık aynı oranda hissedilmemektedir.

Özele inildiğinde Ortadoğu'nun aydınlık yüzü olan geliştirdiği insani ve arabulucu dış politika modeliyle İslam dünyasının laik devleti Türkiye'nin Asyalı olmaya mesafeli kaldığı anlaşılmaktadır. Halen Avrupalı kimliği önüne geçen Türkiye Cumhuriyetinin günümüz iddiası Ortadoğu'nun öncü devletlerinden olabilmektir. Bu coğrafyanın yaptırımlarla terbiye edilen devleti İran ise Türkiye'nin sürdürdüğü iddiayı aynı derecede kucaklarken mevcut uluslararası imajı benzer oranda ilgiyle karşılanmamaktadır. İran bu anlamda Ortadoğu'nun karanlık yüzü ve halen kendi kendine yetebilmeye çalışan, bölgedeki liderlik iddiası tartışılan devletidir.

Pakistan ve Hindistan ise Güney Asya'nın iki rakip devleti olarak tanımlanmaktayken tarafımızca rekabetin simetrik güç mevcudiyetini bulundurması gerekliliğinden dolayı bu tanımın geçerliliği şüphe ile değerlendirilmektedir. Çünkü Hindistan Asya'nın astronomik derecede büyüyen ve gelişen yüzü olarak neredeyse Asya'nın süper gücü olan Çin ile rekabet edebilecek potansiyel taşırken; Pakistan'ın bölgesel güç mücadeleleri, agresif dış politikası ve Ortadoğulu milletler gibi İslamiyet'in öncüsü olma iddiası bulunmaktadır. Bu anlamda Hindistan Güney Asya'nın parlayan yıldızı iken Pakistan bu devlete rakip olmaktan uzakta kalmış, zihniyet olarak Ortadoğulu bir millet gibi değerlendirilebilir. Bu temelden hareketle Pakistan'ın takındığı İslamiyet'in öncüsü rolü onu küresel arenada bir yere taşıyacak rota oluşturmamaktadır.

6.1.Türkiye

Türkiye Asya-Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan stratejik bir noktada bulunmasının yanı sıra, sahip olduğu boğazlar ve suyuolları, enerji kaynaklarına yakınlığı, bölge istikrarı adına sağlanacak güvenliğin önemi dolayısıyla dünya devletleri arasında en kritik öneme sahip coğrafyalardan birisidir. Sahip olduğu aktif nüfusu, enerji koridoru potansiyeli, bölgedeki tarihi ve siyasi derinliği, askeri alandaki

gücü dolayısıyla Türkiye bünyesinde barındırdığı kuvveti vurgulanması gereken bir ülkedir. Bulunduğu coğrafyada neredeyse tüm kıtalar ile olan bağlantıların mevcudiyeti Ortadoğu'nun, Kafkasya'nın, Balkanların, Orta Asya'nın, Avrupa'nın ve Afrika'nın askeri, siyasi ve ticari güvenliği stratejik önemi vurgulanan bu devletin kurduğu müttefiklik ilişkileri ve büründüğü siyasi kimlik ile oldukça yakından ilgilidir. Son yılların siyasi anlamdaki değişkenliği dolayısıyla sahip olunan kaygan siyasi zeminin Türkiye açısından yegâne müttefik veya dostluk ilişkilerinin mümkün görünmemesi belki de dünyada Türkiye için en geçerli hak ediş olarak yorumlanmalıdır.

Yeni yüzyıl itibariyle Türkiye dünya ve komşu ülkelerle "sıfır sorun" diplomasisini benimsemiştir. Bu süreç boyunca Ortadoğu'nun savaş ve yangın bölgesi olması, Balkanların parçalanmış ve istikrarsız bölge olması, Sovyetler birliğinin dağılmasıyla soydaş cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanması, bir furya olarak Arap Baharının ve Renkli devrimlerin başlaması gibi bölgesel olayların küresel anlamda etki yaratması sonucunda Türkiye gibi doğu-batı köprüsü bir devlete büyük rol düşmüştür.

ABD ile Türkiye arasında geliştirilen müttefiklik ilişkilerinin tarihi 1947 yılındaki Truman Doktrini ve 1948 tarihli Marshall Yardımı gibi önemli dönemeçlerle başlamış olup, iki ülke ilişkilerinin kurumsal bir boyut kazanması da 1952 yılında Türkiye'nin NATO üyeliği ile gerçekleşmiştir.¹¹⁵ Silah ve savunma sanayii ihtiyacının çoğunu ABD ve AB devletlerinden karşılayan¹¹⁶ Türkiye ticari anlamda söz konusu bölgelerin büyük oranlar yer tutması sebebiyle müttefiklik ilişkilerini sürdürmek mecburiyetindedir. Ancak Amerika ve Türkiye arasında süregelen asimetrik güç Türkiye için şartları zorlaştırmakta ve zaman zaman haksızlıklara uğrayarak dünya siyasetinde yalnız bırakılmakta ve hatta yaptırımlarla tehdit edilerek ulusal çıkarlarını müttefiki Amerika kadar üst düzeyde korumayı başaramamaktadır.

¹¹⁵ Zehra Doğan, Türkiye-ABD İlişkilerinin Temel Dinamikleri Ve Stratejik İttifak Boyutu, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 9, Sayı.2, 2019, 134

¹¹⁶ SIPRI 2019 yılı Türkiye silah sanayii raporu incelendiğinde ithal edilen silah oranları %47 oranında AB ülkelerin ve %45 oranında ABD ile yapılan ticaret değerleri ile karşılaşılmaktadır. https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-07/turkey_2019_0.pdf s.13 (15 Haziran 2021)

Türkiye yakın komşusu ve en büyük enerji ithalatçısı olan Rusya ile yüzyıllardır sürdürdüğü zikzaklı diplomatik ilişkilerini son yıllarda Ortadoğu'da başlayan istikrarsızlık sebebi ile müttefiklik ilişkilerine dönüştürmeyi başarmıştır. Rusya, Türkiye için ABD'nin ve AB'nin gücünü dengeleyici müttefik olmanın yanı sıra kısmen rekabet edebileceği benzer nüfuz alanlarına sahip bölgesel bir güçtür. Soğuk savaş süresince Rusya Türkiye'yi, Batı'nın en önemli müttefiki ve ayrılmaz bir parçası görürken, Türkiye Rusya'yı tehlikeli bir dış tehdit olarak görmekteydi.¹¹⁷ Fakat söz konusu dönem ardından bölgede oluşan güç boşluğu yeni aktörlerin doğuşunu ve yeni müttefikliklerin gelişimini incelemiştir. Bu amaçlara hizmet etmek hedefiyle Türkiye ve Rusya, Soğuk savaşın hemen ardından 1992 yılında bölgesel güvenlik ve istikrar konusundaki sorumluluk sahibi tutumlarını ve iyi niyetlerini Karadeniz İşbirliği Örgütü'nü (KİÖ) oluşturarak sergilemiştir.¹¹⁸ Türkiye açısından Rusya 1984 yılında gerçekleştirilen enerji anlaşmaları doğrultusunda ülkenin en büyük enerji ithalatçısı¹¹⁹ konumundadır.

Türkiye AB ilişkileri değerlendirildiğinde 20.yy'da başlayan AB üyeliği ısrarı Türkiye çerçevesinde göz çarpmaktaydı ancak yaşanan yüzyılda Türkiye'nin bu ısrarının yerini yeni çevre arayışları almıştır. Zira Türkiye'nin sonsuza dek AB kapısında bekleyemeyeceği ve jeostratejik avantajlarını değerlendirerek sahici çok-yönlü dış politika geliştirmesi gerekliliği siyasi çevrelerce vurgulanmaktadır.¹²⁰ Fakat AB Türkiye arasında var olan gümrük birliği nedeniyle söz konusu devletin en önde gelen ticaret ortakları olması sürdürülen ilişkilerin ticari bağı kuvvetle muhtemel kılmaktadır. Batının göçmen sorunu karşısında Türkiye'yi yalnız bırakmasına rağmen Türk dış politikası insani diplomasi modeli geliştirerek insanlık onurunu referans noktası olarak kabul etmekte ve kendi vatandaşları ile Türkiye'nin ortak tarihi paylaştığı insanlar arasında ayırım yapmadan tüm araçlarını ve yeteneklerini bu yönde

¹¹⁷ Habibe Özdal, Hasan Selim Özertem, Kerim Has, M. Turgut Demirtepe, **Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine**. International Strategic Research Organization , USAK yayınları, 2013, 19

¹¹⁸ Özdal, 25

¹¹⁹ 2019 yılı Ticaret Bakanlığı resmi verilerine göre Türkiye'nin enerji ithalatçıları arasında Rusya %34'lük gibi büyük bir oranla ilk sırayı tutmaktadır.

¹²⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik derinlik**, Küre Yayınları, 2001, 550

kullanmayı amaçlamaktadır.¹²¹ Aynı zamanda Türkiye yeni müttefik arayışlarına girerek AB'ye gözdağı vermiş ve Asyalı toplumlar ile yeni müttefiklik ilişkileri geliştiren atılımlar yapmıştır.¹²² Bu arayış Asyalı ve Ortadoğulu toplumlarca hoş karşılanarak Türkiye'nin bu coğrafyalarda uluslararası imajının yükseldiğine şahit olunmuştur.

Türkiye sahip olduğu askeri gücü ile NATO'nun güçlü orduları arasındadır. Aynı zamanda sahip olduğu askeri üsleri ile; sınır komşuları Irak, Suriye'de sınır güvenliğini sağlamak adına kurulan askeri üsler, Somali'de deniz güvenliğini sağlamak adına kurulan askeri üs, Lübnan'da, Afganistan'da, Katar'da, Mali'de, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde, Bosna Hersek, Kosova'da, Arnavutluk'ta, Kuzey Kıbrıs'ta, Azerbaycan'da, Sudan'da ve Sevakın'de¹²³ toplamda Kafkasya- Balkanlar- Afrika- Ortadoğu ve Körfezde 15 askeri üssü bulunmaktadır.

Uluslararası arenada yakaladığı ivme ile kazandığı yeni Türkiye karakterini Ortadoğulu kimliği ile güçlendirmiş ve haksızlık karşısında sesi çıkan, İslamiyet'in öncü devletleri içerisindeki iddiasını sürdürmeyi hedeflemiştir. Türkiye Batılıdır, Avrupalıdır fakat aynı zamanda Doğuludur, Asyalıdır bu durum Türkiye açısından stratejik güç kaynağıdır dolayısıyla Türkiye bu yenedünyada başarılı olabilmek için hem devlet hem de devlet dışı aktörlerin yardımlarıyla merkezinde yer aldığı coğrafyayı bölen cari ulusal sınırları aşan bir medeniyet eksenini gibi davranmalıdır.¹²⁴

6.2.İran

İran İslam Cumhuriyeti 1976 Yılına dek laik bir devlet olarak hayatta kalmış yaşanan devrim sonrası tamamen İslami kimliğe bürünmüş Ortadoğu'nun Orta Asya'ya ve

¹²¹ Elif Yıldırım, İnsani Diplomasi Faaliyetlerinin Türkiye'nin Yumuşak Gücüne Etkisi, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt.13, Sayı.19, 2019, 2564

¹²² Bu noktada 2018 yılında duyurulan "Yeniden Asya Açılımı" Türkiye Cumhuriyeti'nin yapmak istediği yeni dış politikanın ayak seslerini duyurmaktadır. Bknz: Şule Deveci, İlhan Güllü, Türkiye'nin Yeniden Asya Açılımının Türk Dış Ticaretine Yönelik Fırsatlar ve Riskler Bağlamında Değerlendirilmesi, **Erciyes Akademi Özel Sayı-** Prof. Dr. Harun Güngör Anısına, 2021, 769-793

¹²³ SIPRI, Background Paper, Nisan 2019, <https://sipri.org/sites/default/files/2019-04/sipribp1904.pdf> (21 Haziran 2021)

¹²⁴ M.Ali Tuğtan, Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu, **Uluslararası İlişkiler Dergisi** Cilt.13,Sayı.49,2016. 11-20

Güney Asya'ya açılan kapısıdır. Sahip olduğu 83 milyonluk heterojen etnik yapısı nedeniyle İslami kimliği toplumu bir arada tutan ve düzeni sağlayan tutkal olarak kullanmıştır. Şiilik özelinde gelişmiş kimlik içerde tutkal olarak kullandığı İslami kimliğin hedeflenen birleştirici gücü Şiilik ekseninde dışarda parçalayıcı güce dönüşmüştür.

İran bulunduğu stratejik konumu ile Orta Asya'nın, Güney Asya'nın ve Ortadoğu'nun kavşak noktasıdır. Sahip olduğu bu konum dolayısıyla sınır bulunduğu dünyanın ikinci en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğu Hazar denizi ve dünya Ortadoğu petrol ticaretinin %40'mın gerçekleştiği Umman ve Basra Körfezlerinin geçiş yolu olan Hürmüz boğazının kontrol kavşağı olması İran'a kritik bir önem atfetmektedir. Bu anlamda İran Ortadoğu'nun ikinci büyük petrol ve dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahip olan kapasitede bir ülkesidir.

İran dış politikası devrim öncesi ve sonrası olarak iki dönemde önemli farklılıklar taşımaktadır. 1940'lı yıllara dek Sovyet ve İngiltere ile egemenlik mücadelesi sürdüren İran o dönemde komünizmin yayılmaması adına mücadeleler vermiş ve anlaşılacağı üzere ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefikleri içindeki rolünü sürdürmüştür. Amerikan yanlısı Şah Rıza Pehlevi'nin ülkeyi terk etmesi ardından 1979'da devrim lideri Humeyni'nin İran'a dönüşü ile birlikte, Ortadoğu'da bütün dengeleri köklü biçimde değiştiren yeni bir süreç başlamış, bu bağlamda ABD ittifakından tamamen kopan İran, yaşanan son çeyrek asırda dünya politikasında Amerikan karşıtlığının değişmez üyelerinden biri haline gelmiştir.¹²⁵

Sahip olduğu terör sorunu, İslam dünyasında takındığı marjinal mezhep tercihi, sınır komşularının istikrarsızlıkları(Afganistan ve Irak'ın Amerika İşgali), kararlı biçimde sürdürdüğü nükleer çalışmaları, ABD gücünü indirgemek adına kurduğu müttefiklik ilişkileri ve Ortadoğu'nun lider ülkesi olma iddiası gibi sebepler İran-Amerika diplomasinin olumsuz yönde ilerlemesine zemin oluşturmuştur. Devrim ardından

¹²⁵ Yaşar Semiz, Akgün Birol, Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt.5, Sayı.9, 2005, 164

zaman zaman Avrupalı devletler ve Amerika tarafından yaptırımlara¹²⁶ maruz kalan İran yalnız bırakılmıştır. İlk etapta İran'ın nükleer enerji programını ve balistik füze projelerini sürdürmesini engellemeye yönelik olan yaptırımlar daha sonraları İran bankalarının yurtdışı faaliyetlerini ve enerji sektörünü kapsayacak şekilde genişletilmiş bugün nispeten büyüme eğilimi gösteren İran ekonomisini keskin bir düşüşle karşı karşıya bırakılmıştır.¹²⁷

Bölge devletleri olan yakın komşuları ile ilişkileri incelendiğinde özellikle körfezli Arap ülkeleri ile bir türlü yıldızı barışmayan İran sergilediği Şii Müslüman kültürüyle Orta Asya'nın Ortadoğu'nun İslam kardeşliği anlamında birleşmesine katkı sağlamanın çok uzağında kalmıştır. Bu temelde Suudi Arap dünyası ve İran arasında yumuşak güç rekabeti, İslam dünyasının liderliği için yalnızca retorik bir rekabetle sınırlı değildi, bu rekabet aynı zamanda çatışma sahnelerinin oluşmasına neden olan mezhepsel bölünmelerin güçlü mevcudiyeti ile karakterize edilen geniş bir bölge olan Körfez ve Ortadoğu'ya yayılmasına öncülük etmiştir.¹²⁸

Batılı devletlerce sürdürülen yaptırımlar İran'ı yeni müttefik arayışları içine itmiş ve bu yaptırımları haksız ve anlamsız bulan devletlerce yakın ticari ve siyasi ilişkiler geliştirilmiştir. Bu bağlamda İran'ın yakın komşularından Türkiye ve Pakistan, Asyalı ortaklarından Rusya, Çin, Hindistan, Hazar çevrelerinden Orta Asya cumhuriyetleri ekonomik ve siyasi bağlarını sürdürmektedir. Aynı zamanda esas olarak İran'ın ittifak ağı, bölge devletlerinden Irak ve Suriye, operasyonel konularda işbirliği yapılan

¹²⁶ İran'a yönelik olarak BM gibi uluslararası kuruluşlar, Avrupa Birliği (AB) gibi ulus üstü kuruluşlar, İsrail ve ABD gibi ülkeler tarafından muhtelif yaptırımlar uygulanmıştır. İran ile uluslararası toplumun diğer üyeleri arasında İran ekonomisinin uluslararası alana yeniden entegre olmasına imkan sağlayacak olan 2016 tarihinde yürürlüğe giren Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) imzalanmıştır. Ancak ABD'nin 2018 tarihinde, KOEP'ten çekileceğini, İran'a yönelik yaptırımlarda KOEP'ten önceki duruma döneceğini, ABD ile iş yapmak isteyen firmaların 90 ve 180 günlük süreler içinde İran pazarından çıkmamaları halinde ABD ile iş yapamayacaklarını belirten açıklaması ile İran içinde olduğumuz yaptırım dönemine girmiştir. <https://www.deik.org.tr/uploads/iran-ulke-profil-2020.pdf> (29 Mayıs 2021)

¹²⁷ Seçkin Berber, İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri, **Bilge Strateji**, Cilt.5,Sayı.9,2013, 79

¹²⁸Athina Tzemprin, Jugoslav Jozić, Henry Lambare. The Middle East cold war: Iran-Saudi Arabia and the way ahead, **Politička misao: časopis za politologiju**, Cilt.52, Sayı.4-5,2015, 190

Hizbullah ve Hamas gibi devlet dışı müttefikler ve Rusya ve Çin gibi küresel ortaklardan meydana gelmektedir.¹²⁹

Yaklaşık olarak dört asırdır süren sınır komşuluğu İran ve Türkiye ilişkileri üzerinde önemli bir konumu teşkil etmektedir. İran yakın komşusu İslam dünyasının laik devleti Türkiye ilişkileri zaman zaman yakınlık zaman zaman uzaklık ekseninde ilerlemiştir. Bu sebepten dolayı İran-Türkiye arasında topyekûn bir dostluk veya düşmanlık hakkında konuşmak mümkün değildir.¹³⁰ Batı'nın yaptırımları karşısında komşusu Türkiye'ye ticari anlamda ihtiyaç duyan İran bu alanlarda rasyonel dış politika eylemlerini sürdürmeyi başarmıştır. Aynı zamanda 1995 itibariyle İran-Rusya arasında Nükleer İşbirliği Anlaşması imzalanmış, anlaşma kapsamında Rusya, Buşehr Nükleer Santrali'nin ilk bloğunun inşaatını tamamlamayı ve İran'a personel eğitimi vermeyi taahhüt etmiştir.¹³¹ Suriye konusunda aynı görüşte olmaları İran-Rusya ilişkilerine yeni bir boyut kazandırarak Asya'nın küllerinden yeniden doğan gücü Rusya ve Ortadoğu'nun İslam öncüsü İran'ın siyasi ağırlıkları güçlenmiş bölgesel ve küresel anlamda sürdürülen işbirliğinin ses getiren sonuçları doğmuştur.

İran'ın küresel anlamda müttefiklikleri incelendiğinde Asya'nın süper gücü Çin ile kurduğu ekonomik ve siyasal ilişkiler dikkat çekmektedir. İran yaptığı toplam ihracat içerisinde Çin'in yaklaşık olarak yarısını kapsadığı ticaret kapasitesinin sahip olduğu petrol zenginliğinden dolayı geliştiği görülmektedir yani Çin İran'ın sahip olduğu en büyük petrol alıcısıdır. 2016 yılı itibariyle İran ve Çin arasında imzalanan 17 anlaşma içerisinde Çin'in İran'ın güneyine inşa edeceği nükleer santraller yer alırken İran'ın Çin'e uzun vadeli petrol ihraç edeceği maddeler yer almaktaydı.¹³²

¹²⁹ Yasemin. Konukçu, İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi, **Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi**, Cilt.3,Sayı.3. 2018, 82

¹³⁰ Bayram Sinkaya, Nükleer Anlaşmadan Sonra İran-Türkiye İlişkileri: Bir Kompartmantalizasyon Örnek Olayı, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt.8, Sayı.1, 82

¹³¹ M.Bora Sanyürek, Devrim Sonrası İran Dış Politikası, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt.6, Sayı.86,2018, 205

¹³² Ali Bagheri Dolatabadi, The future of Iran-China relations: an alliance or Pure cooperation? **Comparative Politics, Russia**, Cilt.9, Sayı.1, 2018, 63

Sonuç olarak ABD, İran'a karşı yürüttüğü ambargo politikasında İsrail ve Suudi Arabistan ile birlikte hareket ederken, İran, AB, Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, bunun yanı sıra bölge ülkeleriyle de üst düzey temaslar kurmayı ihmal etmemiştir.¹³³ Dış politika tutumlarında idealist çizgiden pragmatik çizgiye kayan İran "itidalli"¹³⁴ dış politika yöntemleri geliştirmeyi hedeflemiş ve eskiye zıt biçimde aşırı yaklaşımlardan uzak duran, Batılı ve Asyalı dünya ile yapıcı bir etkileşim içerisinde ekonomik kalkınmaya öncelik veren bir dış politika tutumu sürdürme gayreti içerisindeydi.

6.3.Hindistan

Asya katasının güneyli ülkesi Hindistan sahip olduğu toprak büyüklüğü ve 1.4 milyarlık popülasyonu ile dünyanın en geniş nüfuzuna sahip ikinci gücüdür ayrıca 2.83 trilyon dolarlık geliriyle dünyada %8.8 oranında en hızlı büyüyen beşinci ekonomik güçtür.¹³⁵ Hindistan son yıllarda kat ettiği ekonomik ve siyasi gelişmeler sayesinde bölgede Çin'in en güçlü rakibi olarak görülmektedir. Dünyada Hindistan gerçeğinin ortaya çıkışı Çin gerçeğinin başlamasıyla birlikte gelişmiştir.

Küresel camiada güç elde etmenin ekonomik gelişmişlikten geçtiğini kanıtlayan Çin'i taklit ederek aynı oranda kendine yer arayışı içinde olan Hindistan Batılı toplumlarca Asya'nın Çin'i frenleyecek gücü olarak önemsenmektedir. Bu bağlamda ABD, Çin karşısında güç dengesini kurmak isteyen Hindistan'a jeopolitik güç maksimizasyonu sağlamaya sıcak bakmaktadır çünkü Hindistan'ın Çin'i dizginleyen stratejik aktör olarak konumlanması ABD'nin küresel hegemonyasının devamlılığı açısından kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir.¹³⁶ ABD'nin sıklıkla vurguladığı Asya'nın değerli ticaret yolları ve limanlarının kontrol ağırlığının Hindistan'da bulunması adına

¹³³ Sanyürek, 214

¹³⁴ İtidalli söylemi mevcut cumhurbaşkanı Ruhani tarafından ortaya atılmış devlet çıkarlarının ve sürdürülen dış politika tutumlarının gerçeklik manasındaki örtüşebilirliğinin dikkate alınması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu söylem aynı zamanda İran'ın dış politikasının ticari yararları düzleminde ilerlemesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

¹³⁵ Sayısal veriler IMF resmi sitesinden derlenmiştir.
<https://www.imf.org/external/datamapper/profile/IND> (24 Mart 2021)

¹³⁶ Abdulkadir Aksöz, ABD-Çin Rekabeti Arasında Hindistan'ın Süper Güç İdeali, 8
www.academia.com.tr. (30 Mart 2021)

üretmiş yeni coğrafi terimler; eskiden Asya-Pasifik olarak anılan bu coğrafyanın artık Hint-Pasifik olarak tabir edilmesinin altındaki sebep anlaşılmalıdır. Hint-Pasifik terimi yerini aldığı terimin aksine Çin'i dışlayıcı ve ekonomik gücünü frenleyici bir amaç ile kullanıldığı düşünülmektedir.¹³⁷

20.yy sonundan itibaren yaşanan küresel gelişmeler, Hindistan'ı yeni stratejik adımlar atmak durumunda bırakmıştır çünkü sahip olduğu coğrafi genişlik, nüfus yapısı ve yeni bir siyasi ve ekonomik güç merkezi olma potansiyelinden hareketle bölgesel ve küresel değişikliklerin zorlamasıyla yeni dönem ilişkilerine katılma zorunluluğu hissetmesiyle birlikte söz konusu bu süreçte Hindistan'ın çok aktörlü ve çok etkenli bir döneme adım atması anlamına gelmiştir.¹³⁸ Özellikle bölgesel anlamda benimsediği önce komşular diplomasisinin etkisiyle önem verdiği güneyli komşularına “Look East Policy” ve “Act East Policy” yaklaşımlarıyla hareket etmiştir. Komşuları ile kurmaya çalıştığı iyi ilişkiler; Çin ve Pakistan denklemine Keşmir bölgesinde süregelen sınır sorunlarının bitmemesi sonucu bir dargın bir barışık haller, Myanmar-Bangladeş ile Müslümanlığa karşı sergilediği güvensizlik verici tavırları ve Nepal-Bhutan ile Çin'in statüko sağlaması gibi sorunlar nedeniyle bir türlü kurulamamaktadır. Bu nedenle Hindistan'ın sürdürmeye çalıştığı “Önce Asya ve Önce Komşular diplomasisi” verimlilikten çok uzakta yer almaktadır.

Hindistan'ın dünyanın diğer bölge devletleriyle sürdürdüğü diplomatik ilişkiler incelendiğinde ABD ve Rusya ile stratejik ortaklık bağlarının bulunduğu görülmektedir. Çok taraflılık politikasını benimseyen Hindistan hükümeti aynı ölçüde bağımsızlık ve millilik ruhuna da sahipken iki küresel rakip devletle kurduğu yakın bağları bölgenin istikrarı açısından ciddiye teşkil etmektedir. Aynı zamanda mevcut politikasını artık karşılıklılığa dayandıran Hindistan, Doğu'daki konumunu sağlamlaştırmak için ABD, Avustralya ve Japonya gibi küresel güçleri

¹³⁷ Cenk Tamer, Jeopolitik Güç Mücadelesinin Terminolojisi: “Asya-Pasifik” mi; “Hint-Pasifik” mi? <https://www.ankasam.org/jeopolitik-guc-mucadelesinin-terminolojisi-asya-pasifik-mi-hint-pasifik-mi/> (31 Mart 2021)

¹³⁸Özay, 26

kullanmaktadır.¹³⁹ Hatta bu bağlamda Hindistan hükümetinin benzer amaçlara sahip RIC(Rusya-Hindistan-Çin)¹⁴⁰ birliğini yoksa JAI(Japonya-ABD-Hindistan)¹⁴¹ iş birliğini tercih edildiği kafa karışıklığı yaratmaktadır. Hindistan ABD ve Rusya ile kurduğu stratejik ortaklık ilişkilerinde yürüttüğü pragmatik ve çoğulcu dış politika tutumlarında övünürken geliştirdiği ekonomik ve siyasi ilişkileri silah-nükleer teknolojiler ve ikili anlaşmalar şeklinde benzerlikler taşımaktadır. Rusya ile geleneksel müttefik olan Hindistan¹⁴² ABD ile 21.yy itibariyle ivme kazandığı dış politikasında asıl önemli noktanın Çin ile sürdürdüğü dış ilişkiler ağırlığını oluşturduğunu görmekteyiz. Hindistan Çin'den rol çalarak ve ABD'nin de desteği ile bölgesel ve küresel düzeyde başat güç olur mu yoksa büyüyen iki dev(Hindistan-Çin) el ele vererek dünya ekonomisinin siyasetinin hegomonu olurlar mı bunu zaman gösterecektir.¹⁴³

Sahip olduğu ticari kara ve deniz yolları sebebiyle Asya kıtasının Orta Doğu'ya, Afrika'ya, Süveyş Kanalı yoluyla Avrupa'ya ve hatta ABD'ye açılan bu değerli ulaşım ağları Hindistan'ın stratejik önemini bir kez daha vurgulamaktadır.¹⁴⁴ Aynı zamanda stratejik öneminin bir diğer kolu bölgenin gelişen ekonomileri nedeniyle ihtiyaç

¹³⁹V.Pant Harsh, A Fellow at the Observer Research Foundation, <https://www.livemint.com/Opinion/2BuQAIK7nndoYIfXX8av0J/Three-years-of-Narendra-Modis-foreign-policy.html> (31 Mart 2021)

¹⁴⁰ RIC: Rusya-Hindistan-Çin stratejik birliği Rusya öncülüğünde kurulmuş çok taraflılık politikasını esas alan bir dış siyaset oluşumudur. Örgütün güçlü bağlayıcısı İran nükleer sorunu ve Afganistan gibi bölgenin istikrarsızlaştırıcı tehditleridir. Söz konusu stratejik üçlü ticaret, ulaşım, enerji, siyasi alanlarda ortak iş birliktelikleri geliştirmektedir.

¹⁴¹ JIA: Japonya-ABD- Hindistan stratejik birliğinin kısaltılmasıdır. Söz konusu birlik Asya pasifik üzerinde ticari ve siyasi ortaklıklar kurarak bölgedeki Rusya ve Çin ağırlığını bastırma motivasyonu ile hareket etmektedir. Hindistan ise her iki tarafta yer alarak küresel ve bölgesel etkinliğini artırmayı hedeflemektedir.

¹⁴² Hindistan Eski Başkanı Singh Rusya ile 2006 yılında gerçekleştirdiği birçok anlaşmaların ardından söz konusu devlet için “ denenmiş ve güvenilir dost” kavramını kullanması müttefikliğin gelenekselliğini açıklamak için yeterli olacaktır.

¹⁴³ Emel Kahraman, Ed: Sanem Atvur Özer, Ramazan İzol, **21.yüzyılda Asya Pasifik**, Seçkin Yayın, 2017, 109

¹⁴⁴ Güney Asya'ya Orta Doğudan enerji taşıyan Hint denizleri, aynı zamanda Orta Asya petrolerinin dışarıya taşınmasında da büyük role sahiptir bu nedenle Hindistan okyanus ve denizlerine enerji güvenliği dışında kendi askeri ve stratejik güvenliği için kuvvetli önem vermektedir. Kahraman, 117

duyduğu enerji güvenliği sayesinde oluşmaktadır. Çin-Hindistan¹⁴⁵ dünyanın en fazla petrol ithalatı yapan ülkeleri olarak düşünüldüğünde bölgenin enerji güvenliği bağlamında ne derece kritik olduğu anlaşılmaktadır.

Hindistan'ın dünya üzerinde sahip olduğu askeri üstünlüğü incelendiğinde son on yılı verilerine dayanarak dünyanın en fazla silah ithalatı yapan ülkesidir. Aynı zamanda dünyanın en büyük dördüncü ordusuna sahip Hindistan olası küresel cephelerin başında gelmektedir. Son yıllarda silahlanma ve nükleer teknolojilere yaptığı yatırımlarıyla küreselleşmenin yüklemiş olduğu güç savaşlarında kendi kuvvetini askeri gelişmişliğe verdiği önemle pekiştirme yolunda ilerlemektedir. Bu bağlamda yabancı topraklar üzerinde bulunan 6 Hindistan askeri üssü bulunmaktadır. Bunlar; 1. Tacikistan'da Farkhor Hava Üssü, 2. Bhutan'da Hindistan Askeri Eğitim Ekibi, 3. Madagaskar'da bir dinleme noktası ve bir radar tesisi, 4. Seyşeller'de Hindistan tarafından konuşlandırılan ve sürdürülen bir kıyı gözetleme radar sistemi, 5. Umman'da Ras al Hadd dinleme tesisi ve Hindistan donanması için Muscat deniz üssünde yanaşma hakları, 6. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde bir askeri üssün yanında BM kapsamında askeri kuvvetleri Golan Tepelerinde, Lübnan ve Sudan'da bulunmaktadır. Yayıldığı bölgelere bakıldığında Hindistan'ın Hint-Pasifik, Orta Asya'ya açılan kapı Tacikistan ve bölge rakibinin yayılmayı sürdürdüğü Afrika kıtasına bağladığı kritik önem anlaşılmaktadır.

6.4.Pakistan

Pakistan konumu olarak incelendiğinde tabiri yerindeyse dört tarafı(Batıda İran-Kuzeyde Afganistan-Güneyde Hindistan ve Doğuda Çin sınırı ile) savaş ve terör tehlikesiyle bir arada olan askeri harcamalarının¹⁴⁶ hat safhada olduğu Güney Asya ülkesidir. Sınır bulunduğu radikal devletler ile sürdürdüğü ilişkiler ABD'nin ve

¹⁴⁵ Çin Dünya'nın en çok petrol ithalatı yapan ülkeleri arasında birinci sırayı tutarken Hindistan üçüncü sırada yer almaktadır. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/india/#energy> (03 Şubat 2021)

¹⁴⁶ Pakistan'ın toplam askeri harcamaları ülkenin tüm gayri safi harcamaları içerisinde yaklaşık olarak %4'lik gibi büyük bir orana sahiptir. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.ZS?end=2019&locations=PK&start=1960&view=chart> (11 Mayıs 2021)

Asya'nın bekası için anahtar görevi görmektedir ve küresel terörizm kilidini kapalı tutmaya yardımcı olmaktadır.¹⁴⁷

Dünyanın ilk İslami cumhuriyeti olarak kurulan Pakistan Müslümanlık kimliğini tıpkı ırksal bir kimlik olarak görmüştür. Pakistan'ın kurulduğundan bu yana sürdürdüğü uluslararası politikalar incelendiğinde temelde iki kaygı ile hareket ettiği görülmektedir. Birincisi sahip olduğu konumu dolayısıyla sınır bulunduğu terör sorunlarının ABD'li liderler Bush ve Obama tarafından terörün kaynağını devlet¹⁴⁸ olarak anılmanın verdiği tedirginlikle seslendirilen bu imajı düzeltme çabası kaynaklanırken; ikinci sebep sahiplendiği Müslüman kimlik dolayısıyla kendisini İslam dünyasının koruyucusu kabul ederek Müslümanlarla çatışan tüm devletleri düşman bellemesi¹⁴⁹ sonucu ortaya çıkan duygusal ve rasyonalizmden uzak uluslararası politikalarıdır. Son olarak ifade edilen diğer iki sebep kadar güçlü olmasa da Pakistan dış politikasını şekillendiren bir diğer faktör Hindistan dış ilişkileridir. Güney Asya'nın güçlü devleti Hindistan son yıllarda iyileştirdiği imajı ile küresel arenada sürdürdüğü iddiası sonucu yakınlık kurduğu söz sahibi devletler ile ilişkileri Pakistan'ın hassas karnıdır. Bu bağlamda ABD, Rusya ve özellikle Çin gibi devletlerin Hindistan ile kurdukları bağlar Pakistan dış politikasının itici gücünü oluşturmaktadır.

Pakistan bağımsızlık günlerinden bu yana sürdürdüğü uluslararası diplomasisini Bhutto dönemi "ikili ilişkiler" kavramı¹⁵⁰ ile açıklamak mümkündür. Dönemin ağır basan ikili ilişkiler diplomasisi belli bir oranda başarı sağlamış Çin ve Arap devletleriyle yakın ilişkiler kurulmuştur. Ancak bölgenin terör sorunu dolayısıyla Pakistan uluslararası siyasetinde sabit ve değişmez düşmanlık yakıştırmaları yaparak rasyonalist dış politika modelinin uzağında kalmıştır.

¹⁴⁷ Pakistan yıllarca Amerika'nın Afganistan birliklerine sınırlarında NATO destek çizgisi oluşumuna izin vermiş bu sayede Afganistan terör konusunda ABD'nin en büyük destekçisi olmayı başarmıştır. Christian Wagner, Pakistan's Foreign Policy between India and Afghanistan, **Sicherheit Und Frieden (S F) / Security and Peace**, Cilt.28, Sayı.4, 2010, 251

¹⁴⁸ Zbigniew Brzezinski, From Hope to Audacity: Appraising Obama's Foreign Policy, **Foreign Affairs**, Cilt.89, Sayı.1,2010,16–30. David Rohde, The Obama Doctrine, **Foreign Policy**, Sayı.192,2012, 64–69

¹⁴⁹ Bu farklı zamanlarda Sovyetler, İsrail ve Amerika'yı içerdi. Pande,16

¹⁵⁰ Zulfikar Ali Bhutto, Bilateralism: new directions, **Pakistan Horizon**, Cilt.29,Sayı.4, 1976, 3-59

Pakistan bölgenin önemli güçleri olan Çin, Hindistan ve Rusya ile ilişkileri incelendiğinde dengeleme politikasından ziyade çıkar politikası sürdürdüğü görülmektedir. Rusya ile Sovyetlerden gelen siyasi ilişkiler, Çin ile bağımsızlık sonrası süregelen ticari ve siyasi müttefiklik ve son olarak Hindistan'ın tüm yaklaşma çabalarına rağmen etkinliğini sürdüren düşmanlık ilişkileri Pakistan'ın yakın çevre ilişkilerini özetlemektedir. Buradaki en temel sorun tarihçi Charles Tilly'in söylediği üzere; toprak çatışmaları geliştirmekte olan devletlerin en temel şekillendiricileridir çünkü bu çatışmalar hem ulusal hem uluslararası diplomaside algılanan tehdit ile milliyetçiliğin beslenmesine ve merkezleşmenin hızlanmasına sebep olur.¹⁵¹ Keşmir sorunu Pakistan için tam olarak bu durumu gerçekleştirmekte içerde ve dışarda düşmanlar edinerek merkezleşmiş baskıcı bir rejimin sürdürülmesine sebebiyet vermektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Pakistan gibi orta büyüklükteki ülkeler için uluslararası alanda geniş bir manevra sahası açılmıştır¹⁵² Burada Pakistan'ın küresel anlamdaki müttefikleri incelendiğinde ABD ile kurduğu bağlar ön plana çıkmaktadır. Zira ABD'nin Afganistan'daki varlığı Pakistan hükümeti ile yakından ilgilendirilmeyi gerektirmektedir. Pakistan'ın önemli silah ithalatçılarından biri olan Amerika Afganistan'ın kurtuluşu için Pakistan'ı bir müttefik olarak görmüş ve bölgede her türlü terör oluşumunu engellemek adına Pakistan'a maddi ve manevi yardımlar da bulunmuştur. Enerji, sürdürülebilirlik, eğitim, sağlık ve ekonomik, askeri alanlarda yapılan ABD yatırımları 2001 yılından bu yana 684 milyon \$ civarındadır.¹⁵³ 2008 yılı ardından ABD-Taliban arasında gelişen belli başlı uzlaşmalar ve ABD'nin Afganistan'dan kademeli olarak çıkışını başlatması Pakistan'ın Amerika için önemini azaltmıştır. ABD Pakistan ilişkilerini sarsan bir diğer faktör ise küresel anlamda rakip kabul edilen Çin ve ABD rekabetinde süregelen Çin-Pakistan ilişkilerinden ötürüdür. Ancak ABD için Pakistan, Afganistan'da kabul edilebilir bir yönetimin varlığını ve

¹⁵¹Pande, 26-27

¹⁵² Muharrem Hilmi Özev, Küresel ve Bölgesel Güçlükler Karşısında Pakistan'ın Demokratikleşme Çabaları, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt.8,Sayı.16, 2012, 169

¹⁵³ ForeignAssistance.gov, <https://explorer.usaid.gov/cd/PAK> (5 Mayıs 2021) * Yapılan mali yardımların ABD tarafından beklenen demokrasi ve insan haklarının gelişimi Pakistan tarafından karşılanamamış birçok kere terörist sığınağı bir devlet olmakla suçlanmıştır.

Orta Asya'ya erişim yollarını koruma bağlamında göz ardı edilebilir bir ülke değildir.¹⁵⁴ Bu görüşü destekler nitelikte, ABD'nin Afganistan meselesi çözümünde önemseydiği bu devlet, 2016 yılından itibaren Taliban ile barış görüşmelerinde arabuluculuk rolü üstlenmiş ve bu sürece dolaylı bağlı olarak Şubat 2020 ayı içinde ise Afgan Taliban heyeti ile ABD'nin imzaladığı ve ABD ve Koalisyon Güçlerinin 14 ay içerisinde Afganistan'dan ayrılmasına ve diğer birtakım karşılıklı taahhütleri içeren bir nevi barış anlaşması¹⁵⁵ Pakistan'ın hak ettiği değerin karşılığını vermiş olduğunun göstergesidir.¹⁵⁶

Çin'in Pakistan ile yakın ilişkileri bağımsızlığı ardından başlamış olup Pakistan'ın ekonomik, askeri ve siyasi gelişimi üzerinde ilerlemiştir. Çin bu bağlamda Pakistan'ı bölgesel müttefiki arasına katarak rakibi Hindistan'ın karşısında dengeleyici bölgesel dost olarak görmüştür. İki ülkeyi yakınlaştıran ortak nokta Hindistan düşmanlığı ya da rekabeti olmasındandır yani Çin için Pakistan, Hindistan'ı sürekli meşgul edecek bir bölgesel güç niteliği taşıırken, Pakistan içinse Çin, Hindistan'ı bölgesel ve hatta küresel düzeyde dengeleyebilecek yegâne müttefik olarak algılanmıştır.¹⁵⁷ Bu bağlamda 2013 yılında anlaşılan Çin Pakistan ekonomik koridorunun yapılmasına harcanan bütçe 60 milyar dolar¹⁵⁸ gibi büyük bir rakamla Çin'in Pakistan'a yaptığı altyapı yatırımları nükleer yatırımlar ve ekonomik fonlar için değerli bir izlenim sunmaktadır.¹⁵⁹

¹⁵⁴ W.Garver John, Protracted Contest: Sino-Indian Rivalry in the Twentieth Century, **University of Washington Press**, 2001, 163

¹⁵⁵ ABD Dışişleri Bakanlığı internet sitesi; "Joint Declaration between the Islamic Republic of Afghanistan and the United States of America" <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/02.29.20-US-Afghanistan-Joint-Declaration.pdf> (9 Mayıs 2021)

¹⁵⁶ Çamkerten,16-17 * Pakistan yapılan bu anlaşma ile Taliban'ın iktidarda söz sahibi olması durumunda Afganistan coğrafyasında etkisini artırmayı hedeflemektedir.

¹⁵⁷ John, 188

¹⁵⁸ Pakistan Learns The Cost Of An Alliance With China, <https://www.politico.eu/article/pakistan-learns-cost-of-economic-alliance-with-china/> (5 Mayıs 2021)

¹⁵⁹ Öyle ki Pakistan'ın Karaçi'de bir Çin uzay iletişim tesisine ev sahipliği yaptığı ve Pakistan nükleer teknoloji ve silah programının Çin'ininkinin bir uzantısı olduğu bile dile getirilmektedir. Ayrıca, Çin'in Gilgit-Baltistan bölgesine asker yerleşirmesi, Gvadar limanı inşası, Karakorum-Gvadar arasında demir yolu inşası sadece iyi komşuluk ve uluslararası ekonomik rekabet çerçevesinde açıklanabilecek kadar basit olaylar değildir. John, 157

Pakistan 238 milyonluk nüfusu ve 5,6 yıllık büyüme rakamlarına ekonomisinin çeyreği tarıma dayalı olması sebebiyle Güney Asyalı toplumlar içerisinde az gelişmiş devletler arasındadır. Bağımsızlığından bu yana yabancı yardımlar ve yatırımlar¹⁶⁰ ile halk refahını sağlamaya çalışmış olan bu devlet en büyük dış ticaret ortakları olan ABD-Çin- Suudi Arabistan gibi ülkelerden gelen mali yardımlar ve altyapı desteğine ihtiyaç duymuştur. Askeri açıdan ele alındığında Pakistan sahip olduğu ordu kuvvetleri ile dünyanın en büyük orduları arasında yer alırken, ülkenin bir kaç Afrika devletinde askeri konuşlandırmaları bulunmaktadır. Son olarak eğer Pakistan-Hindistan ilişkileri düzelse, tüm bağımlı olduğu güçler Pakistan ile ilişkilerini iyi tutmak için daha fazla çaba göstereceklerdir¹⁶¹ ve otomatikman uluslararası imajı iyileşecektir.

¹⁶⁰ Dünya bankası son on yılı verilerine göre Pakistan'ın aldığı toplam yardım miktarı 26.5 milyar dolara ulaşmıştır.
<https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ALLD.CD?end=2019&locations=PK&start=1960&view=chart> (5 Mayıs 2021)

¹⁶¹ Garver, 164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİNDE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

7.Bölgesel Dinamikler ve Riskler Bağlamında Şanghay İşbirliği Örgütü

ŞİÖ bölgesel riskleri mevcut dinamiklerin oluştuğu bir coğrafya olarak tanımlanmalıdır. Bu noktada örgütün sahip olduğu güvenlik risklerinin bölge adına birliktelik ruhu oluşturarak yeni bir dinamik doğurduğu örnek verilebilir. Söz konusu örgüt alanında coğrafyanın genişliği dolayısıyla bünyesinde barındırdığı güvenlik zafiyetinin yanı sıra ekonomik ve siyasi alanlarda güçlü bir dinamizm potansiyeline sahiptir. Sahip olduğu dünyanın güçlü ekonomileri olan Çin, Hindistan ve Rusya mevcudiyeti aynı oranda uluslararası arenada siyasi etki oluşturmaktadır. Tarih sahnesinden hiçbir zaman silinmemiş Rusya ve Çin'in varlığı örgüt içerisinde de etkili bir siyasi dinamizm yaratmaktadır.

7.1.Bölgesel Güvenlik

ŞİÖ bölgesi dünya üzerinde sahip olduğu nüfus yoğunluğu, kara sınırları, etnik ve dini çeşitlilik dolayısıyla en fazla güvenlik ihtiyacı bulunan bölgelerden birisidir. Sahip olunan mevcut üyeler özelinde ŞİÖ ihtiyaç duyulan bölgesel güvenlik anlamında üç çerçeveden birincisi kendi içerisinde barındırdığı birçok tehlikeden dolayı Orta Asya bölgesidir, ikincisi Güney Asya+1(Çin) olarak sınırlandırılmış ve son olarak dünyanın en büyük kara sınırına sahip ülkesi Rusya şeklinde ayrıştırılmıştır. Bunun yanında bahsi geçen ayrıştırmanın haricinde tüm üye devletlerin zaten hali hazırda paylaştıkları ortak güvenlik ihtiyaçları da bulunmaktadır.

Orta Asya bölgesinde bulunan beş cumhuriyet içerde ve dışarda birçok güvenlik tehdidiyle karşı karşıyadır. Tamamının yeni cumhuriyetler olması nedeniyle oturtmaya çalıştıkları demokratik siyasi düzenin etnik çatışmalar, İslamcı ayaklanmalar, ekonomik sorunlar ve azınlık haklarının korunması gibi sebeplerden dolayı sahip olduğu güvenlik zafiyetleri bulunmaktadır. İçerde zafiyet oluşturan sebeplerin çoğunluğu bölgenin Sovyet döneminden kalma sınır çizgilerinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Orta Asya ülkeleri arasındaki sınır çizgileri, ülkeler arasında potansiyel

bir çatışmanın tohumlarını atarak birleşmelerini önlemek ve böylece bölgenin daha kolay yönetilmesine olanak sağlamak için Ruslar tarafından keyfi biçimde çizilen sınırlardan kaynaklanmaktaydı.¹⁶² Çizilen bu keyfi sınırlar vasıtasıyla etnik ayrıştırmalar sonucu bölgede klan çatışmaları gün yüzüne çıkmış ve bağımlı ekonomik model sonucu krizler meydana getirmiştir. Bölgenin çizilen hudutları dolayısıyla en çok bilinen çözümsüz sorunu "Fergana Vadisi" olarak tanımlanmalıdır. Söz konusu vadi Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın ortak sınır bulundurması karmaşık şekilde ayrıştırılmış etnik grupların ayaklanmaları sonucunda ülkeler arası kanlı çatışmaların oluşmasına neden olmaktadır. Fergana Tacik, Kırgız ve Özbek etnik gruplarının bir arada yaşadığı stratejik bir konumda bulunmaktadır. Aynı zamanda bölgenin terör devleti Afganistan'a olan yakınlığı dolayısıyla sahip olduğu güvenlik zafiyetlerinin katkılarıyla meydana gelen uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, terörün İslami kimliği kullanarak kurumsallaşması ve halkı galeyana getirmesi sonucunda sık sık etnik çatışmalar ve askeri müdahaleler ortaya çıktığı bir sahne olma özelliği bulunmaktadır. Çözümsüzlüğü devam eden bölge Fergana, mevcut yapısı ve sorunları itibarıyla bir bakıma Orta Asya'nın Beka Vadisi olarak da adlandırılabilir.¹⁶³ Bölgede bahsi geçen etnik çatışmaların yanı sıra bağımsızlık sonrası yüksek miktarlarda ortaya çıkan azınlık nüfus bulunmaktadır. ŞİÖ devletleri arasında bulunan Orta Asya devletleri içinde mevcut nüfus dağılımları¹⁶⁴;

Kazakistan: Kazak %68, Rus %19, Özbek %3

Özbekistan: Özbek %83, Tacik %4, Kazak %2,5, Rus %2,5

Kırgızistan: Kırgız %73, Özbek %14, Rus %5,5

Tacikistan: Tacik %84, Özbek %14 şeklindedir.

¹⁶² Tayyar Arı, Orta Asya'da Güvenlik Sorunları Ve İşbirliği Girişimleri,2008,2
https://www.researchgate.net/publication/329190478_Orta_Asya'da_Guvenlik_Sorunlari_ve_Isbirligi_Girisimleri (1 Temmuz 2021)

¹⁶³ M.Seyfettin Erol, Orta Asya'da Güvenlik Sorunları, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)**, Sayı.1, 2004, 98

¹⁶⁴ CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/> (1 Temmuz 2021)

Bu verilerin etkisiyle azınlıklar belli haklar ve hatta resmi dil taleplerinde bulunmaktadır. Verilen rakamlar doğrultusunda söz konusu devletler adına azınlık haklarının korunması güvenlik sağlanması adına azami derece önemlidir. Aksi takdirde meydana gelecek yoğun göç dolayısıyla bölge devletleri demokratik eksiliği pekiştirmiş olup ekonomik ve insani açıdan büyük sorunlarla yüzleşmek zorunda kalacaktır.

Bölgede var olan diğer sorun su kaynaklarının yetersizliği nedeniyle devletler arasında çıkan gerilimler ve buna paralel gelişen restleşme politikalarının ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu duruma en güzel örneklerden birisi Özbekistan'ın doğal gaz naklini durdurmasına karşılık Kırgızistan da Özbekistan'a su naklini durdurabilmekte veya tersi söz konusu olabilen¹⁶⁵ durumların yaşanması olarak gösterilebilir.

Orta Asya devletleri bağımsızlıklarından bu yana oluşan güç boşlukları nedeniyle çeşitli radikal örgütlere maruz kalmışlardır. Bölgenin kabul görmüş dini İslamiyet devlet otoritelerine karşı kullanılan bir silaha dönüşmüş ve radikal İslamcı yönetimlerin başa geçmesi konusunda baskı unsurları oluşturmuştur. Hatta Tacikistan ve Özbekistan da İslami terör örgütleri tarafından darbe yapılmış veya yapılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bölgede bulunan 11 Eylül olaylarının mimarı ülke Afganistan'ın varlığı bölgesel anlamdaki tedirginliğin yerini küresel boyutlara taşımış bölgede üst düzey önlemler alınmasına sebep olmuştur. İslamcı terör örgütleri bölgenin her türlü karanlık işinin tüccarları olarak karşımıza çıkarken; nükleer kaçakçılık, uyuşturucu kaçakçılığı ve insan kaçakçılığı gibi illegal yöntemlerin istikrarsızlaştırıcı etkisini sürdürmektedir.

Orta Asya bölgesi bağımsızlığı ardından barındırdığı nükleer teknolojiler dolayısıyla bölgenin terör sorununun vasıtasıyla güvenlik tehdidini katbekat artırmış olup yeni cumhuriyetlerin mevcut teknolojileri devralacak kapasitede olmamaları sonucu küresel anlamda kırmızı alarm yaratmıştır. Bölge devletlerinin ve küresel güçlerin bölgenin nükleer teknolojilerden arındırılması gerekliliği düşüncesi sonucu 2006 yılı “Orta Asya Devletleri Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Anlaşması”

¹⁶⁵ Arı, 2008, 6

https://www.researchgate.net/publication/329190478_Orta_Asya'da_Guvenlik_Sorunlari_ve_Isbirligi_Girisimleri (1 Temmuz 2021)

imzalanmıştır. Böylece Orta Asya bölgesi nükleer silahlardan arındırılarak mevcut coğrafya adına yararlı bir yol izlenmiştir.

Son olarak Orta Asya devletleri sahip oldukları doğalgaz, petrol zenginlikleri dolayısıyla küresel güçlerin odak merceğinde bulunmaktadır. Bu sebeple gerçekleştirilen enerji ticaretinin güvenliği transfer yollarının emniyetine bağlı bulunmaktadır. Bölgenin enerji transferindeki güvenlik ihtiyacı hat safhada önemsenmektedir.

Güvenlik özelinde incelenecek ikinci çerçeve Güney Asya+Çin olarak tespit edilmiştir. Güney Asya ülkeleri olan Hindistan ve Pakistan, ŞİÖ üyesi iki ezeli rakibi olarak tanımlanırken söz konusu bölgeye Çin'in dâhil edilmesi süregelen sorunların ortak zemininden kaynaklanmaktadır. Çünkü bölgenin üç devleti paylaştıkları Keşmir bölgesi sınırları ile zaman zaman savaşın eşiğine gelmektedirler. Bu anlamda Pakistan sahip olduğu İslami rejim ile Hindistan ve Çin karşısında radikal bir tarafta bulunurken, Hindistan ve Çin küresel anlamda rakip olma potansiyeli vasıtasıyla Keşmir çözümü konusunda aynı kümede buluşmayı başaramamaktadır.

Pakistan'a bakıldığında ülkenin Afganistan'la olan sınır komşuluğu bölgede terörizmin ve radikalizmin yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Afganistan ve Pakistan'daki çatışma bölgelerinde örgütsel kapasitelerini ve insan kaynaklarını geliştirme imkanı bulan radikal İslamcı unsurlar bölgedeki bütün devletleri, yanı sıra da Çin'in Doğu Türkistan bölgesindeki hakimiyetini tehdit etmektedir.¹⁶⁶ Aynı zamanda İran-Afganistan ve Pakistan'ın oluşturduğu dünyanın en büyük uyuşturucu ticaretini niteleyen "Altın Hilal" söz konusu bölge adına insanlık hakları ve güvenlik açısından büyük yaralar açmaktadır.¹⁶⁷ Bunlara ek olarak Pakistan'ın İran ve Afganistan'la paylaştığı Belucistan bölgesi aracılığıyla sınır çatışmaları yaşamakta

¹⁶⁶ Rüştü Kaya, Orta Asya 'Bölgesel Güvenlik Kompleksi' ve Şangay İşbirliği Örgütü, **International Journal of Political Science and Urban Studies**, Sayı.7,2019, 64

¹⁶⁷Bknz; Dünya uyuşturucu ticaret rotalarına ulaşmak için,BM Uluslararası Uyuşturucu ve Suç Ofisi, (UNODC) https://wdr.unodc.org/wdr2020/field/WDR2020_Heroin_trafficking_routes.pdf
https://wdr.unodc.org/wdr2020/field/WDR2020_Heroin_trafficking_flows_seizures_and_consumption.pdf (2 Temmuz 2021)

askeri müdahalelerin yanı sıra bu coğrafya illegal yöntemlerin kol gezdiği bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çin özelinde güvenlik kaygıları incelendiğinde benzer şekilde sınır sorunları, azınlık çatışmaları, ayrılıkçı hareketler ve İslamiyet'in tehdit olarak algılandığı görülmektedir. Sınırları içerisinde bulunan Uygur-Özerk bölgesinin İslamcı terör sorunu olarak değerlendirilmesi sonucu var olan güvenlik tehdidi algısı, Tibet üzerinde yaşayan Hintli nüfus tarafından ayrılıkçı hareketlerin olasılığı düşüncesi, ABD müttefiki Tayvan'ın bağımsızlık mücadelesi Çin'in etnik ve İslami nitelikli güvenlik tehditlerini oluşturmaktadır. Küresel rekabetteki güçlü rolü dolayısıyla Çin ve Rusya ŞİÖ üyesi diğer devletlerden güvenlik kaygıları anlamında kısmen farklı özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu farklılıklar siber ve uzay güvenliği, enerji talebinin karşılanması ve ABD'nin çevreleme politikasına karşı sürdürülen mücadelelerin yarattığı güvenlik tehditlerinden oluşmaktadır.

Son çerçeve olan Rusya özelinde güvenlik tehlikeleri incelendiğinde devletin sahip olduğu siyasi yayılcılığın yarattığı egemenlik çalışmalarının getirmiş olduğu uluslararası çevrelerin birleşimiyle kemikleşen karşıt kamuoyu varlığıdır. Bu noktada kastedilen coğrafyalar Ukrayna-Kırım-Çeçenistan-Gürcistan'dır. Söz konusu bölgeler Rusya tarafından bazı bahanelerle kasıtlı işgallere, askeri müdahalelere veya ani yaptırımlara maruz tutulmuştur. Rus hükümeti tarafından sergilenen bu tutum sonucu bölge devletleri güvenlik ihtiyacı algısını yükselterek gergin bir ortam yaratmasıyla birlikte ABD'nin ve AB'nin mağdur tarafları korumacı davranışlar sergilemesine neden olmuştur. ŞİÖ bünyesinde savaş açılan tek kutuplu dünya düzenine aksi anlamda etki eden bu gelişmeler bölgedeki silahlanmayı artırarak güvenlik ikilemi oluşumunu sağlamaktadır. Aynı zamanda geçimini enerji sektöründen sağlayan Rusya için enerji koridoru güvenliği hat safhada önemlidir. Aksi takdirde Rusya algısal olarak barındırdığı enerji tekeli özelliğini kaybederek uluslararası arenadaki tüm siyasi önemini yitirmiş olacaktır.

ŞİÖ üyeleri temel anlamda üç çerçeve altında güvenlik ihtiyaçları bağlamında incelenmiştir. Fakat yukarıda bahsi geçen güvenlik kaygıları ulusal sebepler olarak tanımlanırken tüm bu sebeplerin birleşimi sonucunda bölgesel ve hatta küresel

anlamda güvenlik tehdidi oluşmaktadır. Bölgede var olan güvenlik ihtiyaçları bölge devletlerini sorunların çözümüne dair iş birliği oluşumuna itmiştir.

7.2.Bölgesel Ekonomi

Dünya nüfusunun %60'ının yaşadığı Asya kıtasında bulunan ŞİÖ 7,7 milyarlık küresel nüfusun 3 milyarını oluşturmaktadır. Bu rakamlarla sahip olduğu nüfusun avantajları sayesinde dünya gelirinin yaklaşık olarak ¼'ini oluşturmaktadır. Dünya ithalat-ihracat merkezlerini oluşturan dev ekonomilerin yanı sıra enerji ve hammadde ticaretinin %45'i ŞİÖ ülkelerince gerçekleştirilmektedir. Çin dünyanın en çok enerji ithalatı yapan ülkeleri arasında gelirken başlı başına küresel enerji tüketiminin 1/3'ünü bünyesinde barındırmaktadır. Bunun yanında Hindistan ve Rusya gibi gelişmiş sanayi toplumlarının enerji ihtiyaçları ve tedarikleri söz konusudur. Sarf edilen astronomik rakamlar doğrultusunda ŞİÖ bünyesi 2035 yılı itibariyle küresel milli gelirin %40'ını oluşturacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 1:ŞİÖ Ülkeleri Yıllık Ekonomik Görümleri

Ülkeler	GDP milyon \$	İthalat \$	İhracat \$	Büyüme Oranı %*	Gelir Seviyesi
Çin	14,722.73t	2,355.25t	2,649.96t	2,3	Yüksek-Orta
Hindistan	2,622.98t	471.96	471.96	-8	Düşük-Orta
Rusya	1,483.50t	311.48	385.58	-3	Yüksek-Orta
Pakistan	263.69	44.7	26.3	0,5	Düşük-Orta
Kazakistan	169.84	47	60	-2,6	Yüksek-Orta
Özbekistan	57.71	21	14.82	1,6	Düşük-Orta
Tacikistan	8.19	3.11	1.36	4,5	Düşük-Orta
Kırgızistan	7.74	2.17	2.3	-8,6	Düşük-Orta

2020 Dünya Bankası verilerine dayandırılarak oluşturulmuştur.¹⁶⁸

*Büyüme oranlarının normal seyri 2019 covid salgını nedeniyle sekteye uğramıştır.

ŞİÖ, bünyesinde Çin, Hindistan gibi dünya büyüme hızını sürükleyen, Rusya, İran gibi dünya enerji arzında büyük payı olan ekonomiler ile satın alma gücü giderek artan

¹⁶⁸Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/country> (9 Temmuz 2021)

Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan gibi gelişmekte olan ülkeleri barındırmaktadır.¹⁶⁹ Tablo özelinde incelendiğinde tüm dünya GDP'si 84.532 trilyon dolarken ŞİÖ ülkeleri toplam GDP değeri 19.336 trilyon dolar gibi bir rakamla neredeyse dünya ticaret hacminin çeyreğini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra 2020 dünya ihracatı 17.584 trilyon doların 2.649 trilyon doları Çin'e ait olduğu görülmektedir, buda Çin'i dünyanın en büyük ihracatçısı konumuna yükseltmeyi başarmaktadır. Hindistan ve Rusya özelinde ise 857,54 milyar dolarlık ihracat rakamları ölçülmekte ve bu rakamlar söz konusu ülkeleri dünya ihracatında on üçüncü ve on beşinci basamağa yükseltmektedir. Ancak nüfus-gelir dengesi incelendiğinde Çin ve Rusya yüksek gelir seviyesinde seyrederken, Hindistan düşük gelir seviyesinde varlığını korumaktadır. Diğer yandan Orta Asya devletleri içerisinde aynı ölçekte yalnızca Kazakistan yüksek gelir seviyesi devletleri arasında yer almaktadır. Zira GDP'si en yüksek olan Orta Asya devleti de Kazakistan olarak belirmektedir. Çin'in ekonomik büyüklüğü önemlidir Brunner'in dediği gibi "İnsanoğlunun bir çeyreğine yakın bölümü Çin'de yaşadığından, burada olanlar insanlığın geri kalan bölümünü ilgilendirecektir".¹⁷⁰

Tablo 2: ŞİÖ Ülkeleri En Çok İthalat-İhracat Yapılanlar

Ülkeler	İthalat(dünya)	İthalat(ŞİÖ)	İhracat(dünya)	İhracat(ŞİÖ)
Çin	G.Kore %8,61 Japonya %8,14 Almanya %6,82	Rusya %3,69 Irak %1,34 Hindistan %1,1	ABD %16,7 Hong-Kong %10,4 Japonya %5,9	Hindistan %2,82 Rusya %1,83 Türkiye %0,71
Hindistan	ABD %7,11 BAE %55,66 S.Arabistan %5,31	Çin %15,3 Rusya %1,43 İran %0,64	ABD %16,8 BAE %8,64 Çin %5,27	Türkiye %1,72 İran %1,17 Rusya %0,96
Rusya	Almanya %12,6 Belarus %5,6 İtalya %3,69	Çin %19,8 Kazakistan %2,44 Türkiye %1,79	Hollanda %10,3 Belarus %5,05 Almanya %4,65	Çin %14,3 Türkiye %4,03 Kazakistan %3,42

¹⁶⁹ C.Erdem Hepaktan, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Ve Türkiye'nin ŞİÖ İle Gerçekleştirdiği Dış Ticaretin Analizi, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.15, Sayı.4, 2017,395-410

¹⁷⁰ Nicholas Brunner, Çin Ekonomisi, Çev. Ahmet Y. Gökdere, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt.26, Sayı.3,1969, 303-304

Pakistan	BAE %11,2 ABD %4,91 S.Arabistan %4,22	Çin %27,9 Türkiye %1,08 Rusya %0,38	ABD %14,4 Almanya %6,71 İngiltere %6,13	Çin %7,75 Türkiye %1,23 Rusya %1,04
Kazakistan	G.Kore %4,48 Almanya %4 İtalya %3,18	Rusya %33,9 Çin %23,9 Özbekistan %2,96	İtalya %12,2 Hollanda %7,24 Fransa %6,04	Çin %13,1 Rusya %9,63 Türkiye %4,06
Özbekistan	G.Kore %11,4 Almanya %4,74	Çin %23,3 Rusya %17,9 Kazakistan %9,22	İsviçre %18,5 İngiltere %17	Rusya %14,5 Çin %13,6 Kazakistan %8,6
Tacikistan	BAE %1,42	Çin %40,1 Rusya %23,7 Kazakistan %16,2	İsviçre %21,6 İtalya %2,14 Fransa %2,12	Türkiye %23,5 Özbekistan %16,4 Kazakistan %11,6
Kırgızistan	BAE %1,84 G.Kore %1,03	Çin %53,3 Rusya %16,9 Kazakistan %6,65	İngiltere %55,7	Rusya %12,6 Kazakistan %12,8 Özbekistan %4,78

2019 OCE verilerine dayandırılarak oluşturulmuştur.¹⁷¹

Çin dünya geneli ithalat-ihracat oranları incelendiğinde yakın komşuları, AB ülkeleri ve ABD ticaret ortaklığı gözlemlenirken, ŞİÖ bünyesinde Rusya ve Hindistan ön plana çıkmaktadır. Hindistan dış ticaret oranları dünya genelinde ABD ve Arap yarımadasına işaret etmektedir. ŞİÖ bünyesinde ise ithalatta Çin ve Rusya ön plana çıkarken, ihracatta Türkiye ve İran dikkat çekmektedir. Rusya özelinde Avrupa'nın en büyük enerji ithalatçısı olması dolayısıyla dünya genelinde AB ülkeleri ön plana çıkmaktadır. ŞİÖ bünyesinde ise yakın komşuları Kazakistan ve Türkiye dikkat çekmekte aynı zamanda Çin varlığını korumaktadır. İthalatta ise Orta Asya devletleri yakınlığı dolayısıyla dünya genelinde Güney Kore ile ticari ortaklık sürdürürken Birleşik Arap Emirlikleri(BAE) önemini korumaktadır. İhracatta ise söz konusu devletler AB ülkeleri ile yakın ilişkiler sürdürürken ŞİÖ genelinde Çin ve Rusya tekelinde görülmektedir. Bunun haricinde kendi aralarında sürdürdükleri ticari ilişkiler ve Türkiye dikkat çekmektedir. Pakistan ise Arap yarımadası ve ABD ticari ortaklığı

¹⁷¹ OEC Ülke Profilleri, <https://oec.world/en/profile/country> (22 Temmuz 2021)

sürdürürken ŞİÖ bünyesinde Orta Asya devletlerine paralel bir görüntü sergilemektedir.

Bölgesel anlamda Çin ve Rusya'nın üstünlüğü örgüt üyelerine ihraç ettikleri ürünlerin etkisiyle gelişmektedir. Çin bölge ülkelere en çok makine, tekstil, metal ve kimyasallar ihraç ederken; Rusya makine ve metallerin yanı sıra mineraller yani petrol ve türevleri ihraç etmektedir aynı zamanda motorlu taşıtlar ve savunma sanayii anlamında bölge devletleri üzerinde monopol güçtür.

ŞİÖ üye devletlerinin yabancı ülkelerle toplam ticareti 2019 yılında 6,3 trilyon doları aşarken üyelerinin kendi aralarındaki ticaretin %5'i geçmemesi¹⁷² mevcut üyeler arasındaki gelir dengesizliğinden kaynaklanmaktadır. Örgüt içerisinde 2028 yılında dünyanın en büyük ekonomisi olacağı ön görülen Çin'in varlığının yanında küresel ekonomide varlığı ile yokluğu bir olan Kırgızistan-Tacikistan gibi devletler bulunmaktadır. Oransal hesaplamalarla Çin örgüt içerisindeki en güçlü ikinci ekonomiden(Hindistan) beş buçuk kat daha büyükken, örgüt içerisindeki en zayıf ekonomiden(Kırgızistan) yirmi kat daha büyüktür. Makas aralığının bu denli büyük olması ŞİÖ'nün finansal anlamdaki söz sahibini Çin yapmakta ve bu bağlamda Çin üzerinde sorumluluk geliştirmektedir.

7.3.Bölgesel Siyaset

ŞİÖ üye devletleri tarihsel geçmişine bakıldığında komünizm, sömürgecilik ve rejim değişikliklerinin yoğunlukla yaşandığı bir bölge karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında imparatorluk geleneğinden gelen ve tarih sahnesinden hiçbir zaman silinmemiş köklü siyasi otoriteler Çin ve Rusya vardır. Orta Asyalı cumhuriyetler ise Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya egemenliği ardından yeni cumhuriyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak Güney Asyalı üyeler Hindistan ve Pakistan'ın 1945-47 yılına dek İngiliz sömürgesi olduğu görülmektedir. Çin 1949'da komünist halk devrimini gerçekleştirirken, Rusya 1919'da Çarlık yönetimine yapılan sosyalist devrim sonucu Sovyetler Birliğine bürünmüş fakat 1991 yılı itibariyle komünist

¹⁷² SCO Consortium of Economic Analytical Centres Starts Its Work, <http://eng.sectesco.org/news/20200824/671612.html> (23 Temmuz 2021)

devrim yıkılmış ve 15 devlet bağımsızlığına kavuşmuştur. Güney Asyalı üye devletler ise 1944'te kazandıkları bağımsız Hindistan'ı 1947'de parçalayarak bağımsız Pakistan'ın doğuşuna şahitlik etmiştir. Kısacası örgütün iki motor gücü Çin ve Rusya dışında gerek sömürge devletleri olması, gerek yönetimde yaşanan tekelci zihniyetler dolayısıyla köklü bir siyasi geleneğin varlığından söz etmek zordur.

Tablo 3:ŞİÖ Ülkeleri Genel Görünüm

Ülkeler	Nüfus(Milyon)	Yüzölçümü(Km ²)	GSYH \$	İnsani gelişmişlik Endeksi	Üyesi Olduğu Başlıca Kuruluşlar
Çin Halk Cumhuriyeti	1,411.8 milyar	9,6 milyon	16,117	0.761(Dünya da 85.)	BM/BMGK, BRICS, IMF
Hindistan Cumhuriyeti	1,355.0 milyar	3,287 milyon	6,700	0.645(Dünya da 131.)	ASEAN, BRICS, SAARC
Rusya Federasyonu	146.2	17 milyon	27,044	0.824(Dünya da 52.)	BM/BMGK, BRICS, AEB
Kazakistan Cumhuriyeti	19.245	2,724 milyon	26,351	0.825(Dünya da 51.)	İİT, BDT, AEB
Pakistan İslam Cumhuriyeti	215.3	796,095 bin	4,690	0.557(Dünya da 154.)	İİT, SAARC
Özbekistan Cumhuriyeti	34.6	447,400 bin	6,999	0.720(Dünya da 106.)	BDT, AGİT, IMF
Tacikistan Cumhuriyeti	9.3	144,100 bin	3,380	0.668(Dünya da 125.)	İİT, AGİT, BDT
Kırgızistan Cumhuriyeti	6.6	200 bin	5,253	0.697(Dünya da 120.)	BDT, AGİT, AEB

Dünya Bankası ve BM 2020 verilerine dayandırılarak oluşturulmuştur.¹⁷³

ŞİÖ üye ülkelerin siyasi ve ekonomik sistemlerinin, diplomatik ve ekonomik güçlerinin, dinlerinin, kültürlerinin ve coğrafi farklılığının çeşitliliğini vurgulayan bir topluluktur.¹⁷⁴ Dünya nüfusunun %60'ının yer aldığı ŞİÖ bölgesi sahip olunan toprak büyüklükleri ile yerkabuğunun 1/3'ünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda küre üzerinde bulunan birçok uluslararası örgüt içerisinde üyelikleri bulunan bu milletler insani gelişmişlik endeksi açısından zikzaklı bir görüntü sergilemekte fakat genel anlamda %6 gibi gelişmişlik oranlarıyla demografik görünümüne değer katmayı başarmaktadır. Sahip olduğu geniş coğrafya dolayısıyla Doğu Avrupa(Rusya), Orta Asya, Güney

¹⁷³ Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/>

UNDP Resmi Sitesi, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf> (28 Temmuz 2021)

¹⁷⁴ İbrahim Arslan, Şanghay İş Birliği Örgütü: Çıkarlar/Öncelikler ve Bölgesel İş Birliği Arasında Bir Denge Arayışı, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt.15, Sayı.30, 2019, 300-315

Asya(Hindistan-Pakistan) ve Doğu Asya(Çin) gibi kıtasal terimler çokluğu görülmektedir. Tüm bunlara ek olarak kişi başına düşen milli gelir verilerinde nüfus oranlarına paralel şekilde bir görüntü sergilenmekte olup ülkeler arasındaki gelir dengesizliği dikkat çekmektedir.

Tablo 4:ŞİÖ Ülkeleri Siyasi Görünüm

Ülkeler	Yönetim Şekli	Başkan	Rejim
Çin Halk Cumhuriyeti	Üniter Tek Partili Başkanlık	Xi Jinping	Sosyalist Cumhuriyet
Hindistan Cumhuriyeti	Federal Parlamenter Sistem	CB:Ram Nath Kovind BB:Narendra Modi	Cumhuriyet
Rusya Federasyonu	Federal Yarı Başkanlık	Vladimir Putin	Cumhuriyet
Kazakistan Cumhuriyeti	Üniter Başkanlık	Kasım Cömert Tokayev	Cumhuriyet
Pakistan İslam Cumhuriyeti	Federal Parlamenter Sistem	CB:Arif Alvi BB:İmran Han	Cumhuriyet
Özbekistan Cumhuriyeti	Üniter Başkanlık	Şevket Mirziyoyev	Cumhuriyet
Tacikistan Cumhuriyeti	Üniter Yarı Başkanlık	İmamali Rahman	Cumhuriyet
Kırgızistan Cumhuriyeti	Üniter Başkanlık	Sadır Caparov	Cumhuriyet

CIA resmi sitesi verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.¹⁷⁵

Üye devletlerin siyasi görünümü tablo özelinde incelendiğinde devletlerin genel anlamda başkanlık sistemi ile yönetildiği ve cumhuriyet rejiminin hâkimiyeti görülmektedir. Çin dışında üye devletlerde çok partili siyasi düzenin varlığı söz konusudur fakat Orta Asya devletleri kuruluşlarından yakın zamana dek tek bir parti ve tek bir adam tarafından yönetilmiş olup otoriter rejim görüntüleri çizmişlerdir. Hindistan ve Pakistan üye devletlerden yönetim şeklini parlamenter sisteme dayandırmaları sonucu ayrılmaktadırlar.

Uluslararası arenada ŞİÖ devletlerinin siyasi ağırlıkları incelendiğinde pek tabii ekonomik gücün ön plana çıktığı görülmektedir. Bu anlamda dünya G-20 içerisinde yer alan Çin ve Hindistan ayrıca dünya G-8 içerisinde yer alan Rusya örgüt içi siyasi ağırlığı oluşturmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda ve günümüzde içerisinde ABD'nin olmadığı bir uluslararası meselenin azlığı bilinirken yeni yüzyıl ile siyasi arenalara

¹⁷⁵ CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/> (28 Temmuz 2021)

çıkan Çin ve Rusya'nın bahsi geçen ölçüde varlığı söz konusudur. Örneğin Ortadoğu'nun kanayan yarası Suriye meselesi üzerinde Rusya savunduğu politikalarla Batı karşıtlarından birisi konumundayken ŞİÖ bu konu üzerinde ortak bir tavır sergilemeyi sürdürmektedirler. Bu bağlamda Rusya'nın Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyulması siyasetine paralel 2020 devlet başkanları deklarasyonunda üye devletler, Suriye'deki krizi diyalog yoluyla ve bu devletin egemenliğine, bağımsızlığına, birliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyarak çözümlerin bir alternatifi olmadığına dair ortak kanaatlerini yinelenerek vurgulanmışlardır.¹⁷⁶ Bu durumdan çıkarılması gereken sonuç Rusya'nın uluslararası arenadaki ağırlığının örgüt içerisinde aynı şekilde mevcudiyetini koruduğudur. Zira üye devletlerin özellikle Çin ve Hindistan gibi gelişmiş ekonomilerin Rusya'nın ayak izini takip etmesine ek olarak Pakistan'ın normal şartlarda savunacağı görüşün tam tersi olmasına rağmen Rusya'yı desteklemesi önemli bir sonuçtur. Rusya ve Çin Asya'nın süvarileri kılığına bürünmüşken Batı menşeli örgütlerdeki siyasi ağırlıklarını kullanmaktadırlar. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta vardır. Rusya ve Çin içinde buldukları devletler üstü örgütlerin Asya'daki varlığını engelleyici politikalar yürüterek her fırsatta bölgenin koruyucuları oldukları hissiyatını vermektedirler. Zira bölgesel koruyucular, bölgesel bir gücün, bölgeyi dış güvenlik tehditlerinden koruma yükünü üstlendiğini ima ederler.¹⁷⁷ Bunun en güzel ifadesi Cagnat ve Jan tarafından yapılmıştır.¹⁷⁸ Kuşkusuz Orta Asya devletleri adına gelişecek bir çalkantı yörenin Rusya ve Çin tarafından büsbütün yalıtılmasına sebebiyet verecektir.

8. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Genişleme Alanı ve Kısıtlayıcıları

2001 Özbekistan üyeliği ile birlikte kurumsal bir kimlik kazanarak genişleyen ŞİÖ, 2017 yılı itibariyle ikinci genişleme dalgasını gözlemci üyeler olarak bulunan

¹⁷⁶ Şanghay İşbirliği Teşkilatı Devlet Başkanları Konseyi'nin Moskova Deklarasyonu 2020: <http://eng.sectesco.org/documents/>, 2-3 (28 Temmuz 2021)

¹⁷⁷ Derrick Frazier, Robert Stewart-Ingersoll, Regional powers and security: A framework for understanding order within regional security complexes, **European Journal of International Relations**, Cilt.16, Sayı.4,2010, 742

¹⁷⁸ Rene Cagnat, Jan. Michel, **İmparatorluklar beşiği: SSCB, Çin ve İslam'ın arasında Orta Asya'nın yazgısı**, Çev.Erden Akbulut,T.Ahmet Şensilay, Alan Yayıncılık, 1992,285

Hindistan ve Pakistan tam üyeliği ile başlatmıştır. Aynı yıl içerisinde düzenlenen Astana zirvesi ile Hindistan ve Pakistan üyeliği memnuniyetle karşılanırken ŞİÖ'nün genişletilmesinin ve daha fazla gözlemci üyeler ve diyalog ortaklarının derinleştirilmesinin büyük önem taşıdığı vurgulanmıştır. Aslında ŞİÖ'nün genişletilmesi için ilk resmi adımı atan Rusya olmuştur çünkü Çin'in örgütün genişletilmesi konusunda çekinceleri bulunmaktaydı. Bu bağlamda 2010 Taşkent zirvesi ile Rusya ŞİÖ üyeliğini genişletme fikrine açarak Taşkent zirvesinde prosedür kuralları ve özellikle de "ileride üyeliğin genişletilmesi prosedürüne ilişkin bir düzenleme" de dahil olmak üzere bir dizi belge onaylandı.¹⁷⁹

ŞİÖ'nün geleneksel üyelik önceliğinin "gözlemci üyeler" statüsündeki devletler üzerinden ilerlediği düşünüldüğünde Afganistan-Belarus-İran ve Moğolistan'ın öncelikli konumda bulunduğunu vurgulamak gereklidir. ŞİÖ-Afganistan Kontak grubunun Afganistan barışını korumak için çaba sarf etmesi söz konusu devletin belli bir rejim tarafından yönetilmesi halinde üyeliğe yakın konumda olduğu söylenmesi muhtemeldir. Aynı zamanda Arap toplumlarının yani Ortadoğu devletlerinin dış müdahaleler olmaksızın kendi kaderlerini kendileri belirlemesi görüşünde¹⁸⁰ olan ŞİÖ devletlerinin ulusal çıkarları ve bölge üzerindeki varlıkları göz önüne alındığında söz konusu devletlerin gelecekte gözlemci veya diyalog ortağı olarak görülme ihtimali kuvvetlidir. Nitekim Türkiye'nin arabulucu rolüyle Suriye krizi çözümünde düzenlenen 2017 Astana Zirvesinde üye devletlerin bölge üzere istekliliğini görmekteyiz.

Çin'in inşa etmeye çalıştığı ticaret hattı Güney Asyalı toplumlar olan Bangladeş-Myanmar gibi ülkelerden geçmektedir. Ekonomik sebepler dolayısıyla kurulması planlanan demir yolu koridorunun güzergâh devletleri Çin için geleceğin ŞİÖ üyeleri olarak nitelendirilebilir. Ancak söz konusu milletlerin Hindistan'da yaşanan duruma paralel olarak ABD ile olan yakın bağları ŞİÖ'nün kısıtlayıcıları olarak karşımıza

¹⁷⁹ Jagannath P. Panda, Beijing's Perspective on Expansion of the Shanghai Cooperation Organization: India, South Asia, and the Spectrum of Opportunities in China's Open Approach, **Asian Perspective** Cilt.36, Sayı.3, 2012, 499

¹⁸⁰ Söz konusu görüş ŞİÖ bünyesinde düzenlenen birçok devlet başkanları zirvesinde yinelenerek vurgulanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: <http://eng.sectesco.org/documents/> (2 Ağustos 2021)

çıkılmaktadır. Bu bağlamda bilimsel çevrelerce ABD'nin NATO aracılığıyla Rusya ve Çin çevresini kontrol altında tutmak adına geliştirdiği çevreleme politikaları göz önüne alındığında mevcut kısıtlayıcıların köklü kaynağı anlaşılmaktadır.

Halen kurumsal bir çerçevede üyelik prosedürleri tam olarak belirlenmiş ŞİÖ'nün üye kabul edimine karar vericiler olarak Çin ve Rusya'nın etkinliğini görmekteyiz. Bu anlamda Çin ve Rusya, Afganistan ve İran'ın tam üyeliği konusunda hem fikir görülürken aynı uyum Moğolistan ve Türkiye konusunda da görülmektedir.

Türkiye 2012 yılında diyalog ortağı olarak katıldığı ŞİÖ'ünde NATO üyesi olan ilk devlet olma özelliği taşımaktadır. Rusya'nın sıklıkla dile getirdiği ŞİÖ içerisinde Türkiye'nin olma gerekliliği vurgusu diğer üyeler ve hatta Çin tarafından da sıcakkanlılıkla karşılanmaktadır. Bölge etrafında güvenlik çemberi oluşturmayı hedefleyen ŞİÖ-Türkiye ortaklığının bölgesel ve küresel anlamda etkileri yankılı olacaktır. Bu anlamda Rusya'nın örgüt genişlemesi üzerinde rol oynayan güvenlik ve siyasi temelli endişelerinin yanı sıra Çin'in örgüt genişlemesi üzerinde sürdürdüğü ticari eksenli bakış açısı Türkiye'nin tam üyeliğinin bu kaygılara cevap verebilirliği noktasında buluşmalıdır.

8.1. Türkiye'nin Büyük Güçlerle İlişkilerine Etkisi

Olası bir ŞİÖ tam üyeliğinin Türkiye için küresel büyük güçler ile arasında gelişecek ilişkilere etkisi incelenmeye değer bir konudur. Çünkü Türkiye yalnızca Avrupalı, Asyalı veya Ortadoğulu kimliği ile var olmamaktadır. Sahip olduğu bu çok taraflı kimliği dolayısıyla AB üyeliği askıda kalmış bu açıdan belli taraflarca dışlanma davranışına maruz kalmıştır.¹⁸¹ Tüm bunlara ek olarak Türkiye, Atlantikçi blok NATO'nun güçlü üyeleri arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği AB, ABD taraflarınca eksen kayması olarak değerlendirilme riski taşımaktadır. Diğer taraftan Rusya ve Çin için aynı değerlendirme yapılacak olup söz konusu taraflarca olumlu bir etki yaratacaktır. Ancak Türkiye'nin günümüz dünya siyasetinde

¹⁸¹ AB tarafından defalarca kez aynı eleştirilere maruz kalan Türkiye, 2007 yılı cumhurbaşkanı Nikolas Sarkozy tarafından üyeliği ısrarla reddilerken "Türkiye Avrupalı değildir ve birliğe ait olamaz" açıklamalarında bulunmuştur. <https://www.dw.com/en/turkey-not-fit-for-eu-accession-sarkozy/a-14875593> (3 Ağustos 2021)

birbirinin en önemli stratejik rakibi olarak görülen bu iki örgütle(NATO-ŞİÖ) ilişki kurabilme kabiliyetine sahip olması çok önemlidir.¹⁸²

Doğunun batısında, batının da doğusunda yer alan Türkiye her alanda tam bir köprü vazifesi üstlenmektedir.¹⁸³ Zaten dünyada hem NATO üyesi olup hem de ŞİÖ üyesi olabilecek tek stratejik güç Türkiye'dir. Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği AB ve NATO'ya alternatif olarak görülmezse yani hem AB ve NATO hem de ŞİÖ üyeliğini beraberinde düşünülürse bu Türkiye'ye tarihinin en önemli stratejik ve jeopolitik gücünü kazandıracaktır.¹⁸⁴

Türkiye'nin Asya bloğu ile yakınlaşması ve muhtemel ŞİÖ üyeliği AB ve ABD devlet yönetimleri tarafından hoş karşılanmamaktadır. Ancak Türkiye'nin son yıllarda geliştirdiği çok boyutlu dış politika böyle bir "zıt taraflı müttefikliğe" izin vermektedir. Zira batılı yazarlar tarafından Türkiye'nin muhtemel ŞİÖ üyeliği, Ankara'yı hem ŞİÖ'nün hem de NATO'nun tek üyesi yapacağını ve jeopolitik bir köprü rolünü yeniden teyit edeceğini ayrıca örgütün Amerikan karşıtı bir bloğa veya düşmanca anti-demokratik devletlerin bir konseyine dönüşmesini önlemeye de yardımcı olabileceği vurgulanmaktadır.¹⁸⁵ Bu doğrultuda NATO'nun eski Genel Sekreteri Rasmussen'de Türkiye'nin ŞİÖ ile ilişkilerini geliştirmesinin, Türkiye'nin NATO üyeliği açısından sorun doğurmayacağını belirterek, bir bakıma Türkiye'nin NATO ve ŞİÖ arasındaki muhtemel sorunlarda oynayabileceği köprü rolünü vurgulamıştır.¹⁸⁶ Ancak örgüte İran gibi ABD karşıtı devletlerin kabul edilirken, kendilerinin reddedilmesi ayrıca tek kutupluluğa savaş açmış bir örgüt olması söz konusu cepheyi kızdırmaktadır. Bu bağlamda ABD ve Avrupa Ülkeleri, Şanghay İşbirliği Örgütü'nü, üye devletler

¹⁸² Emrah Yıldırımçakar, The New Challenges Of The Sco And Turkey-Sco Relations, **Journal Of Political Administrative And Local Studies**, Cilt.2, Sayı.2, 2019, 102

¹⁸³ Mehmet Marangoz; Güldeşen Denizci. Şangay İş Birliği Örgütü Üyesi Ülkeler İle Türkiye'nin Küresel Rekabet Düzeyleri Açısından Karşılaştırılması, **Journal of Entrepreneurship & Development/Girisimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt.12, Sayı.2, 2017, 86

¹⁸⁴ Eren Erdem. Şangay İşbirliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi, **Strategic Public Management Journal**, Cilt.3, Sayı.5, 2017, 87

¹⁸⁵ Richard Weitz, Towards a New Turkey-NATO Partnership in Central Asia, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt.5, Sayı.2, 2006

¹⁸⁶ Emre Erşen. Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü, **Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz**, Cilt.5, Sayı.52, 2013, 20

tarafından muhalif bir politik araç olarak görerek örgütü “Yeni Diktatörler Kulübü” olarak sınıflandırmaktadır.¹⁸⁷

Batı cephesinde Türkiye’nin ŞİÖ üyeliği konusunda ortak bir görüş olmaksızın fikir ayrılıkları göze çarpmaktadır. Ancak Türkiye tarafından geliştirilen çok boyutlu dış politika, Batı’ya ya da AB’ye rağmen değil, Batı ya da AB içinde gücünü etkinliği artırmak ve Batı ya da AB için vazgeçilmez olmak için olarak değerlendirilmelidir.¹⁸⁸

Büyük güçler arasında Rusya ve Çin taraflarınca ele alınan ŞİÖ üyeliği isteklilikle karşılanmaktadır. Rusya ile sınır komşuluğu, enerji ticareti müttefikliği ve Suriye çözümü adına iki devletin de kaygı gütmesi stratejik müttefiklik kurulmasında etkili olmuştur. Bu açıdan Türkiye’nin ŞİÖ içerisinde ki varlığının önemini her fırsatta dile getiren Putin muhtemel bir üyelik durumunda Türkiye’nin örgüt içerisinde kazanımlara vesile olacağını savunmaktadır. Çin açısından muhtemel üyeliğini başlarda isteksizlikle karşılamış olsa da sonrasında “Kuşak Yol” projesinin en önemli ayağı olan Türkiye’yi ticari potansiyel anlamında hoşgörülle karşılama yönelimi göstermiştir. Bu anlamda Türkiye’nin, ilk defa üyeler dışında bir ülke olarak Örgütün Enerji Kulübü’nün 2017 dönem başkanlığına seçilmesi, Türkiye’ye ŞİÖ içerisinde enerji yönetimi noktasında rol önem atfedildiğine dair bir ipucu olmuştur.¹⁸⁹ Ancak Çin ve Rusya’nın Türkiye’nin ŞİÖ üyeliğine dair tereddütleri de bulunmaktadır. ŞİÖ üyeliği aracılığıyla Orta Asya cumhuriyetleri ile kurulacak olan daha yakın bağlar, Suriye krizinde desteklenen farklı taraflar, Çin’de yaşanan Uygur-özerk bölgesi baskıcı politikaları ve Türkiye’nin bugüne dek sürdürdüğü Batı yanlısı görünümü söz konusu devletlerin çekincelerini oluşturmaktadır.

Türkiye’nin ŞİÖ üyeliği, Rusya, Çin ve Hindistan özelinde ekonomik ve siyasi çıkarları barındırırken, Orta Asya ve Pakistan özelinde derin, tarihi ve dinsel bağların

¹⁸⁷ Mahmut Yardımcıoğlu; Hüseyin Koçarlan. Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.2, Sayı.2, 2012, 172

¹⁸⁸ Ersan Öz; İrem Erasa, Avrupa Birliği’ne Alternatif Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye İlişkisi, **Gümrük ve Ticaret Dergisi**, Sayı.1, 47

¹⁸⁹ Erdem, 92

varlığı unutulmamalıdır. ABD ve AB ile de derin siyasi ve ticari ortaklık ilişkileri görülmektedir.

Çin başkanı Xi Jinping 2014 Mayıs'ında "Asya için Asya" sloganı kullandı.¹⁹⁰ Bu açıklamadan yola çıkarak Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği Çin için Asyalı olma kimliğini ön plana çıkartılması anlamına gelmektedir. Fakat böyle bir durumda Türkiye'nin Avrupalı kimliğini geri plana atması gerekmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin ŞİÖ üyesi olması durumunda Asyalı ve Avrupalı dostlarını incitmekten son derece sakınarak, iki taraf arasındaki dengeyi ustalıkla koruması gerekmektedir.

8.2. Türkiye'nin Uzak Aktörlerle İlişkilerine Etkisi

Türkiye'nin muhtemel ŞİÖ üyeliğine dair uzak aktörler coğrafi konumları ve kısmen daha resmi siyasi ilişkiler vasıtasıyla Hindistan ve Pakistan olarak belirlenmiştir. Hindistan ile durağan bir seyirde ilerleyen siyasi ilişkiler Pakistan ile din kardeşliği kapsamında ilerlemektedir.

Hindistan-Türkiye ilişkileri durağan seyri 2017 sonrası gelişme gösterse de rakip devlet Pakistan ile Türkiye arasındaki yakınlık dolayısıyla istenilen seviyelere ulaşamamaktadır. Ancak Hindistan'ın sahip olduğu coğrafi konum dolayısıyla ticari yollar ve coğrafi yakınlıkları, gelişen sanayisi ve insan gücü dolayısıyla Türkiye için önemsenmesi gerekli bir bölgedir. Dış ticarete Hindistan'ın artan payı 2019 senesi için 7 milyar dolar ithalat, 1,2 milyar dolar ihracat hacmine sahip olduğu görülmektedir.¹⁹¹ Ancak Türkiye'nin ŞİÖ üyeliğine belki de en uzak noktadan bakan ülke Hindistan'dır. Çünkü Türkiye'nin Keşmir sorunu konusunda Pakistan'ı destekleyen diplomasi yürütmesi Hindistan'a Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği konusunda soğuk bakma hakkı doğurmaktadır. Aynı ölçüde Hindistan'ın Kıbrıs konusunda Batı taraflı tutumu karşılıklı ivme hareketi olarak yorumlanabilir.

¹⁹⁰ Is 'Asia for Asians' Just A Slogan?, [https://www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2014/12/06/2003606061\(5](https://www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2014/12/06/2003606061(5) Ağustos 2021)

¹⁹¹ Türkiye ve Hindistan Arasındaki Ticarete İstikrarlı Büyüme Sürüyor, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-ve-hindistan-arasindaki-ticarete-istikrarli-buyume-suruyor-41542978> (11 Ağustos 2021)

Güney Asya'nın diğer yüzü Pakistan ile Türkiye ilişkileri güven ve dostluğa dayanmaktadır. Her fırsatta kardeşlik vurgusu öne çıkan bu iki ülke ilişkileri daha çok siyasal anlamda ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin olası ŞİÖ üyeliği örgüt içerisinde belki de en çok Pakistan tarafından samimiyetle desteklenecektir.

Türkiye'nin eski Hindistan büyükelçisi Mahmut Dikerdem Pakistan'la dost olmanın Hindistan'a düşman olmak anlamına gelmediğini belirtmiştir.¹⁹² Bu sözler Türkiye'nin ŞİÖ üyesi olası durumunda sergilemesi gereken tavrı özetlemektedir. Hindistan'ın olası kaygılarını taraf tutarak doğrulamaktan kaçınarak Türkiye rasyonel bir tavır geliştirmeli ve üye olduğu örgütün tarafsızlık politikasına layık şekilde hareket etmelidir. Aksi halde örgüt içerisinde geliştirilmiş dengenin alt üst olacağı bir etki yaratacaktır.

8.3. Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle İlişkilerine Etkisi

Türkiye'nin ŞİÖ içerisinde olası üyeliği Orta Asya cumhuriyetleri açısından olumlu şekilde karşılanmaktadır. Hali hazırda süregelen tarihsel, kültürel ve ırksal bağlar Türkiye'nin hoş karşılanmasına vesile olmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'nin Asya'nın batıya bakan yüzü olması, AB ülkeleri ile olan ticari ve siyasi yakınlıkları bölge ülkelere örnek teşkil etmektedir. Türkiye'nin NATO bağları, demokratik rejimi, ılımlı Müslüman nüfusu ve bölgesel hegemonya hırsını yumuşatan sınırlı mali ve diğer kaynakları, Orta Asya'daki etkisini daha da artırıyor.¹⁹³

Aynı ölçüde Türkiye'nin Orta Asya devletleriyle kuracağı herhangi bir yakınlık Batılı çevrelerce desteklenmektedir. Çünkü söz konusu çevreler Orta Asya üzerinde Çin veya Rusya'nın etkinliğinden ziyade Türkiye'nin etkinliğini tercih edeceklerdir. Türkiye'nin Asya kıtasında Batılı kültürü sergileyebilecek ve özendirebilecek potansiyelde olması AB ve ABD için kaçırılmaması gerekli bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Çünkü laik, nispeten demokratik, Batı yanlısı, Müslüman

¹⁹² Eminaalp Malkoç. 20. Yüzyilin İkinci Yarısında Türkiye ile Hindistan'ın Siyasi İlişkileri, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt.5, Sayı.1, 2016, 125

¹⁹³ Weitz,

çoğunluklu bir ülke olarak Türkiye, bu yeni jeopolitik alan ile Batı arasında olumlu bir köprü görevi görebilir.¹⁹⁴

Ancak aynı fikir Orta Asya'nın etkin güçleri olan Çin ve Rusya tarafından paylaşılmamaktadır. Çünkü Çin için kan kardeşliğinden ileri gelen Türkiye hegemonyasının toprakları içerisinde barınan Uygur Türklerini cesaretlendireceği şüphesi taşırken, Rusya açısından Kafkaslardan Orta Asya'ya dek süre gelen Türk varlığının Türkiye'nin bölge üzerindeki etkinliğiyle Büyük Turan fikrine kapı açacağı kaygısına dayanmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin Orta Asya üzerindeki etkinliği Batılı milletlerin işine yararken Asyalı milletler şüpheyile yaklaşmaktadırlar. Orta Asya üzerindeki ittifaklar öncelikle Türk-Amerikan, Rus-İran ve Çin-Pakistan ilişkileri¹⁹⁵ şeklinde özetlenebilir. İttifakların bu şekilde özetlenmesi bölge üzerinde Türkiye varlığının kimlerle çıkar çatışmalarına sebep olacağını göstermektedir.

Orta Asya devletleri ve Türkiye arasında 1992 yılıyla devlet başkanları zirvesi olarak başlayan, 2009 yılı Nahcivan Anlaşması¹⁹⁶ ile kurumsal bir kimliğe bürünen "Türk Keneşi (Türk Dili Konuşan Devletler)" entegrasyon çalışmaları bulunmaktadır. Türkiye'nin öncülük ettiği bu yapılanma üye devletler arasında kapsamlı işbirliğinin geliştirilmesi yönünde atılan ilk kurumsal adımdır. Mevcut ŞİÖ'lü Orta Asya devletlerinin üyeliklerinin bulunduğu bu kuruluş Türkiye'nin bölge devletleri ile ilişkilerine etkisini göstermektedir. Özetle, hali hazırda Orta Asya devletleri ile işbirliği çalışmaları bulunan Türkiye'nin olası ŞİÖ üyeliği bölge devletleri adına olumlu etkiler oluşturacak ve sosyoekonomik açıdan planlanan ve uygulanan proje sayısı artacaktır.

Türkiye'nin, 2019 yılında bölge ülkeleriyle ticaret hacmi 8,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiş olup, bölgede 4 binin üzerinde Türk firması faaliyet

¹⁹⁴ Bayram Balcı; Thomas Liles. Turkey's Comeback to Central Asia, **Insight Turkey**, Cilt.20, Sayı.4, 2018, 12

¹⁹⁵ Svante E Cornell. Regional politics in Central Asia: the changing roles of Iran, Turkey, Pakistan and China, **India and Central Asia: Building Linkages in an Age of Turbulence**, 2003, 16

¹⁹⁶Türk Keneşi Resmi Sitesi :

https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (10 Ağustos 2021)

göstermektedir.¹⁹⁷ Türkiye'nin ekonomik anlamda Orta Asya üzerinde ve Hazar bölgesinde bulunan enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınması açısından önemi büyüktür. Bu anlamda Türkiye için önemi enerji boru hatları ve tedarik merkezleri önceliğini taşımaktadır. Rusya'nın kontrolünde bulunan enerji boru hatlarının vermiş olduğu endişe ve kaygılara alternatif yeni enerji güzergâhlarının gündeme getirilmesi Türkiye ve Orta Asya cumhuriyetleri için değerlendirilmesi gereken bir politika avantajı olabilir.¹⁹⁸ Aynı zamanda Türk kültür ve sanatının, dilinin, tarihî mirasının korunması, bu değerlerin dünyaya tanıtılması ve genç kuşaklara aktarılması amacı doğrultusunda 1993 yılında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) kurulmuştur.¹⁹⁹ Ayrıca Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan ile ilişkilerimiz stratejik ortaklık düzeyinde olup, ilişkilerimiz her üç ülkeyle de Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizması çerçevesinde bulunurken, Tacikistan'la ülkemiz arasında ise İşbirliği Konseyi bulunmaktadır.²⁰⁰

Türkiye Orta Asya cumhuriyetleri için örnek alınan bir coğrafyadır.²⁰¹ Hem Ortadoğu'nun hem Asya'nın Batıya dönük yüzü olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği Orta Asya devletleri için olumlu bir hava estirmektedir. Bağımsızlıklarından bu yana Türkiye ile geliştirilen yeni sayılabilecek ilişkiler muhtemel ŞİÖ üyeliği ile pekişecek gibi görülmektedir.

8.4.Bölgesel Örgütlere Etkisi

Türkiye'nin açık coğrafi konumu dolayısıyla üye olduğu birçok bölgesel örgüt bulunmaktadır. Bu bölgesel örgütler çoğu zaman ekonomik ve siyasi kaygılar üzerine oluşturulmuş olsa da bazen dini bütünleşmelerin rol oynadığı görülmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin çok taraflı coğrafyası sonucu; Karadeniz Ekonomik İşbirliği

¹⁹⁷ TC. Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa> (10 Ağustos 2021)

¹⁹⁸ Celaleddin Serinkan; Fuat Güney. Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri ile İlgili Bazı Stratejik Değerlendirmeler, **Yeni Fikir Dergisi**, Cilt.11, Sayı.23, 2019, 21

¹⁹⁹ TC. Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa> (10 Ağustos 2021)

²⁰⁰ TC. Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa> (10 Ağustos 2021)

²⁰¹ Deveci ve Güllü, 14

Örgütü (KEİ), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi ya da kısa adıyla Türk Keneşi, Afrika Birliği (AfB), Arap Devletleri Ligi (AL), Akdeniz için Birlik (AiB) gibi birçok bölgesel örgüte üye bulunmaktadır.

Kurulması yönünde 1992 yılında Türkiye'nin öncülük ettiği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü sahip olduğu 12 üyesi dâhilinde ŞİÖ bünyesinde bulunan Azerbaycan, Rusya ve Türkiye bulunmaktadır. KEİ²⁰² üye devletlerin coğrafi yakınlıkları göz önünde bulundurularak ekonomik anlamda birbirini tamamlayıcı potansiyele vurgu yapmak, Karadeniz havzasında barış ve istikrarın hüküm sürmesi adına geliştirilmiş ekonomik işbirliği örgütüdür. Kuruluşundan bu yana üye devletler ve hatta üye olmayan devletler ile geliştirilen yararlı ilişkiler bölgede siyasi yumuşamayı beraberinde getirmiştir. ŞİÖ içerisinde farklı tarzda üyelikleri bulunan Azerbaycan, Rusya ve Türkiye arasında karşılıklı ihtiyaç duyulan ürünlerin ticareti kolaylaşmış enerji transferi noktasında bölge adına geliştirici adımlar atılmıştır. Karadeniz Havzası'nın yeraltı kaynakları bakımından zenginliği, KEİ'nin konumu itibarıyla geçiş rotalarında sahip olduğu jeostratejik önemini artırarak çok daha değerli bir noktaya ulaştırmaktadır.²⁰³

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) İslam ülkelerinin aynı çatı altında toplandığı Türkiye'nin 1969 tarihli kuruluşundan bu yana üye olduğu teşkilattır. 57 üyesi bulunan topluluk, üye devletlerin dayanışmasını ve işbirliğini güçlendirmeyi hedeflerken, İslam dünyasının hak ve çıkarlarını koruyucu rol üstlenmiştir. Türkiye bu portalde sosyal işbirliğini öne çıkararak İslami kimliğini vurgulamıştır. Aynı zamanda bu kanaldan din kardeşliği vurgusu yaparak özellikle Ortadoğu'nun koruyucusu kılıfına bürünmüştür. ŞİÖ bünyesinde Orta Asya devletleri, Pakistan, İran, Azerbaycan ve Türkiye'nin üye olduğu topluluk ŞİÖ içerisinde sosyal ve dinsel kanallara vurgu yapabilecek potansiyel taşımaktadır.

²⁰² TC. Dışişleri Bakanlığı: [https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei .tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa) (11 ağustos 2021)

²⁰³ Selahaddin Bakan; Mehmet Emin Güven. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Örneğinde Bölgesel İşbirliği Örgütlerinin Etkileri ve Akdeniz Üzerine Değerlendirme, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.18, Sayı.1, 543

Türk Keneşi, Türkiye'nin 1991'de bağımsızlığına kavuşan kardeş ülkeleri bir araya toplamak adına başlattığı devlet zirveleri sonucu 2009 yılı Nahcivan Anlaşması ile kurulan topluluktur. Türk dili konuşan ülkeler arasındaki tarihi bağlar, ortak dil, kültür ve gelenekleri temel alarak kapsamlı işbirliğinin genişletilmesi hedeflenmiştir. Örgüt Orta Asya cumhuriyetleri(Türkmenistan hariç), Türkiye ve Macaristan(gözlemci üye) üyelikleri bulunmaktadır. Görülen çerçevede ŞİÖ bünyesindeki üyelerin çoğunluğu Türk keneşi dahilinde de bulunmaktadır. Afrika Birliği'nde stratejik ortak olarak bulunan Türkiye aynı zamanda Arap Devletleri Ligi'nde gözlemci üye olarak bulunurken çok taraflılığı yeni bir vurgu yapmaktadır.

Akdeniz için Birlik (AiB) 1995 yılında Barselona süreci²⁰⁴ ile başlayan birliğin kuruluşu 2008 yılında tamamlanmıştır. Akdeniz havzasını ve Avrupa milletlerini içine alan kuruluşu itibarıyla 43 üye ülkeyi içine alarak oldukça geniş bir coğrafyayı temsil etmektedir. AiB'in kurucu bildirgesindeki üye devletlerce öncelikli faaliyet alanları ulaştırma ve kentsel kalkınma, enerji, çevre ve su, sosyal konular ve sivil toplum, yükseköğrenim ve araştırma, iş geliştirme olarak belirlenmiştir.²⁰⁵

Türkiye yukarıda örnek olarak gösterilen birkaç bölgesel örgüt ve örnek verilmeyen birçok bölgesel ve küresel örgüt içerisindeki faaliyetleriyle ne denli büyük bir coğrafyaya hitap ettiğini açıkça kanıtlamaktadır. Böylece olası ŞİÖ üyeliği zaten sahip olduğu bölgesel örgütler üye devletleri ile bulunduğu ortak bir kümenin varlığını sergilemektedir. Bu anlamda Orta Asya devletleri ve Azerbaycan ile Türk kimliği altında ortak nokta bulurken, Pakistan- İran ve Azerbaycan ile İslam kimliği altında buluşmaktadır. Bunun yanında Rusya ile ekonomik ortaklıklar ve komşuluk bağlamında yakın bir çerçeve içerisinde bulunmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'nin ŞİÖ üyeliğinin bölgesel örgütler bağlamında etkisi olumlu bir hava estirerek diyalog içerisinde bulunduğu devletlere daha katılımcı bir politika izlemeleri yönünde cesaretlendirici bir kapı aralayacaktır.

²⁰⁴TC. Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/barselona-sozlesmesi.tr.mfa> (11 Ağustos 2021)

²⁰⁵ TC. Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/akdeniz-icin-birlik.tr.mfa> (11 Ağustos 2021)

SONUÇ

Sovyet sonrası Orta Asya üzerinde bölgeselleşme hareketleri küresel düzenin oluşturduğu ortamda ayakta kalabilmek adına bölge ihtiyaçlarına cevap verebilirlik sonucunda geliştiği anlaşılmaktadır. Bu uğurda Avrasya Ekonomi Topluluğu bölgenin ekonomik ihtiyaçlarına, Bağımsız Devletler Topluluğu siyasi birliktelik ihtiyacına ve Şanghay İşbirliği Örgütü bölgenin güvenlik ihtiyacına cevap vermeyi amaçlarken kısmi çoğunlukla başarılı olmuştur.

Şanghay İşbirliği Örgütü düşüncesi bölgenin en temel ihtiyacı olan güvenlik noktasında başlayıp ekonomik ve siyasi ekseninde yol aldığı anlaşılmıştır. Örgüt içerisindeki Çin faktörünün ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır.

Günümüz dünya düzeninde oluşan yeni jeopolitikte küresel, bölgesel ve diğer aktörler bağlamında statüko biçimleri görülmüştür. Bu anlamda Orta Asya üzerinde çıkarları olan bölgesel güçlerin yanı sıra küresel güçleri oluşturan ABD ve AB ile olan bağların derinliği görülmüştür.

Çin'in bölgesel ve küresel politikaları iç içe geçmiş durumdadır. Çünkü Asya bölgesi dünyanın mihveri olarak değerlendirilmekte ise oradaki politika kurucuların eylemlerinin bölgesel olarak kalması imkânsızlık taşımaktadır. Zira bu durum bir devletin başkentinde(mihveri) meydana gelen politik değişimlerin ülkenin diğer şehirlerinin etkilememesini beklemek kadar mantıksız olacaktır. Çin Asya kıtasının bölgesel gücü değil süper gücüdür, peşini takip eden diğer güçler ise Rusya ve Hindistan'dır. Çin 20.yy'ı bölgesel bir güç olmasının gerisinde içe kapanık ve kendi iç sorunlarıyla baş eden bunun yanında ekonomik gelişimini tamamlamaya çalışan bir devlet olarak görmekteyiz. Fakat bu karakter 21.yy'a gelindiğinde Çin bünyesinde tamamen tersine evrilmiş olup bölgesel bir güç olmanın ötesinde küresel bir güce dönüşmüştür. Yaşanılan yüzyılda Çin ekonomik alanda tarihte daha önce şahit olunmamış ekonomik atlımlar gerçekleştirerek kendisi haricinde bölge devletlerini de (Hindistan-Kore) etkileyerek aynı ekonomik atakların gerçekleşmesinde yardımcı olmuştur. Böylece Asya kıtasının gelişiminde öncü bir rol oynamayı başarmıştır. Çin sahip olduğu diplomatik algısını tamamen tersine çevirmiş ve barış-gelişim diplomasisi geliştirerek bölge ve küre devletlerini ürkütmeksizin ilerleme kaydetmiştir. Son yıllarda askeri anlamda teknolojik gelişimleri artırarak dünya

üzerindeki askeri varlığını etkinleştirmeyi hedeflemektedir. Küresel gücünü siyasi, ekonomik ve askeri ayaklara oturtmayı hedefleyen Çin amaçlarının çoğunu gerçekleştirmiştir. Bu ayakların oluşturduğu sahip olduğu sert güç etkinliğinin yanı sıra dünyada yalnızca güçlü devletlerin uygulayabileceği yumuşak güç politikalarıyla ustaca nüfuzunu genişletmektedir. Gelecek yıllarda savaş açtığı tek kutuplu dünya düzenini attığı planlı ve kurumsal adımları sayesinde yıkmayı başaracak gibi görünmektedir. Fakat küresel gücün belirli bir limitine ulaştıktan sonra, iyimser politikalarıyla yıktığı tek kutuplu dünya düzenini kendisi kutup ülke olmayı istemeksizin aynı iyi niyetli küresel diplomasiyi sürdürüp sürdürmeyeceği merak konusudur.

Rusya ise yakın ve uzak tarihi incelendiğinde neredeyse hiçbir zaman içe kapanık ve dünya siyasetinden uzak bir devlet görüntüsü sergilemediği görülmektedir. Kürenin belirli çevrelerine karşı her zaman diğer taraf olmayı becermiş bir siyasi otoritedir. Tutunduğu dış politika tavırları incelendiğinde 20.yy'ın sonlarına dek agresif ve Atlantikçi karşıtı bir davranış modeli benimserken, işgalci ve askeri gücünü vurgulayan bir karakter çizmiştir. Bu durum 1991'de parçalanmasının ardından soğuk savaşın bitimiyle tamamen zıt eksene kaymıştır.

Sonuç olarak Rusya ve Çin'in küresel boyutlardaki güçleri siyasi-ekonomik-askeri anlamda gözler önüne serilmiştir. 20.yy'ın sonunda dünya kamuoyu tarafından ABD'nin süper güç olarak kabul edilmesindeki tek etkenin söz konusu devletin yalnızca sahip olduğu maddi varlığı olarak düşünülmemelidir. ABD aynı zamanda dünyanın güvenliğini düşünen beraberlik ve işbirliğini destekleyen, ilerleyici ve iyileştirici bir samimiyeti sunmasından dolayı süper güç olarak kabul edilmekteydi(manevi boyut) fakat 21.yy'da sürdürdüğü işgalci ve şiddet yanlısı tavırları dolayısıyla dünya çevrelerince kazandığı güveni kaybederek süper güç olmanın manevi ayağını yitirerek sarsılmıştır. Bu anlamda dur durak bilmeyen küreselleşme rüzgarı yayılarak uluslararası arenada yeni aktörler belirmesine ortam hazırlamıştır.

Güçlü devlet olma iddiası hiç solmayan Rusya ve yeni yüzyılın ekonomi devi Çin sarsıntıya uğrayan süper güç karşısında birleşerek çoğulcu bir dünya gücü yaratmaya çalışmışlardır. Şimdilerde ekonomik-askeri ve siyasi anlamda birbirini tamamlayıcı nitelikte bulunan Rusya ve Çin ittifakı zamanında ABD'nin dünya kamuoyunda kabul

gördüğü iyileştirici iksir politikaları rüzgârıyla sürdürmektedir. Söz konusu iki devlet (Rusya'ya nazaran Çin daha çok) küresel ve bölgesel çevrelerce çatışmadan azami derecede kaçınarak birliktelik ve iyimserlik ruhunu canlandırmayı başarmışlardır. Tarihin tekerrür ettiği gerçeğine dayanarak süper güç olmanın maddi boyutuna ulaşan Rus-Çin ittifakı kamuoyu tarafından kabul gören iyimserlik tutumları ile birlikte manevi boyutunda tamamlamış görünürken zamanında ABD'nin sahip olduğu süper güç tahtını paylaşıyorlar gibi görünmektedir. Fakat buradaki önemli soru süper güç olmanın ittifak ile sağlanıp sağlanmayacağıdır. Realist nosyonda ittifak sayesinde elde edilen süper güç kimliğin sahteliği tartışılmazken, fundamentalist kürsü belki de bu ittifakın süper gücünü kabul edebilir. Ancak ittifak içerisinde belirebilecek yeniden süper güç olma hırsı çoklu dünya düzeni kurma arzusunun önüne geçebilir. Bu ihtimal dâhilinde ise yeniden süper güç olma konusu ekonomik etkinliğin mi yoksa siyasi ve askeri etkinliğin mi kazanacağı gerçeğini doğurmaktadır. Çin ile Rusya'nın paylaştığı üstünlük oyununda ekonomik-siyasetin mi yoksa askeri-siyasetin mi etkin olduğu ayrıştırılması güç kavramlardır. Kısa vadede sürdürülen siyasi tutumların etkisini sınıflandırmak güç olsa da, uzun vadede kazançlı siyaset ekonomik etkinlik tarafından olacağı ön görülmektedir.

Hindistan doğu ile batıyı birleştirici politikalar yürüttüğünü iddia ederken tehlikeli bir paradigmanın farkındalığında olmalıdır. Zira Asya'nın süper gücü olmak tek kutuplu dünya düzenine açılan savaşa karşı doğuyla bir arada olma alt mesajı taşımaktadır. Fakat Hindistan son yıllarda ABD ve AB ile geliştirdiği siyasi ve ticari ortaklığı sayesinde batı eksenine kaymış bir görüntü çizmektedir. Ayrıca komşuları ile kurmaya çalıştığı yakın ilişkileri dargınlık çizgisine sürekli olarak uğramaktadır. Bu noktada yürüttüğü çok taraflı bağımsız dış politikasının pragmatik boyutu hassas bir terazi üzerinde Batı ayağına ağır basmış iken tartışmalara sebep olmaktadır. Zannımızca Hindistan sahiplendiği pragmatik çerçeveden uzaktır ve Asya'nın süper güç oyununda Batı'nın desteğine ihtiyaç duymaktadır. Aynı zamanda Asya'nın enerji güvenliği için en kritik ülkesi olan, ekonomi alanındaki başarıları takdir edilesi bu ülke askeri alanda da sergilediği yayılcı tutumları ve geliştirdiği askeri teknolojileri ile dışa bağımlılığı azaltmayı hedeflerken sürdürdüğü Asya'nın markası olma iddiasında ısrarcıdır. Hindistan Asya'nın süper gücü değildir fakat bu aşamaya ulaşabilecek belki de en yakın adaydır.

Pakistan sahip olduğu devlet ideolojisi ve baskın askeri karakteri dolayısıyla bölgedeki İslami radikalleşmede istekli olarak rol oynamıştır. Bulunduğu zor coğrafya nedeniyle güvenlik kaygılarının hat safhada olduğu Pakistan dış politikasında sürdürdüğu Batı yanlısı ve komşu düşmanı tavrı nedeniyle bölgede süregelen güvensizlik ortamının genişlemesine öncülük etmektedir. Pakistan Güney Asyalı olduğu kadar İslami kimliği ve müttefiki olduğu devletlerin etkisiyle Ortadoğu olarak da kabul edilebilir. Pakistan öncelikle kendisinden katbekat ileride olan rakip kabul ettiği Hindistan ile düşmanlığını bitirmeli ve bu sayede tek bir bölgesel veya küresel güce bağımlı kalmayı azaltmalıdır.

Türkiye ABD-AB ve Rusya arasında sürdürdüğu dengeleme politikası ve müttefiklik ilişkileri bağlamında Suriye üzerinden doğan fikir ve çıkar çatışmaları sonucunda bazı zaman taraf değişikliği yaparak Ortadoğu'daki rolünü güçlendirmiş ve son yıllarda Asyalı-Avrupalı kimliğini arka ederek "Ortadoğu" coğrafyanın içinde sivirmeyi başarmıştır. Bu noktada Türkiye'nin tamamen ABD'ye ve Rusya'ya yönelmesi pragmatik çizgiden tamamen kaymanın yanı sıra tercih edilen tarafın aksi yönde yaptırım ve diplomatik krizlere kapı açılmış olacaktır. Türkiye Ortadoğu'nun şuan ki lideri sayılabilecek niteliktedir. Ancak Asya'nın yükselen yıldızı olması adına geçmesi gereken engeller ve yarışması gereken rakipler karşısında dezavantaj sahibidir. Son yılların yönetici kitlesi tarafından takınılan popülist liderlik karakterleri sonucu Ortadoğu'nun laik İslam öncüsü rolüyle bölgenin birleştirciliğini sağlamaya çalışan Türkiye cumhuriyeti başlattığı insani yardım diplomasisi ve üstlendiği bölgenin arabulucusu rolü ile bölge devletlerine yaptığı mali ve askeri yardımlar, mültecilere gösterdiği ev sahipliği, İslam coğrafyasının yaşıdığı sıkıntılara karşı çıkan yüksek sesi dolayısıyla artan popülaritesinden söz etmek mümkündür. Türkiye'nin uluslararası arenadaki müttefiklik ilişkileri incelendiğinde kimi zaman Asyalı kimi zaman Avrupalı kimliğini kullanarak müttefiklikler geliştirmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Mackinder'in günümüz tarihinden yaklaşık olarak bir asır önce ifade ettiği şu sözler "saldırgan bir kişiliğin, kendine düşman olanları bir araya getirmesi bakımından önemli bir sosyal işlevi vardır ve Avrupa da dışardan gelenlerin baskısı altında kendi

medeniyetine ulaşmıştır”²⁰⁶ açıkça Avrupalı toplumları birleştirdiği gibi Asyalı milletleri de aynı düzlemde birleştirmeyi başarmıştır. Bu bağlamda Asyalı toplumlar özelde ve genelde devletlerin en temel ihtiyacı güvenlik gereksinimine azami derecede muhtaçtırlar. Bu sebeple bölgenin geniş tabirle terör sorunu ve küresel yarışların oluşturduğu rekabet ortamının vermiş olduğu tedirginlik bahsi geçen ifadede ki barbarlık terimini temsil etmektedir. Sonuç olarak örgütün bölgesel alanı saldırgan tüzel kişilikler tarafında tehdit altındadır ve doğal bir şekilde kendisine düşman olanları bir araya getirmektedir.

Örgütün iki omurga gücü Rusya ve Çin sahip oldukları gücün barışçıl amaçlar için icra edilebilmesi için gereken fazla güce sahip olması gerekliliğini sergilediği tutum ve davranış modelleri ile kanıtlayacaktır. Bu anlamda Mackinder gücü iyi olanı yapabilecek kudrete sahip olmak olarak tanımlamıştır.²⁰⁷ Bu güç tasviri dünya refahını bozan ve savaşlara yol açan süper kutup(ABD) tarafından sahip olunmayan bir kavramdır. Fakat bu süper kutba rakip olmaya and içmiş ŞİÖ devletleri bölge üzerinde iyi koşulları sağlamak istemeleri nedeniyle bu kudrete sahip olmanın gerekliliğini bünyesinde barındırmaktadır. Yani özellikle ŞİÖ'nün iki motor gücü Rusya ve Çin yukarıda tasvir edilen güç kavramına sahip oldukları düşünülmektedir.

Örgüt içi siyasi yakınlıklar incelendiğinde Rusya ve Çin müttefikliği büyük önem taşımaktadır. Zira birbirine potansiyel rakip olan iki omurga gücü arasında çıkacak herhangi bir zıtlaşmanın örgüt içi dengeyi ne derece sarsacağı su götürmez bir gerçektir. Burada çıkarılacak sonuç Rusya ve Çin'in her konuda uzlaşısı içerisinde olduğu değildir, asıl sonuç Rusya ve Çin'in çıkar çatışmaları doğduğu durumlarda birbirleriyle tartışmaktan kaçınarak birbirlerini desteklemekten kaçınmalarıdır.

İki omurga gücün çerçevesinden çıkıldığında üyelikleri ile örgüt içerisine yeni bir dinamizm getiren Pakistan ve Hindistan arasındaki emsalsiz rekabetin topluluk içinde yarattığı kırılganlıktan söz etmek mümkündür. Orta Asya devletleri arasında da bulunan rakiplik algısının dışında bir çizgide bulunan Hindistan-Pakistan rekabeti örgüt içerisinde dengelenmesi güç bir hassasiyeti mecbur kılmaktadır. Örgütün

²⁰⁶Mackinder, 53

²⁰⁷ Mackinder, 151-162

kuruluş sebebi olan sınır anlaşmazlıkları sorunun belli başlı sıcak noktalarda halen çözülemeyişi ve çözülebilecek gibi görünmeyişi uluslararası arenada hoş karşılanmamakta ve örgütün işlevselliğine yönelik eleştiriler yaratmaktadır.

Son olarak Orta Asya devletleri arasında da emsalsiz bir dostluktan söz etmek mümkün değildir. Ancak söz konusu devletler Rusya ve Çin'in varlığını etkili biçimde kullanmayı başarmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, Orta Asya ülkelerince bölgede gündemin tek bir egemen güç tarafından domine edilmeyeceği garantisıyla, ŞİÖ'nün mevcut yapısı içinde kendi çıkarlarını takip etme fırsatı bularak, sadece Rusya ya da sadece Çin'i kapsayan bir çerçeveden daha fazla hareket serbestliğine sahip olabilmektedir.²⁰⁸

Örgütün siyasi anlamda kurumsal bir tavır sergilediği, üye devletleri her anlamda desteklediği ve daha iyi bir yaşam için çaba sarf ettiği görülmektedir. Siyasi anlamda dünya üzerinde söz sahibi devletlerin örgüt içerisindeki varlığı bölgeye bir derece daha önem katarken nispeten daha güçsüz devletlere siyasi manevra alanları yaratarak uluslararası alandaki saygınlıklarını artırma olanağı sunmaktadır. ŞİÖ sahip olduğu günümüz konumu ile dünya üzerinde siyasi yönelimi ve tavrı önem kazanan bir örgüttür.

ŞİÖ içerisinde dinamikleri risklerin oluşturduğu anlaşılacak bölgesel güvenlikte, ekonomide ve siyasette yol kat edildiği görülmektedir. Ancak bu noktada ŞİÖ'yü bekleyen bir sınav vardır. ABD'nin Afganistan'dan çekilerek bölgede sonuca varılmamış terör sorununu başıboş bıraktığı anlamına gelmektedir. Taliban yönetiminin işgalci adımları sonucu olayların Orta Asyalı sınır komşularına dek uzanması ŞİÖ'nün güvenlik alanında yeni bir sınava tabii tutulacağı anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda zaten hali hazırda Orta Asyalı cumhuriyetlerde Rus askeri varlığı bölge jandarmasının yeniden Rusya olacağı izlenimi vermektedir. Bu noktada bölge devletleri adına neticenin olumlu ya da olumsuz belirsizliği ŞİÖ'nün sergileyeceği yekpare tutumdan ve sunduğu güvenlik iddiasının kararlılığı sonucunda görülecektir.

²⁰⁸ Arslan, 311-321

Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği uluslararası çevrelerce yüksek ses getiren bir olay olarak görölmektedir. Türkiye ŞİÖ devletlerinden hiçbirleriyle daimi veya ezeli düşman değildir. Bu durum küresel ve bölgesel boyutta Türkiye'nin işini kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

Telif ve Tetkik Eserler

- Ağır O (2016) Rusya-Ukrayna Krizinin Avrasya Ekonomik Birliği Bağlamında Değerlendirilmesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*:38.
- Akman H(2015), Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri (Russia-China Relations in the Establishment Process of Shanghai Cooperation Organization and Problematical Areas), *The Journal of International Social Research*, 8(37), 314
- Aksoy M(2021). *Dünyanın Enerji Görünümü*. https://insamer.com/tr/dunyanin-enerji-gorunumu_388 (22 Mart 2021)
- Altundağ, Z(2016) Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü. *Avrasya Etüdüleri*, 49(1), 99-124.
- Ambrosio T(2008) Catching the ‘Shanghai spirit’: how the Shanghai Cooperation Organization promotes authoritarian norms in Central Asia, *Europe-Asia Studies*, 60(8): 1321-1344.
- Aslanov H (2009) Bağımsız Devletler Topluluğu Devletlerin Topluluğa Farklı Yaklaşımlarının Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul
- Arı T (2008) *Orta Asya ve Kafkasya Rekabette İşbirliğine* (MKM Yayıncılık, Bursa)
- Arslan İ(2019) Şanghay İş Birliği Örgütü: Çıkarlar/Öncelikler ve Bölgesel İş Birliği Arasında Bir Denge Arayışı, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15(30):300-315.
- Bakan S, Güven ME(2021) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Örneğinde Bölgesel İşbirliği Örgütlerinin Etkileri ve Akdeniz Üzerine Değerlendirme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1):543.
- Balcı B, Liles T(2018) Turkey’s Comeback to Central Asia, *Insight Turkey*, 20(4):12.

- Berber S(2013) İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri, *Bilge Strateji*, 5(9):79.
- Bhutto ZA(1946) Bilateralism: new directions, *Pakistan Horizon*, 29(4):3-59.
- Birdiqli F(2017) Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30):130.
- Bozkurt S (2006) Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1(1):118-138
- Brunner N(1969) Çin Ekonomisi, Çev. Ahmet Y. Gökdere, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(3): 303-304.
- Brzezinski Z (1998) *Büyük satranç tahtası: Amerika'nın önceliği ve bunun jeostratejik gerekleri* (Sabah Kitapları, İstanbul)
- Brzezinski Z(2012), From Hope to Audacity: Appraising Obama's Foreign Policy, *Foreign Affairs*, 89(1):16–30.
- Cagnat R, Michel J(1992) *İmparatorluklar beşiği: SSCB, Çin ve İslam'ın arasında Orta Asya'nın yazgısı*, Erden Akbulut,T.Ahmet Şensılay (Çev.)(Alan Yayıncılık, İstanbul)
- Cankara P, Özden Y(2007) Vladimir Putin döneminde Rus dış politikasında yapılan değişiklikler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15):198.
- Cornell SE(2003) Regional politics in Central Asia: the changing roles of Iran, Turkey, Pakistan and China, *India and Central Asia: Building Linkages in an Age of Turbulence*: 16.
- Cornell SE(2004), The United States and Central Asia: in the steppes to stay? *Cambridge Review of International Affairs*, 17(2):246.
- Çolakoğlu S(2004), Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin. *Uluslararası İlişkiler/International Relations*,175.
- Çolakoğlu S(2006) 11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*,(2):45-50.

- Dadabaev T(2014) Shanghai Cooperation Organization (SCO) regional identity formation from the perspective of the Central Asia States, *Journal of Contemporary China*, 23(85): 102-118.
- Dağı Z(2002) *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika; Rusya'nın Dönüşümü* (Boyut yayınları, İstanbul)
- Davutoğlu A(2001) *Stratejik derinlik* (Küre Yayınları, İstanbul)
- Demırtepe, MT, Özertem HS(2013) Yükselen Tehdit Algısı Karsısında Çin'in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları, *Bilig Dergisi*, 65(95):95-118.
- Deveci Ş, Güllü İ(2021) Türkiye'nin Yeniden Asya Açılımının Türk Dış Ticaretine Yönelik Fırsatlar ve Riskler Bağlamında Değerlendirilmesi, *Erciyes Akademi Özel Sayı- Prof. Dr. Harun Güngör Anısına: 769-793*.
- Doğan Z(2019) Türkiye-ABD İlişkilerinin Temel Dinamikleri Ve Stratejik İttifak Boyutu, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2):134.
- Dolatabadi AB, The future of Iran-China relations: an alliance or Pure cooperation? *Comparative Politics Russia*, 9(1):63.
- Dugin A (2014) *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım* (Küre Yayınları, İstanbul)
- Dugin A (2017) *İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya*, (Kaynak Yayınları, İstanbul)
- Eayrs J (1958) Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience. By Karl W. Deutsch , Princeton University Press. 1957 *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 24(1): 121-123.
- Efeğil E (2010) *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabette İşbirliğine*, Arı T(drl.) (Marmara Kitap Merkezi, Bursa)
- Erdem E(2017) Şangay İşbirliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi, *Strategic Public Management Journal*, 3(5):87.

- Erdoğan MM, (2011), Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. yılında Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikaları: rapor, *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Dergisi*,(8): 35.
- Erhan Ç(2004) ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri, *Uluslararası İlişkiler/International Relations*: 132.
- Erol MS(2004) Orta Asya'da Güvenlik Sorunları, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (1): 98.
- Erol MS(2014) Ukrayna-Kırım Krizi” Ya da “İkinci Yalta Süreci. *Karadeniz Araştırmaları*, (41):1-14.
- Erşen E(2013) Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü, *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 5(52):20.
- Frazier D, Stewart-Ingersoll R(2010) Regional powers and security: A framework for understanding order within regional security complexes, *European Journal of International Relations*, 16(4):742.
- Gill B(2005) *China's Evolving Regional Security Strategy, Power Shift: China and Asia's New Dynamics*, Shambaugh DL(Ed.). University of California Press
- Golden RD(2012) Güvenliğin Maliyeti Nedir? ABD Vatanseverlik Kanunu Ve Amerika'nın Özgürlük Ve Güvenlik Arasındaki Dengesi, Aksu M(Çev.), *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1): 109-134.
- Guifang X, Zheng J(2019) China's Building of Overseas Military Bases: Rationale and Challenges, *China Quarterly of International Strategic Studies*, 5(4):495.
- Hekimoğlu AN(2019) *Rusya'nın Yeni Jeopolitik Strateji Arayış Dönemi, Birinci Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Sempozyumu: Türkiye-Rusya Arasında Bilimsel, Teknolojik ve Ekonomik İşbirliği*, (14):16.
- Hepaktan CE(2017) Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Ve Türkiye'nin ŞİÖ İle Gerçekleştirdiği Dış Ticaretin Analizi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4):395-410.

- Hoffmann K(2010) The EU in Central Asia: successful good governance promotion? *Third World Quarterly*, 31(1): 101.
- Huntington SP(2008) *Medeniyetler Çatışması Ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. Turhan M.Soydemir C. Eradam Y.(çev.)(Okuyan Us Yayın, İstanbul)
- Hüseyinov F (2003) Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları, *Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4):388-424.
- Hyer E(2013) New Frontiers in China's Foreign Relations=Zhongguo Waijiao De Xin Bianjiang, Book Review, *Pacific Affairs*. 86(1):129.
- John WG(2001) Protracted Contest: Sino-Indian Rivalry in the Twentieth Century, *University of Washington Press*:163.
- Kahraman E(2017), Sanem Atvur Özer, Ramazan İzol (Ed) *21.yüzyılda Asya Pasifik*, (Seçkin Yayın, İstanbul)
- Kaya HE (2019) Karşılıklı Bağımlılık ve Asimetrik Bağımlılık Kapsamında Avrasya Ekonomik Birliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Edirne
- Kaya R(2019) Orta Asya 'Bölgesel Güvenlik Kompleksi've Şangay İşbirliği Örgütü, *International Journal of Political Science and Urban Studies*, (7): 64.
- Konukçu Y(2018), İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi, *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(3): 82.
- Kubicek, P. (1997). Regionalism, nationalism and realpolitik in Central Asia. *Europe-Asia Studies*, 49(4):637-655.
- Kut Ş, Behar BE, Özdoğan GG, İncioğlu N, Kut G, Sungur N, (1994) *Bağımsızlığın İlk Yılları; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan* (Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara)
- Lacoste Y (2008) *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik : Bugünün Uzun Tarihi* (NTV yayınları, İstanbul)

- Lewis, D. (2008). Resources and Rivalry in the Stans. *World Policy Journal*, 25(3):125-135.
- Mackinder S.H.J.(2014) *Tarihin Coğrafi Kalbi*(Doğu Kütüphanesi Yayınları, Ankara)
- Malkoç E(2016) 20. Yüzyilin İkinci Yarisinda Türkiye ile Hindistan'in Siyasi İlişkileri, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 5(1):125.
- Marangoz M, Denizci G(2017) Şangay İş Birliği Örgütü Üyesi Ülkeler İle Türkiye'nin Küresel Rekabet Düzeyleri Açısından Karşılaştırılması, *Journal of Entrepreneurship & Development/Girisimcilik ve Kalkinma Dergisi*, 12(2): 86.
- Mineyeva N (2010) Şanghay İşbirliği Örgütü: Genel Görünüm ve Orta Asya, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir
- Nazarbayev N (1997) *Yüzyılların Kavşağında/ Gazsırlar Toğısında*, (Bilig Yayınları Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı, Ankara)
- Nazarbayev N (2003) *Kritik On Yıl*, (Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları:56, Türkistan Araştırma Dizisi:7, Ankara)
- Oğan G(2017) *Şanghay İşbirliği Örgütü, Türkiye İçin Bir Seçenek mi? Zorunluluk mu?* (Aygan Yayıncılık, İstanbul)
- Olzhayev M(2005) Şanghay İşbirliği Örgütü: Yapısal ve İşlevsel Bir Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara
- Öraz, S (2006) Stalin Dönemi Sürgün Politikası Sonrası Bir Mücadele ve Tepki Örneği: Kırım Tatarları, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(2):411-422.
- Öz E, Erasa İ(2013) Avrupa Birliği'ne Alternatif Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye İlişkisi, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (1): 47.
- Özalp ON(2011). Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, *Civil Academy*, Kış:33: 15-38.

- Özdal H, Özertem HS, Has K, Demirtepe MT(2013) *Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine.* (USAK yayınları, Bursa)
- Özev MH(2012), Küresel ve Bölgesel Güçlükler Karşısında Pakistan'ın Demokratikleşme Çabaları, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16):169.
- Öztürk S (2019) Çarlıkta Ruslaştırma Siyaseti Ve Sovyet Sonrası Dönemde Ruslaştırmadan Geriye Dönüş Politikaları, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16): 1105.
- Panda JP(2012) Beijing's Perspective on Expansion of the Shanghai Cooperation Organization: India, South Asia, and the Spectrum of Opportunities in China's Open Approach, *Asian Perspective*, 36(3):499.
- Pirinççi F(2010), *Eylül'ün Gölgesinde Orta Asya'ya Yönelik Amerikan Politikası, Orta Asya ve Kafkasya*, Arı T.(drl.) (Mkm Yayıncılık, Bursa)
- Primakov Y(2010) *Rusyasız Dünya; Siyasi Öngörüsüzlüğün Sonuçları*, Aijan Esenkanova(çev.),Timaş Yayınları
- Rohde D(2012) The Obama Doctrine, *Foreign Policy*,(192):64–69.
- Rumer E(2006), The US interests and role in Central Asia after K2, *Washington Quarterly*, 29(3):150.
- Samur H(2012) Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası: İdealist Söylemlerin Yetersiz Eylemlerle Yürütülme Çabası, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, (13): 25.
- Sanyürek MB(2018), Devrim Sonrası İran Dış Politikası, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(86):205.
- Semiz Y, Birol A (2005) Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9):164.
- Serinkan C, Güney F(2019) Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri ile İlgili Bazı Stratejik Değerlendirmeler, *Yeni Fikir Dergisi*, 11(23): 21.
- Sinkaya B(2016) Nükleer Anlaşmadan Sonra İran-Türkiye İlişkileri: Bir Kompartmantalizasyon Örnek Olayı, *Ortadoğu Etütleri*, 8(1):82.

- Sönmez AS(2010) Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası, *Avrasya Etüdüleri*, 37(1): 41.
- Swanström N(2005) China and Central Asia: a new great game or traditional vassal relations? *Journal of contemporary China*, 14(45): 584.
- Şakı M(2020) Çin'in Dünya Ekonomisindeki Yeni Yüzü: Kuşak ve Yol Projesi, *İktisat ve Toplum*, (114):10.
- Şen CG(2000) Rus – Çin- Türkistan İlişkilerinde Yeni Dönem mi?: Şanghay Beşlisi, *Stratejik Analiz*, 1(1):16.
- Şirin A (2019) Stalin'in Milliyetler Politikasının Bedeli Olarak Ahıska Sürgünü Ve Ahıskalılar'ın Sürgündeki Yaşamları, *Avrasya Etüdüleri*, 56(2):53-77.
- Taflıoğlu S(2020) Tacikistan İç Savaşı, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1): 107-115.
- Tuğtan MA(2016) Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu, *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 13(49):11-20.
- Tzemprin A, Jozić J, Lambare H(2015) The Middle East cold war: Iran-Saudi Arabia and the way ahead, *Politička misao: časopis za politologiju*, 52(4-5):190.
- Wagner C(2010) Pakistan's Foreign Policy between India and Afghanistan, *Sicherheit Und Frieden (SF) / Security and Peace*, 28(4): 251.
- Weitz R(2006) Towards a New Turkey-NATO Partnership in Central Asia, *Turkish Policy Quarterly*, 5(2).
- World Bank(2021). *Military expenditure (% of general government expenditure)Pakistan*.
- Yardımcıoğlu M, Koçarlan H(2012). Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2):172.
- Yıldırım E(2019) İnsani Diplomasi Faaliyetlerinin Türkiye'nin Yumuşak Gücüne Etkisi, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19): 2564.

- Yıldırımçakar E(2019) The New Challenges Of The Sco And Turkey-Sco Relations, *Journal Of Political Administrative And Local Studies*, 2(2):102.
- Yılmaz S(2015) Yeni Avrasyacılık Ve Rusya, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(34):116.
- Yuan JD(2010) China's role in establishing and building the Shanghai Cooperation Organization, *Journal of Contemporary China*, 19(67):856.

İnternet Kaynakları

- Aksöz A(2021), ABD-Çin Rekabeti Arasında Hindistan'ın Süper Güç İdeali, www.academia.com.tr (30 Mart 2021)
- Arı T(2008) Orta Asya'da Güvenlik Sorunları Ve İşbirliği Girişimleri, https://www.researchgate.net/publication/329190478_Orta_Asya'da_Guvenlik_Sorunlari_ve_Isbirligi_Girisimleri (1 Temmuz 2021)
- Asian Infrastructure Investment Bank <https://www.aiib.org/en/index.html> (16 Aralık 2021)
- Avrasya Ekonomi Topluluğu (2014). *Anlaşma metni*. http://www.eaeunion.org/upload/iblock/725/2014_1.pdf (18 Ocak 2020)
- Avrasya Ekonomi Topluluğu (2020). *Örgütün Tarihçesi*. <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-history> (18 Ocak 2020)
- Avrasya Ekonomi Topluluğu(2020). *Örgüt Genel Bilgileri*. <http://www.eaeunion.org/?lang=en> (18 Ocak 2020)
- BM Uluslararası Uyuşturucu ve Suç Ofisi, (UNODC)(2021) https://wdr.unodc.org/wdr2020/field/WDR2020_Heroin_trafficking_routes.pdf (2 Temmuz 2021)
- BM Uluslararası Uyuşturucu ve Suç Ofisi, (UNODC)(2021) https://wdr.unodc.org/wdr2020/field/WDR2020_Heroin_trafficking_flows_seizures_and_consumption.pdf (2 Temmuz 2021)
- Central Intelligence Agency(2021). *World Factbook Country*, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/> (28 Temmuz 2021)

- Central Intelligence Agency(2021). *World Factbook China*. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/#people-and-society> (15 Aralık 2021)
- Central Intelligence Agency(2021). *World Factbook India*. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/india/#energy> (03 Şubat 2021)
- Central Intelligence Agency(2021). *World Factbook Russia*. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/#economy> (8 Mart 2021)
- China Military Power Report(2020). *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020*. <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF> (16 Aralık 2021)
- Commonwealth of Independent States, <http://mfa.gov.kz/en/content-view/sng> (2 Mart 2020)
- DW.com(2007). *Turkey not fit for EU accession: Sarkozy*. <https://www.dw.com/en/turkey-not-fit-for-eu-accession-sarkozy/a-14875593> (3 Ağustos 2021)
- EuropeanCommission(2021). *Eu Neighbourhood Enlargement*. https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/enp_2010_c2010_5018_rap_east_parti_traceca_civilaviaiton.pdf (3 Ocak 2021)
- EuropeanCommission(2021). *EU to promote sustainable development in Central Asia with €124 million*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_18_6525 (3 Ocak 2021)
- EuropeanCommission(2021). *Eu-Central Asia Relations*. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eeasca_ministerial_factsheets-2020-regional-v5.pdf (3 Ocak 2021)

- EuropeanCommission(2021). *Joint Report To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions.* https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2_en_act_part1_v9_3.pdf (3 Ocak 2021)
- ForeignAssistance.gov(2021) <https://explorer.usaid.gov/cd/PAK> (5 Mayıs 2021)
- Harsh VP(2021). *A Fellow at the Observer Research Foundation.* <https://www.livemint.com/Opinion/2BuQAIK7nndoYIfXX8av0J/Three-years-of-Narendra-Modis-foreign-policy.html> (31 Mart 2021)
- Hürriyet Gazete(2020). *Türkiye ve Hindistan arasındaki ticarete istikrarlı büyüme sürüyor.* <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-ve-hindistan-arasindaki-ticarete-istikrarli-buyume-suruyor-41542978> (11 Ağustos 2021)
- Inogate(2021) <http://www.inogate.org/pages/1?lang=en> (3 Ocak 2021)
- International Crisis Group(2021). *Central Asia: What Role for the European Union?* <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/central-asia-what-role-european-union> (3 Ocak 2021)
- International Monetary Fund(2021). *Country Data.* <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/IND> (24 Mart 2021)
- İnsamer(2021). *Rus Askeri Üsleri.* https://insamer.com/tr/rus-askeri-usleri_2961.html (22 Mart 2021)
- Politico(2021). *Pakistan Learns the cost of alliance with china.* <https://www.politico.eu/article/pakistan-learns-cost-of-economic-alliance-with-china/> (5 Mayıs 2021)
- Real Instituto Elcano Royal Institute(2021) http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/publications/publications-index (22 Haziran 2021)
- Rusya Dışişleri Bakanlığı(2021). *Anlaşma Belgeleri.* <https://www.mid.ru/ru/> (22 Mart 2021)

- Shanghai Cooperation Organization(2021). *SCO Consortium of Economic Analytical Centres starts its work.* <http://eng.sectsco.org/news/20200824/671612.html> (23 Temmuz 2021)
- Shanghai Cooperation Organization(2021). *Şanghay İşbirliği Teşkilatı Devlet Başkanları Konseyi'nin Moskova Deklarasyonu 2020.* <http://eng.sectsco.org/documents/> (28 Temmuz 2021)
- Stockholm International Peace Research Institute(2021). *Background Paper, Nisan 2019.* <https://sipri.org/sites/default/files/2019-04/sipribp1904.pdf>
- Stockholm International Peace Research Institute(2021). *Military expenditure.* <https://www.sipri.org/research/armamentanddisarmament/arms-and-military-expenditure/military-expenditure> (03Aralık2021)
- Stockholm International Peace Research Institute(2021). *Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği 2019 Raporu.* https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-07/turkey_2019_0.pdf (15 Haziran 2021)
- Şanghay İşbirliği Örgütü(2015). *The Shanghai Cooperation Organisation.* http://eng.sectsco.org/about_sco/ (31 Ocak 2020)
- T.C Dışişleri Bakanlığı(2020). *Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Uluslararası Örgüt Künyesi.* <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa> (29 Ocak 2020)
- T.C Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü 2020 Temmuz(2020). *İran Ülke Profili.* <https://www.deik.org.tr/uploads/iran-ulke-profili-2020.pdf>
- Taipei Times(2014). *Is 'Asia for Asians' just a slogan?* <https://www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2014/12/06/2003606061> (5 Ağustos 2021)
- Tamer C(2021). *Jeopolitik Güç Mücadelesinin Terminolojisi: "Asya-Pasifik" mi; "Hint-Pasifik" mi?"* <https://www.ankasam.org/jeopolitik-guc-mucadelesinin-terminolojisi-asya-pasifik-mi-hint-pasifik-mi/> (31 Mart 2021)

- TC. Dışişleri Bakanlığı(2021). *Akdeniz İçin Birlik*. <https://www.mfa.gov.tr/akdeniz-icin-birlik.tr.mfa> (11 Ağustos 2021)
- TC. Dışişleri Bakanlığı(2021). *Barselona Sözleşmesi*. <https://www.mfa.gov.tr/barselona-sozlesmesi.tr.mfa> (11 Ağustos 2021)
- TC. Dışişleri Bakanlığı(2021). *Karedeniz Ekonomi İşbirliği Örgütü*. <https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa> (11 ağustos 2021)
- TC. Dışişleri Bakanlığı(2021). *Türkiye Orta Asya İlişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa> (10 Ağustos 2021)
- The Observatory of Economic Complexity(2020). *Country Profile*. <https://oec.world/en/profile/country/chn> (16 Aralık2020)
- The Observatory of Economic Complexity(2020). *Russia Country Profile*. <https://oec.world/en/profile/country/rus> (2 Ocak 2021)
- Türk Keneşi(2021). *Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin Kurulmasına Dair Nahcivan anlaşması*. https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (10 Ağustos 2021)
- US Department Of State(2021). *United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity*. <https://www.state.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/> (24 Ocak 2021)
- US Foreign Military(2021). *Joint Declaration between the Islamic Republic of Afghanistan and the United States of America*. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/02.29.20-US-Afghanistan-Joint-Declaration.pdf> (9 Mayıs 2021)
- World Bank (2021), <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.ZS?end=2019&locations=PK&start=1960&view=chart> (11 Mayıs 2021)

- World Bank(2021). *Net official development assistance and official aid received (current US\$) – Pakistan.* <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ALLD.CD?end=2019&locations=PK&start=1960&view=chart> (5 Mayıs 2021)
- World Bank(2021). *China Profile.* <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN> (15 Aralık 2021)
- World Bank(2021). *Open Data.* <https://data.worldbank.org/http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf> (28 Temmuz 2021)
- World Bank(2021). *Russia Profile.* <https://data.worldbank.org/country/russian-federation> (8 Mart 2021)

EKLER

Ek.1: Asya Kıtası Siyasi Haritası

Ek.2: Orta Asya Siyasi Haritası

Ek.3: Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeleri Haritası

